

УДК 351.86:355/359(05)
DOI: <https://doi.org/10.17721/3041-1912.2024/1>

У віснику містяться результати нових досліджень за спеціальністю 256 Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності).
Для наукових працівників, викладачів, студентів.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР	Ситник Григорій, д-р наук з держ. упр., проф. (Україна)
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	Варналій Захарій, д-р екон. наук, проф. (Україна); Гошовська Валентина, д-р політ. наук, проф. (Україна); Запорожець Тетяна, д-р наук з держ. упр., доц. (Україна); Каллахан Маршалл Джон, д-р філософії (США); Клименко Наталія, д-р наук з держ. упр., доц. (відповідальний редактор) (Україна); Лазовські Адам, проф. права ЄС (Велика Британія); Лойшин Анатолій, д-р філософії в галузі знань "Воєнні науки, нац. безпека, безпека держ. кордону" (Україна); Марутян Рена, д-р наук з держ. упр., доц. (Україна); Машков Олег, д-р техн. наук, проф. (Україна); Мисик Анатолій, д-р військ. наук, проф. (Україна); Орел Марія, д-р наук з держ. упр., доц. (Україна); Рингач Наталія, д-р наук з держ. упр., проф. (Україна); Сальнікова Ольга, д-р наук з держ. упр., ст. наук. співроб. (Україна); Семенченко Андрій, д-р наук з держ. упр., проф. (Україна); Твердохліб Олександр, д-р наук з держ. упр., проф. (Україна)
Адреса редколегії	Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби вул. Академіка Ромоданова, 12/2, м. Київ, 04050 ☎ +38 (044) 431 48 85 e-mail: nataliia.klymenko@knu.ua web: https://gov.bulletin.knu.ua/
Затверджено	вченою радою ННІ публічного управління та державної служби 15.05.24 (протокол № 13)
Зареєстровано	Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення Рішення № 1450 від 25.04.24 Ідентифікатор друкованого медіа: R30-03812
Індексування	CrossRef
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	ВПЦ "Київський університет" 6-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601 ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 58, 239 31 28 e-mail: vpc@knu.ua

BULLETIN
TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 3041-1912 (Print), ISSN 3041-1920 (Online)

NATIONAL SECURITY **1(1)/2024**

Засновано 2024 року

UDC 351.86:355/359(05)
DOI: <https://doi.org/10.17721/3041-1912.2024/1>

The Journal includes the results of research in the specialty of 256 National Security (by separate areas of provision and types of activities).
For scientists, researchers, lecturers, applied psychologists and students.

CHIEF EDITOR	Sytnyk Hryhorii, DSc (Public Adm.), Prof. (Ukraine)
EDITORIAL BOARD	Callahan John Marshall, PhD (USA); Hoshovska Valentyna, DSc (Polit.), Prof. (Ukraine); Klymenko Nataliia, DSc (Public Adm.), Assoc. Prof. (responsible secretary) (Ukraine); Lazowski Adam, Prof. (Great Britain); Loishyn Anatolii, PhD in the field of knowledge "Military sciences, national security, security of the state border" (Ukraine); Marutian Rena, DSc (Public Adm.), Assoc. Prof. (Ukraine); Mashkov Oleh, DSc (Engin.), Prof. (Ukraine); Mysyk Anatoly, DSc (Military), Prof. (Ukraine); Orel Mariia, DSc (Public Adm.), Assoc. Prof. (Ukraine); Rynhach Nataliia, DSc (Public Adm.), Prof. (Ukraine); Salnikova Olha, DSc (Public Adm.), Senior Researcher (Ukraine); Semchenko Andrii, DSc (Public Adm.), Prof. (Ukraine); Tverdokhlib Oleksandr, Prof. (Public Adm.), Prof. (Ukraine); Varnalii Zakharii, DSc (Econ.), Prof. (Ukraine); Zaporozhets Tetiana, DSc (Public Adm.), Assoc. Prof. (Ukraine)
Address	Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service 12/2, Akademika Romodanova Street, Kyiv, 04050 ☎ +38(044) 431 48 85 e-mail: nataliia.klymenko@knu.ua web: https://gov.bulletin.knu.ua/
Approved by	the Academic Council of ESI of Public Administration and Civil Service 15.05.24 (protocol № 13)
Registered by	the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine Decision № 1450 of 25.04.24 Identifier of printed media: R30-03812
Indexing	CrossRef
Founder and publisher	Taras Shevchenko National University of Kyiv Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University" Certificate of entry into the State Register ДК № 1103 dated 31.10.02
Address	PPC "Kyiv University" 14, Taras Shevchenko blvd., Kyiv, 01601 ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 58, 239 31 28 e-mail: vpc@knu.ua

ЗМІСТ

СИТНИК Григорій, МОРОЗ Володимир

Формування ефективної системи контролю над звичайними озброєннями
в Європі: проблематика дослідження11

ЗУБЧИК Олег, РУБАН Юрій

Економічна дипломатія як механізм публічного управління конкурентоспроможністю держави в контексті
національної безпеки України19

КЛИМЕНКО Наталія

Організаційно-правові засади функціонування системи забезпечення гуманітарної безпеки26

ПАЛАМАРЧУК Тетяна

Теоретичні підходи розуміння соціальних гарантій у системі соціальної безпеки держави38

ТАРАН Євгеній

Особливості загроз економічній безпеці України в умовах глобалізації46

ШИПІЛОВА Лариса, ШИШАЦЬКИЙ Андрій

Шляхи підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування
у сфері національної безпеки України51

МЕДВЕДЄВ Олег, СІВОХА Ігор, ТАРАСЮК Тарас

Цивільна експертна оцінка спроможностей сил оборони та безпеки України у сфері
стратегічних комунікацій61

ІВАНОВ Сергій

Актуальні виклики стратегічного торговельного контролю за товарами військового призначення
та подвійного використання в Україні67

ЛИСОВ Денис

Основні передумови та складові формування світового порядку73

ТУКАЛЕНКО Юрій

Організаційно-правові засади державної політики України щодо шляхів реінтеграції
тимчасово окупованих територій79

ШАПОВАЛОВ Андрій

Формування системи забезпечення інформаційно-психологічної складової національної безпеки України:
теоретичний аспект85

CONTENTS

SYTNYK Hryhorii, MOROZ Volodymir

Development of an effective control system over conventional weapons in Europe: research issues11

ZUBCHYK Oleh, RUBAN Yuriy

Economic diplomacy as a mechanism of public management of state competitiveness
in the context of national security of Ukraine19

KLYMENKO Nataliia

Organizational and legal principles of the system of providing humanitarian security26

PALAMARCHUK Tetiana

Theoretical approaches to understanding social guarantees in the state social security system.....38

TARAN Yevhenii

Peculiarities of threats to the economic security of Ukraine in conditions of globalization46

SHYPILOVA Larysa, SHYSHATSKYI Andrii

Ways to improve the efficiency of information and analytical support of strategic planning
in the sphere of national security of Ukraine51

MEDVEDYEV Oleh, SIVOKHA Ihor, TARASIUK Taras

Assessment of the capabilities of the defense and security forces
of Ukraine in the field of strategic communications61

IVANOV Serhii

Current challenges of strategic trade control of military and dual-use goods in Ukraine.....67

LYSOV Denys

Basic prerequisites and component formations world order73

TUKALENKO Yurii

Organizational and legal framework of the state policy of Ukraine on the ways of reintegration
of the temporarily occupied territories79

SHAPOVALOV Andrii

Formation of the system for ensuring information-psychological security
as an element of national security: theoretical aspect85

Шановні колеги, автори та читачі новоствореного періодичного наукового видання!

Щиро вітаю Вас із започаткуванням нової серії журналу **«Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Національна безпека»**.

Сьогодні підготовка фахівців-управлінців з національної безпеки є одним із нагальних питань на шляху забезпечення державного суверенітету та територіальної цілісності України. Усвідомлюючи потребу держави в таких фахівцях, Київський національний університет імені Тараса Шевченка одним із перших в Україні започаткував підготовку докторів філософії за спеціальністю 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)» на базі Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби.

Нове наукове видання представлятиме результати досліджень актуальних питань теорії та методології забезпечення національної безпеки, формування механізмів її забезпечення, а також розв'язання проблем регіональної і міжнародної безпеки.

Метою журналу є створення сучасного професійного наукового майданчика для широкого висвітлення результатів інноваційних досліджень науковців та практиків у сфері національної безпеки.

Видання надаватиме можливість висвітлення позицій щодо розв'язання актуальних безпекових проблем досвідченим науковцям та практикам сфери національної безпеки, а також тим, хто лише починає свій науковий шлях у безпековій сфері.

Бажаю науковій спільноті, редакційній колегії, авторам та читачам видання здоров'я, цікавих досліджень, вагомих наукових здобутків на шляху до розбудови демократичної, суверенної та незалежної Української держави.

**З повагою –
ректор Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
професор**

A stylized, handwritten signature in blue ink, consisting of a large, sweeping loop followed by a series of smaller, connected strokes.

Володимир БУГРОВ

Шановні колеги!

*Вітаю з виходом у світ першого номера журналу **«Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Національна безпека»**.*

Видання представлене актуальними та змістовними статтями науковців, присвячених дослідженню основних сфер національної безпеки: економічної, соціальної, гуманітарної; проблематиці формування ефективної системи контролю над звичайними озброєннями в Європі; економічній дипломатії як механізму публічного управління конкурентоспроможністю держави в контексті національної безпеки України; дослідженню основних передумов та складових формування світового порядку; організаційно-правових засади державної політики України щодо реінтеграції тимчасово окупованих територій та ін.

Я впевнений, що це видання стане одним із важливих майданчиків обговорення проблем забезпечення національної безпеки в умовах динамічних змін, які відбуваються в Україні та світі.

**З повагою –
генерал-майор,
доктор психологічних наук, професор**

A stylized, handwritten signature in blue ink, consisting of several overlapping loops and a long horizontal stroke extending to the right.

Сергій МУЛ

Шановні колеги!

З великим задоволенням вітаю вас із виходом першого номера журналу **«Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Національна безпека»**.

Заснування цього видання відкриває нові горизонти для публікації наукових досліджень, зокрема для майбутніх докторів філософії у галузі знань 25 «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону» за спеціальністю 256 «Національна безпека» (за окремими сферами забезпечення та видами діяльності). Від початку підготовки цих фахівців у Навчально-науковому інституті публічного управління та державної служби Київського національного університету в 2023 році стало очевидним, що потреба в такому журналі була надзвичайно актуальною.

Основною метою видання є публікація рецензованих дослідницьких статей, що являють собою оригінальні наукові результати, а також матеріалів оглядового та науково-методичного характеру. Ми прагнемо, щоб цей журнал став важливим кроком у розвитку української науки, сприяв інтеграції наших наукових здобутків у світовий науковий простір, а також налагодженню ефективного діалогу між ученими.

Журнал ставить перед собою важливі завдання, серед яких особливо виділяється підтримка та розвиток наукового потенціалу України з метою його інтеграції у світову наукову спільноту. Ми прагнемо сприяти ефективній публічній комунікації між науковцями, забезпечуючи визнання та популяризацію результатів досліджень у сфері національної безпеки як на національному, так і на міжнародному рівні. Окрему увагу приділяємо підтримці реформ у системі державного управління, досліджуючи можливості адаптації української системи національної безпеки до європейських стандартів.

Щиро бажаю всім авторам публікацій натхнення, успішних наукових дискусій та реалізації найсміливіших творчих задумів.

**З повагою –
начальник штабу –
заступник командувача
Сил територіальної оборони
Збройних Сил України,
бригадний генерал**

Анатолій ШЕВЧЕНКО

Шановні колеги!

*Вітаю наукове співтовариство з виходом першого номера журналу **«Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Національна безпека»**.*

У світлі сучасних подій, що відбуваються у світі, питання забезпечення національної безпеки є найактуальнішими для забезпечення існування національної держави, її територіальної цілісності та державного суверенітету.

Тож поява видання, яке популяризуватиме наукові дослідження, присвячені забезпеченню національної безпеки, є знаковою подією для наукової спільноти.

Бажаю редакційній колегії, автором та читачам журналу творчих здобутків, натхнення та прогресивних ідей, спрямованих на забезпечення безпеки та процвітання Української держави.

**З повагою –
керівник служби з питань воєнної безпеки
Апарату Ради національної
безпеки та оборони України
доктор політичних наук, доцент**

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'В.Петров'.

Валентин ПЕТРОВ

Шановні колеги!

Рада привітати наукову спільноту, редакційну колегію та авторів видання із виходом першого номера журналу **«Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Національна безпека»**.

Його визначальними рисами є змістовність, стислість та наукова обґрунтованість основних положень, які відображені у статтях, розміщених у виданні. Так, у репрезентованому номері Ви, зокрема, ознайомитеся з проблемними питаннями щодо: формування ефективної системи контролю над звичайними озброєннями в Європі; організаційно-правових засад функціонування системи забезпечення гуманітарної безпеки; розуміння соціальних гарантій у системі соціальної безпеки держави; підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування у сфері національної безпеки України.

Сьогодні Інститут здійснює підготовку за всіма освітніми рівнями за спеціальністю 256 Національна безпека «за окремими сферами забезпечення і видами діяльності». У цьому році він здійснив перший випуск магістрів із національної безпеки, які навчалися за освітньою програмою «Стратегічний менеджмент у сфері національної безпеки». Безумовно, у цьому заслуга всього науково-педагогічного колективу Київського національного університету імені Тараса Шевченка, в основі якого закладено високий науковий потенціал та достатню матеріальну базу. Видання стане важливим елементом розвитку цієї бази та наукового супроводження підготовки вказаних фахівців. Тому переконана, що видання сприятиме розвитку теоретичних засад публічного управління у сфері національної безпеки.

Бажаю Вам міцного здоров'я, наснаги, невтомності, розвиваючи ідеї новаторського руху в науковій роботі та в процесі підготовки фахівців у сфері національної безпеки!

**З повагою –
директор Інституту публічного управління
та державної служби
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
доктор філософських наук, професор,
заслужений працівник освіти України**

Лариса КОМАХА

Шановні колеги!

Щиро вітаю редакційну колегію та авторів видання із виходом першого номера журналу **«Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Національна безпека»**.

Створення наукових засад забезпечення національної безпеки у визначальних сферах життєдіяльності суспільства та держави, у тому числі розбудови Збройних Сил України, формують пріоритетні завдання для наукової спільноти, політиків, управлінців, освітян у контексті реалізації національних інтересів України.

З урахуванням сучасних реалій, пов'язаних передусім із воєнним станом та комплексними проблемами повоєнної відбудови України, хочу наголосити на своєчасності виходу у світ цього журналу. Його головною метою є виявлення та підтримка талановитих учених у їх дослідженнях, пов'язаних із вирішенням проблемних питань забезпечення національної безпеки України, передусім реагування на виклики та загрози життєво важливим національним інтересам.

Перекоаний, що наукові розробки та практичні пропозиції, які оприлюднюватимуться на сторінках цього видання, будуть корисними для подальшого розвитку теорії національної безпеки та підготовки фахівців-управлінців за спеціальністю 256 Національна безпека «за окремими сферами забезпечення і видами діяльності».

Щиро бажаю плідних наукових дискусій, професійного натхнення і задоволення від реалізації творчих задумів та ідей для зміцнення національної безпеки України!

З повагою –

головний редактор, доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки і техніки України,
полковник запасу, державний службовець 3-го рангу,
завідувач кафедри глобальної та національної безпеки
Навчально-наукового інституту публічного управління
та державної служби Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'Grigory SITNIK', written over a horizontal line.

Григорій СИТНИК

УДК 327:316.422

DOI: <https://doi.org/10.17721/3041-1912.2024/1-1/11>

Григорій СИТНИК, д-р наук з держ. упр., проф.

ORCID ID: 0000-0002-3083-5733

e-mail: shp1000@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Володимир МОРОЗ, асп.

ORCID ID: 0009-0002-7734-2896

e-mail: vlad.moroz.75@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ КОНТРОЛЮ НАД ЗВИЧАЙНИМИ ОЗБРОЄННЯМИ В ЄВРОПІ: ПРОБЛЕМАТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Вступ. Існуюча система міжнародних відносин стрімко змінюється. Поступово окреслюються обриси нового світового порядку. Водночас в останні десятиліття має місце стійка тенденція до зниження ефективності наявних механізмів забезпечення глобальної та регіональної безпеки, незважаючи на непоодинокі спроби їх модернізувати. Система контролю над звичайними озброєннями в Європі є одним із таких механізмів. Ця система сьогодні фактично зруйнована і не може бути, як раніше, одним із важливих чинників забезпечення загальноєвропейської та глобальної безпеки. Тому важливою видається розробка теоретичних засад формування нової системи контролю над звичайними озброєннями в Європі, яка б могла адекватно реагувати на безпекові виклики міжнародній безпеці. Важливою передумовою успішного розв'язання цієї проблеми є передусім визначення підходів та завдань щодо розробки теоретичних засад формування ефективної системи контролю над звичайними озброєннями в Європі, тобто окреслення проблемного поля дослідження цієї проблеми в контексті виявлення та комплексного аналізу основних факторів, які мають бути враховані в процесі побудови вказаної системи.

Мета роботи полягає у визначенні підходів та завдань (проблемного поля дослідження) щодо розробки теоретичних засад формування ефективної системи контролю над звичайними озброєннями в Європі.

Методи. У статті використано низку загальнонаукових та спеціальних методів. Для оцінки наукових досліджень та нормативно-правових актів щодо формування та функціонування системи контролю за звичайними озброєннями в Європі використовувалися методи системного аналізу, історико-правового аналізу та порівняння. Як нормативну та емпіричну основи дослідження використано міжнародно-правові акти та практичний досвід.

Результати. Проаналізовано стан та особливості еволюції системи контролю над звичайними озброєннями в Європі. З'ясовано, що формування багатополусної системи міжнародного порядку зумовлює трансформацію існуючих механізмів для узгодження національних інтересів та реагування на виклики регіональної і глобальної безпеці, що спонукає до створення нової системи контролю над звичайними озброєннями в Європі. Обґрунтовано актуальність розробки теоретичних засад формування вказаної системи як визначальної передумови побудови надійного каркасу європейської та глобальної безпеки і реагування на глобальні виклики, зокрема ймовірні збройні конфлікти. Визначено низку взаємопов'язаних наукових завдань, які окреслюють проблемне поле формування ефективної системи контролю над звичайними озброєннями в Європі.

Висновки. Зростання сукупності та інтенсивності викликів глобальній та регіональній безпеці, зумовлені формуванням нового світового порядку, говорить про те, що в найближчій перспективі міжнародному співтовариству необхідно буде вибудувати принципово нову систему контролю над звичайними озброєннями в Європі, що зумовлює актуальність розробки теоретичних засад формування вказаної системи. При цьому Україна має стати активним, надійним та впливовим партнером у цій системі, а реалізація наукових результатів, отриманих під час розробки вказаних засад, буде сприяти міжнародній стабільності.

Ключові слова: системи контролю над звичайними озброєннями, система міжнародних відносин, світовий порядок, міжнародна безпека, національна безпека, виклики регіональній та глобальній безпеці.

Вступ

Загальновідомо, що військовий вимір європейської безпеки та довіри було започатковано в 1975 р. у рамках Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ). Він став одним з інструментів зниження напруженості у відносинах між Сходом і Заходом. Еволюція заходів зміцнення довіри між державами супроводжувалась інституалізацією діалогу на майданчику НБСЄ. Так, наслідком розуміння необхідності обмеження та скорочення ударних озброєнь стало підписання в 1990 р. Договору про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ), а у 1992 р. посилення міжнародних моніторингових та контрольних-перевірочних механізмів режимом "відкритого неба". Створена система як механізм забезпечення військово-політичної безпеки давала змогу, зокрема, встановити певний баланс сил у Європі. Проте сьогодні система перебуває у стані стагнації, який став очевидним у 2007 р., коли росія призупинила виконання зобов'язань за ДЗЗСЄ. У 2011 р.

вона починає блокувати ініціативи, спрямовані на посилення та модернізацію заходів зміцнення довіри і безпеки в регіоні, визначені Віденським документом – міжнародною угодою держав-учасниць НБСЄ. Деякий час росія продовжувала брати участь у діалозі щодо створення більш ефективного, на її думку, режиму контролю над звичайними озброєннями в Європі, але з 10 березня 2015 р., посилячись на "де-факто" порушення НАТО ДЗЗСЄ, повністю припинила свою участь у ньому.

Шукаючи відповідь на ці виклики глобальній та регіональній безпеці, необхідно передусім розробити теоретичні засади формування системи контролю над звичайними озброєннями в Європі, яка б стала адекватною тенденціям та наслідкам трансформації світового порядку. Формування вказаної системи є однією з важливих передумов запобігання широкомасштабній війні та реального зниження рівня військово-політичної напруженості на європейському

© Ситник Григорій, Мороз Володимир, 2024

континенті, а відтак значною мірою визначатиме успіх у будівництві надійного каркасу загальноєвропейської та глобальної безпеки.

У процесі вирішення цього завдання необхідно враховувати, що домінантою, яка визначає сучасний рівень глобальної та національної безпеки, є перехід системи міжнародних відносин до стану хаосу і водночас складний та суперечливий процес формування багатополусної системи міжнародного порядку, що, безумовно, призводить до трансформації існуючих міжнародних механізмів узгодження національних інтересів. Водночас усе очевидніше проявляють себе протилежні тенденції розвитку глобального середовища. З одного боку, відбувається стагнація наявних безпекових механізмів, а з другого – намагання створити більш пристосовані до характеру викликів глобальній та національній безпеці з урахуванням тенденцій становлення нової конфігурації системи міжнародних відносин. Одним із таких механізмів і є система контролю над звичайними озброєннями як комплексний інструмент зміцнення довіри і безпеки у військовій галузі та забезпечення військово-політичної безпеки в Європі.

Викладене вище визначає *мету роботи*, яка полягає у визначенні підходів та завдань (проблемного поля дослідження) щодо розробки теоретичних засад формування ефективної системи контролю над звичайними озброєннями в Європі.

Методи

У статті використано низку загальнонаукових та спеціальних методів.

Так, зокрема, у процесі оцінки результатів наукових, аналітичних розробок і змісту нормативно-правових актів, присвячених проблемним питанням формування та функціонування системи контролю над звичайними озброєннями в Європі, розгляді її елементів у взаємозв'язку та взаємодії, а також визначенні шляхів удосконалення застосовано метод системного аналізу.

Історико-правовий метод було використано для дослідження генези становлення системи контролю над звичайними озброєннями в Європі та в Україні, а компаративний – для порівняння та виявлення динаміки пріоритетів дій країн та зміни їх підходів до формування порядку денного і вибору основних проблем на різних хронологічних етапах становлення вказаної системи.

Нормативну основу дослідження становлять міжнародні нормативно-правові акти, закони і підзаконні акти, норми яких прямо чи опосередковано визначають організаційно-функціональну структуру та правові засади системи контролю над звичайними озброєннями в Європі, а інформаційною та емпіричною основою стали узагальнення практики діяльності суб'єктів цієї системи, довідкові видання, статистичні матеріали, а також власний досвід роботи в Міністерстві оборони України.

Результати

В останні десятиліття відбулися значні зміни в системі міжнародних відносин. Вони свідчать про руйнування існуючої системи і надають імпульс для створення нової архітектури світоустрою. За цей період стало очевидно, що наявні механізми узгодження національних інтересів і регулювання міждержавних конфліктів втратили свою ефективність. Головною причиною змін є втрата керованості системою міжнародних відносин та відсутність спільного бачення

перспектив глобального розвитку провідними країнами. Водночас контроль над геополітичним простором забезпечується, як і раніше, передусім за допомогою військової сили. Проте сьогодні це не є достатньою гарантією безпеки регіональної та глобальної безпеки, на що, зокрема, вказує збільшення кількості й інтенсивності збройних конфліктів.

Дослідження та створення нових механізмів узгодження національних інтересів і врегулювання міждержавних конфліктів є важливими завданнями для формування стабільної системи світового порядку. Такі механізми повинні передусім забезпечувати ефективну комунікацію між країнами і захищати їхніх громадян. Тому є нагальна потреба в пошуку нових підходів, які б забезпечували прийнятний баланс інтересів між країнами та їх політичними елітами. Особливо важливо забезпечити участь регіональних суб'єктів у прийнятті безпекових рішень, оскільки вони підкріплюють стабільність у регіоні. З одного боку, виникнення однополярної системи після руйнування двополярної моделі світу призвело до зростання конфліктів на світовій арені. З другого – нові центри впливу заявили про свої амбіції стати активними учасниками формування нового світоустрою і навіть світовими лідерами. Ці зміни зумовлюють потребу у створенні такої системи світоустрою, яка враховуватиме не тільки поточні виклики глобалізації, а й виклики, зумовлені різними аспектами розвитку озброєнь.

Контроль держави за політичними стратегіями, способами збройної боротьби, різні аспекти розвитку озброєнь, загальні питання щодо контролю за формами збройної боротьби, проблематика, з якою стикаються країни-учасниці у системі міжнародних договорів, розглядається в багатьох працях, зокрема Р. Арона (2000), Х. Аквінського (2003), З. Бжезинського (2012), М. Вебера (1998), А. Вольферса (Wolfers, 1962), П. Голтона (Holtom and Bromley, 2014), Г. Гереля (2000), Т. Гоббса (2000), Л. Гріна (Lina Grip, 2014), Г. Кіссінджера (2020), Н. Макіавеллі (2015), Н. Моргентгау (Morgenthau, 1973), Р. Хааса (Хаас, 2019), У. Харман (Hartmann, 2017).

Теоретико-методологічні проблеми забезпечення безпеки, тенденції розвитку світового середовища безпеки та його впливу на безпеку України, сутність воєнно-політичних процесів, що зароджуються серед інтересів провідних світових сил, суперечностей між ними досліджуються в працях вітчизняних науковців, зокрема, В. Бочарнікова, С. Свешнікова, А. Сиротенка (Бочарніков, Свешніков, Сиротенко, Коваль, Затинайко, Дергілова, Ковальчук, 2022), К. Братуня (2021), Я. Пушака, М. Криштановича, М. Флейчука, В. Франчук (2020), О. Литвиненка (2022), С. Мосова (2007), О. Дзьобаня (2021), М. Орел, Г. Ситника, Є. Тарана, В. Іванова (Орел, 2019; Орел, Sytnyk, Orel, Ivanova, Taran, 2023), О. Резнікової (2022), К. Спиридонова (2027), Г. Ситника (2016; 2019; Sytnyk, 2023).

Проблематика вдосконалення державно-управлінських аспектів контролю над озброєнням, стратегічного паритету та контролю над озброєнням, правового регулювання використання автономних систем озброєння та експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання знайшла відображення в працях О. Матвєєнка (2017; 2018, с. 256), Р. Меликова (2022; 2023, с. 205), А. Торкунова (Торкунов), Є. Ярусевиц (2019; 2021, с. 199).

Зазначені автори зробили значний внесок у розуміння сутності проблем забезпечення глобальної та національної безпеки, у тому числі проблеми забезпечення контролю над озброєннями. Їх праці базуються на ґрунтовних теоретико-методологічних засадах і мають ураховуватися при розробці підходів до оцінювання ефективності системи контролю над озброєннями у сучасних умовах, оскільки допомагають розкрити сутність глобальних трендів у сфері розвитку озброєння, військової техніки, виявити пріоритетні напрями підвищення ефективності контролю над звичайними озброєннями в Європі у контексті формування багатополюсного світу. Інакше кажучи, урахувуючи різноманітні чинники, критерії класифікації, об'єктно-суб'єктні характеристики, джерельну основу, функціональні та інші аспекти контролю над звичайними озброєннями в Європі, навряд чи можливо вирішувати проблематику у сфері вказаного контролю без урахування здобутків вказаних учених. Водночас, попри їх значну наукову і практичну цінність, до цього часу відсутні комплексні дослідження теоретичних засад формування ефективної системи контролю над звичайними озброєннями в Європі. Варто також звернути увагу, що наявні дослідження зосереджуються переважно на аналізі контролю над озброєннями і способами збройної боротьби у, так би мовити, глобальному політичному контексті. Проте деякі явища та процеси, притаманні саме сьогоденню, часто залишаються поза увагою.

Наприклад, розвиток кіберзброї та інтенсивності кібератак може становити серйозну загрозу для країн і має значний потенціал для дестабілізації світового порядку. Урахування цієї обставини може виявитись корисним для розуміння шляхів удосконалення механізмів контролю над звичайними озброєннями. Не менш актуальними питаннями при аналізі контролю над озброєннями є боротьба з міжнародним тероризмом і запобігання нелегальній торгівлі озброєнням, тобто проблеми, пов'язані з контролем над озброєнням у контексті протидії злочинам терористичної спрямованості. Розвиток озброєння та військових технологій може мати і серйозні екологічні наслідки, тому важливо вивчити, як впровадження контролю над озброєнням впливає на зменшення ризиків довкіллю. Не варто залишати поза увагою при дослідженні механізмів контролю над звичайними озброєннями і останні досягнення інноваційних засобів збройної боротьби, таких як високоточні системи озброєння, дрони, безпілотники або розвиток штучного інтелекту. Вказані аспекти можуть бути важливими для більш повного розуміння сутності розв'язання проблеми формування ефективної системи контролю над звичайним озброєнням в Європі.

Таким чином, аналіз глобальних трендів у сфері розвитку озброєння, військової техніки та технологій подвійного призначення в контексті формування та функціонування системи контролю над звичайним озброєнням в Європі може виявити кілька основних тенденцій:

- зростання популярності та використання новітніх технологій у сфері озброєнь, які можуть мати значний вплив на здатність країн контролювати та регулювати розповсюдження звичайних озброєнь;
- зростання рівня новітніх загроз у сфері безпеки, наприклад кібертероризм, нелегальна торгівля зброєю

та військовими технологіями, які можуть знижувати ефективність системи контролю над звичайними озброєннями в Європі, а відтак – потребувати перегляду традиційних підходів щодо її побудови;

- зростання впливу нових акторів у геополітичних процесах, зокрема таких як Китай, Індія та Бразилія, які стрімко збільшують свої витрати на озброєння та вплив на глобальну безпеку, що створює нові виклики для системи контролю над звичайними озброєннями в Європі та потребує більш широкого включення цих акторів до процесів прийняття рішень у межах вказаної системи.

Принципово важливими питанням є з'ясування взаємозумовленості та особливостей динаміки викликів європейській безпеці крізь призму стагнації наявної системи контролю над звичайними озброєннями в Європі, а також виявлення закономірностей та особливостей трансформації системи європейської безпеки в контексті реалізації підходів, принципів та концепцій забезпечення кооперативної безпеки.

Не менш важливим є також оцінювання кумулятивного ефекту реалізації потенційних спроможностей НАТО, ОБСЄ та нових світових гравців у здійсненні контролю над озброєннями в умовах формування багатополюсного світу, оскільки остаточна ефективність системи контролю над звичайними озброєннями в Європі буде залежати від успішної реалізації концепцій та підходів, які спираються на співробітництво, довіру та зобов'язання всіх зацікавлених сторін.

У цілому ж здійснення контролю над звичайними озброєннями в Європі є складним і динамічним процесом. Забезпечення його результативності та ефективності потребує належної співпраці між дослідниками, політиками, військовими, активістами громадського сектору та іншими зацікавленими сторонами. Тому інтегрований підхід до дослідження проблематики формування ефективної системи контролю над звичайними озброєннями в Європі має включати вирішення таких наукових завдань:

- системний аналіз наукових, експертно-аналітичних розробок та нормативно-правових актів, присвячених проблемним питанням формування системи контролю над звичайними озброєннями в Європі;
- виявлення глобальних трендів у сфері розвитку озброєння, військової техніки та технологій подвійного призначення в контексті формування системи контролю над звичайними озброєннями в Європі, що передбачає збір та системний аналіз актуальної інформації про новітні технології та озброєння, вивчення їхнього потенціалу й впливу на регіональну і глобальну безпеку;
- з'ясування взаємозумовленості та особливостей динаміки викликів європейській безпеці крізь призму причин стагнації системи контролю над звичайними озброєннями в Європі;
- з'ясування закономірностей та особливостей трансформації системи європейської безпеки в контексті розробки та реалізації нових підходів, принципів та концепцій забезпечення кооперативної безпеки як передумови забезпечення ефективного контролю над звичайними озброєннями в Європі та у світі. Це може, зокрема, включати створення нових механізмів регулювання та врахування новітніх технологій і загроз безпеці;

– оцінювання кумулятивного ефекту реалізації потенційних спроможностей НАТО, ОБСЄ та нових світових гравців у здійсненні контролю над озброєннями в умовах формування багатополюсного світу;

– розробку концептуальних засад комплексної моделі зміцнення довіри та системи контролю над звичайними озброєннями в Європі з урахуванням особливостей і тенденцій формування багатополюсного світу;

– визначення пріоритетних напрямів підвищення ефективності контролю над звичайними озброєннями в Європі в умовах формування багатополюсного світу.

Відповідно до цих завдань методологічною основою дослідження проблеми формування системи контролю над звичайними озброєннями в Європі має стати система взаємодоповнюючих загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, спрямованих на отримання об'єктивних та достовірних результатів, а саме:

– методів системного аналізу, які дадуть змогу, зокрема, оцінити результати наукових, аналітичних розробок та зміст нормативно-правових актів, присвячених проблемним питанням формування й функціонування системи контролю над звичайними озброєннями в Європі, розглянути її елементи у взаємозв'язку та взаємодії, а також визначити шляхи вдосконалення;

– історико-правового методу – для дослідження ґенези становлення системи контролю над звичайними озброєннями в Європі та в Україні й компаративного – для порівняння та виявлення динаміки пріоритетів дій країн та зміни їх підходів до формування порядку денного і вибору основних проблем на різних хронологічних етапах становлення вказаної системи;

– ретроспективного, порівняльного та логіко-семантичного методів – для уточнення понятійно-категорійного апарату проблематики дослідження, зіставлення використаних організаційно-політичних механізмів у процесі розв'язання проблем у сфері контролю над звичайними озброєннями в Європі;

– методів аналогії, синтезу та статистичного методу – з метою вдосконалення інституційних засад системи контролю над звичайними озброєннями в Європі, розробки рекомендацій щодо підвищення її ефективності та механізмів імплементації міжнародних договорів у сфері контролю над озброєнням;

– методів спостереження, теоретичного узагальнення та порівняльно-правового методу – для вивчення зарубіжного досвіду у сфері контролю над звичайними озброєннями в Європі, формулювання висновків та пропозицій у дослідженні;

– аналітично-графічного методу – для наочного спрощення результатів аналізу та представлення авторських розробок.

Нормативною основою дослідження мають бути міжнародні нормативно-правові акти, закони і підзаконні акти, нормами яких прямо чи опосередковано визначено організаційно-функціональну структуру та правові засади системи контролю над звичайними озброєннями в Європі, а інформаційною та емпіричною основою – узагальнення практики діяльності суб'єктів цієї системи, довідкові видання, статистичні матеріали, а також накопичений досвід у Міністерстві оборони України.

Надійність висновків роботи має бути підтверджена з використанням різноманітних методів дослідження, що виключають однобічність підходів і дають змогу

отримати об'єктивну картину щодо озброєння та контролю над ним. Одним із таких підходів є аналіз емпіричного управлінського досвіду імплементації договірних зобов'язань в Україні та за кордоном у сфері контролю над звичайними озброєннями в Європі. Цей досвід відображає як ефективність вжитих заходів, так і проблеми, з якими стикається міжнародна спільнота у цій сфері.

Далі, для підтвердження надійності висновків такої роботи, важливо використовувати інформацію з різних офіційних джерел. Це включає аналітичні дані, що стосуються питань озброєння, роззброєння та міжнародної безпеки. Для забезпечення надійності ці дані повинні бути зібрані від різномірних джерел, що може включати урядові звіти, наукові дослідження, офіційну статистику та інші повідомлення від міжнародних організацій та державних структур. Зокрема, одним із авторитетних джерел, яке може бути задіяним для підтвердження надійності висновків, є Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру (СІПРІ). Їхні аналітичні дані є результатом досліджень та експертизи провідних спеціалістів у галузі міжнародної безпеки. Використання інформації СІПРІ дає змогу порівняти дані з іншими джерелами та отримати більш об'єктивну картину ситуації з озброєнням та роззброєнням у світі.

Загалом, надійність висновків дослідження має забезпечуватися за рахунок використання гетерогенних методів дослідження, емпіричного управлінського досвіду, порівняння інформації з різних офіційних джерел та залучення аналітичних даних з питань озброєння, роззброєння та міжнародної безпеки, включаючи дані СІПРІ.

Наукова новизна очікуваних наукових результатів має полягати в розробці концептуальних засад комплексної моделі зміцнення довіри та системи контролю над звичайними озброєннями в Європі, що має кілька суттєвих особливостей.

Перша особливість полягає в урахуванні взаємозалежності між заходами зміцнення довіри, які реалізуються між європейськими країнами, та ефективності системи контролю. Це означає, що успішність заходів зміцнення довіри між країнами повинна мати вплив на ефективність системи контролю над звичайними озброєннями. Принциповим є розуміння того, що ці дві складові мають бути взаємопов'язаними та доповнюватися.

Другою особливістю має бути врахування взаємозв'язку закономірностей та особливостей трансформації системи міжнародних відносин, які виникають унаслідок реалізації перспективних підходів, базових принципів та існуючих концепцій забезпечення кооперативної безпеки. Це означає, що при розробці моделі зміцнення довіри та системи контролю необхідно враховувати тенденції та процеси, що відбуваються в сучасних міжнародних відносинах, а також базові концепції і принципи, що розроблені науковими дослідниками у сфері безпеки.

Третя особливість полягає в розробці принципово нової системи контролю над звичайними озброєннями, яка буде забезпечувати ефективність і функціональність сучасних вимог та потреб. Ця система має враховувати не лише озброєння, а й інші аспекти безпеки, такі як роззброєння, контроль над експортом озброєнь та ін. Для досягнення цієї мети необхідно використовувати

інноваційні підходи, такі як використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що дасть змогу створити ефективну та уніфіковану систему контролю над звичайними озброєннями в Європі.

Таким чином, наукова новизна очікуваних наукових результатів має полягати в розробці концептуальних засад комплексної моделі зміцнення довіри та системи контролю над звичайними озброєннями в Європі з урахуванням взаємозалежності заходів зміцнення довіри між європейськими країнами та ефективності системи, взаємозв'язку закономірностей та особливостей трансформації системи міжнародних відносин та розробці принципово нової системи контролю над звичайними озброєннями.

Також мають бути запропоновані нові підходи, які дадуть змогу отримувати оцінку кумулятивного ефекту потенційних спроможностей НАТО, ОБСЄ та нових світових гравців у здійсненні контролю над озброєннями в умовах формування багатополюсного світу. Ідеться про підходи щодо розкриття взаємозумовленості динаміки викликів європейській безпеці та зниження ефективності контролю над звичайними озброєннями в Європі, які, зокрема, будуть передбачати: аналіз та оцінку сучасних загроз безпеці Європи; вивчення динаміки розвитку конфліктів та криз на європейському континенті, зокрема після російської агресії проти України; аналіз ефективності існуючих міжнародних механізмів контролю над озброєннями.

Принципово важливим має бути розкриття сутності глобальних трендів у сфері розвитку озброєння, військової техніки та технологій подвійного призначення. Передусім ідеться про: вивчення та аналіз нових технологій, які можуть вплинути на стратегію і тактику збройних сил; дослідження впливу штучного інтелекту, кіберзброї та автономних систем на збройний потенціал країн та їх здатність контролювати військові ризики; аналіз розподілу сучасних та перспективних зразків озброєння серед країн, що мають потенційну загрозу для Європи.

Ґрунтовно мають бути досліджені та модернізовані підходи щодо оцінювання ефективності системи контролю над звичайними озброєннями в Європі за рахунок урахування особливостей та тенденцій формування багатополюсного світу. Ідеться, зокрема, про: аналіз ефективності чинних міжнародних договорів та угод у сфері контролю над зброєю в сучасних умовах; вивчення додаткових можливостей міжнародного співробітництва у сфері контролю над звичайними озброєннями через спільні військові навчання, обмін інформацією та технологіями; розробку і впровадження нових механізмів інспекцій, моніторингу та верифікації, які дадуть змогу ефективно виявляти й контролювати порушення договорів та угод.

При обґрунтуванні пріоритетних напрямів підвищення ефективності контролю над звичайними озброєннями в Європі в умовах формування багатополюсного світу принципово важливими є: системний аналіз регіональних конфліктів і криз, які можуть потенційно загрожувати стабільності в Європі, та розробка механізмів для запобігання їм і їх розв'язання; вивчення ролі та впливу НАТО, ОБСЄ і нових світових гравців, таких, наприклад, як Китай та Індія на формування й ефективність функціонування системи контролю над звичайними озброєннями в Європі; розробка спільних заходів та координація

міжнародних партнерів у сфері контролю над озброєннями для досягнення більшої ефективності та забезпечення стабільності в регіоні.

У цілому, практичне значення очікуваних наукових результатів полягатиме в тому, що отримані теоретичні положення, висновки і пропозиції можуть бути використані для вирішення теоретичних і практичних завдань для підвищення ефективності системи контролю над звичайними озброєннями в Європі як умови забезпечення регіональної та національної безпеки України, а саме у процесі перегляду та оптимізації інституційних засад системи контролю над звичайними озброєннями в Європі та оновлення в рамках ОБСЄ основоположних підходів держав у сфері контролю над озброєнням та заходів щодо зміцнення довіри та безпеки, відображених у міжнародних документах з безпеки, зокрема Договорі про звичайні збройні сили в Європі, Вассенаарської домовленості щодо контролю за експортом звичайних озброєнь та товарів і технологій подвійного використання, Договорі з відкритого неба та у сфері контролю над озброєнням в системі забезпечення національної безпеки України (Вассенаарська домовленість ..., 2000).

Очікувані наукові результати важливі також для врахування у практичній діяльності органів державної влади – Верховної Ради України, Ради національної безпеки і оборони України, Міністерства закордонних справ України, Міністерства оборони України, інших центральних органів виконавчої влади, компетенції яких прямо або опосередковано стосуються вирішення проблемних питань у сфері контролю над звичайними озброєннями в Європі, а також науково-дослідній сфері у процесі прикладних досліджень військово-політичних аспектів міжнародного співробітництва та прогнозуванні основних тенденцій розвитку зовнішньополітичної безпекової сфери у контексті вдосконалення контролю над звичайними озброєннями в Європі.

Результати дослідження також можуть бути використані при формуванні суспільної думки щодо значення та актуальності сучасних процесів європейської інтеграції України та для підвищення її позитивного іміджу на міжнародній арені як активного та надійного суб'єкта системи контролю над звичайними озброєннями в Європі.

Дискусія і висновки

1. На формування наявної системи контролю над звичайними озброєннями в Європі вирішальний вплив справляв світовий порядок, який визначався потенціалом і поточною конфігурацією взаємодії центрів сили, а також пов'язані з цим домовленості (угоди) між цими центрами щодо принципів та правил міждержавних взаємодій і вирішення конфліктних ситуацій, які виникали у процесі вказаного контролю. Зміна в потенціалах і конфігурації взаємодії центрів сили, вихід інтересів провідних держав, які створювали систему, за межі досягнутих домовленостей та встановлених правил неминуче призводили до стагнації, порушення стійкості системи та, як наслідок, до її руйнації.

2. Домінантою, яка сьогодні визначає рівень глобальної та національної безпеки, є формування багатополюсної системи міжнародного порядку. Цей перехід зумовлює трансформацію існуючих механізмів для узгодження національних інтересів та реагування

на виклики регіональній та глобальній безпеці. Одним із таких механізмів є система контролю над звичайними озброєннями в Європі. Історія розвитку європейської безпеки та довіри свідчить про значний прогрес у вказаній сфері, досягнутий завдяки цій системі. Проте сьогодні вона перебуває в стані стагнації, що стало очевидним із припиненням росією виконання своїх зобов'язань за ДЗЗСЄ. Водночас саме ця система має зміцнювати довіру та безпеку у військовій галузі як важливу передумову для забезпечення військово-політичної безпеки в Європі.

3. Розробка теоретичних засад формування ефективної системи контролю над звичайними озброєннями в Європі є актуальним науковим завданням, вирішення якого є визначальним для побудови надійного каркасу європейської та глобальної безпеки. Вказані засади дають підстави розробити рекомендації для міжнародних організацій та урядів з метою врегулювання проблем безпеки в Європі та вирішення глобальних викликів у сфері збройних конфліктів. Практична реалізація результатів дослідження має потенційну можливість сприяти забезпеченню стабільності і миру в Європі та сучасному глобалізованому світі.

4. У процесі розробки теоретичних засад формування ефективної системи контролю над звичайними озброєннями в Європі доцільним є використання інтегрованого підходу, який має передбачати вирішення низки взаємопов'язаних наукових завдань. Ідеться передусім про: виявлення глобальних трендів у сфері розвитку озброєння, військової техніки та технологій подвійного призначення в контексті формування системи контролю над звичайними озброєннями в Європі; з'ясування взаємозумовленості та особливостей динаміки викликів європейській безпеці крізь призму причин стагнації системи контролю над звичайними озброєннями в Європі; з'ясування закономірностей та особливостей трансформації системи європейської безпеки в контексті розробки та реалізації нових підходів, принципів та концепцій забезпечення кооперативної безпеки як передумови забезпечення ефективного контролю над звичайними озброєннями в Європі та у світі; оцінювання кумулятивного ефекту реалізації потенційних спроможностей НАТО, ОБСЄ та нових світових гравців у здійсненні контролю над озброєннями в умовах формування багатополюсного світу; розробку концептуальних засад комплексної моделі зміцнення довіри та системи контролю над звичайними озброєннями в Європі з урахуванням особливостей та тенденцій формування багатополюсного світу.

5. Методологічною основою дослідження проблеми формування системи контролю над звичайними озброєннями в Європі має стати система взаємодоповнюючих загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, спрямованих на отримання об'єктивних та достовірних результатів.

Внесок авторів: Григорій Ситник – вступ, визначення мети статті, методів і джерел дослідження, формулювання висновків і дискусійних положень; Володимир Мороз – результати дослідження.

Список використаних джерел

Арон, Р. (2000). *Мир і війна між націями*. Юніверс.
Аквінський, Хома. (2003). *Коментарі до Аристотелевої "Політики"* (О. Кислюк – пер. з латини; В. Котусенко передм.), (2-е вид.). Основи.

Бжезінський, Збігнєв. (2012). *Стратегічне бачення: Америка і криза світової влади* (Г. Лелів – перекл. з англ.). Літопис.
Бочарніков, В. П., Свешніков, С. В., Сиротенко, А. М., Коваль, М. В., Затирайко, О. І., Дергільова, О. В., & Ковальчук, П. А. (2022). *Безпекове середовище 2033*. НУОУ імені Івана Черняхівського.

Братунь, К. О. (2021). *Безпековий вимір міждержавних українсько-російських відносин* [Дис. канд. політ. наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка]. https://chtyvo.org.ua/authors/Bratun_Kateryna/Bezpekovi_vymir_mizhderzhavnykh_ukrainsko-rosiiskyykh_vidnosyn/

Вассенаарська домовленість щодо контролю за експортом звичайних озброєнь та товарів і технологій подвійного використання. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_177/

Вебер, Макс. (1998). *Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика*. Основи.

Гегель, Г. (2000). *Основи філософії права, або природне право і державознавство* (пер. з нім.). Юніверс.

Гоббс, Т. (2000). *Левіафан, або суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної*. Дух і Літера.

Криштанович, М. Ф., Пушак, Я. Я., Флейчук, М. І., & Франчук, В. І. (2020). *Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення*. Сполум.

Договір про звичайні збройні сили в Європі. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_314

Кіссінджер, Г. (2020). *Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті*. Наш Формат.

Литвиненко, О. В. (2022). *Інтереси Росії та майбутнє архітектури європейської безпеки*. <http://do.gendocs.ru/docs/index-28814.html?page=2>

Макіавеллі, Н. (2015). *Державотворець* (В. Балог – пер. з італ.). Арі.

Матвеев, О. В. (2018). *Організаційно-правові засади державного контролю над озброєннями* [Дис. канд. наук з держ. упр.].

Матвеев, О. В. (2017). Проблематика інституціоналізації державного управління засадами верифікаційної діяльності України в сфері контролю над озброєннями. *Norwegian Journal of development or the International Science*, 7, 3, 66–71.

Меликов, Р. Г. (2022). Відповідальність держав за порушення МГП при застосуванні автономних систем озброєнь. *Юридичний науковий електронний журнал*, 11, 883–886. http://www.lsej.org.ua/11_2022/216.pdf

Меликов, Р. Г. (2023). Застосування автономних систем озброєння під час російсько-української війни: нові виклики міжнародному гуманітарному праву. *Юридичний науковий електронний журнал*, 1, 619–622. http://www.lsej.org.ua/1_2023/145.pdf

Меликов, Р. Г. (2023). *Міжнародно-правове регулювання використання автономних систем озброєння під час ведення воєнних дій* [Дис. д-р філос. наук, Національний університет "Одеська юридична академія"]. <http://dspace.onua.edu.ua/>

Москов, С. П. (2007). *Война или мир – выбор за человечеством*. Румб, 281.

Дзьобань, О. П. та ін. (2021). *Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади*. Право.

Орел, М. Г. (2019). *Теоретичні основи державного управління у сфері політичної безпеки*. Поліграф Плюс "Ц-СІ".

Про ратифікацію Договору з відкритого неба. (2000). Закон України від 02.03.2000 № 1509-III. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1509-14/>

Резнікова, О. О. (2022). *Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища*. НІСД.

Сиротенко, А. М. та ін. (2020). *Воєнні аспекти протидії "гібридній" агресії: досвід України*. НУОУ ім. Івана Черняхівського, 176.

Ситник, Г. П. (2019). Сутність кризових ситуацій соціального характеру у контексті національної безпеки: філософсько-управлінський аспект. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 8. <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1479>

Ситник, Г. П. (2016). Вплив глобалізації на воєнну сферу та принципів особливості сучасних воєнних конфліктів. *Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки*, 1-2 (9-10), 99–115.

Спирidonova, К. О. (2017). *Теорія і практика формування міжнародних спільної безпеки (на прикладі ОБСЄ)*. [Дис. канд. політ. наук].

Торкунов, А. В. *Контроль над стратегічними озброєннями в кінці XX - початку XX вв.* http://4ua.co.ua/war/ya3ad78a4c53b89421316c37_1.html

Хаас, Р. Н. (2019). *Розхитаний світ. Зовнішня політика Америки і криза старого ладу*. Основи.

Ярусевич, Є. Ю. (2021). *Адміністративно-правове регулювання державного експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання*. [Дис. д-р філос.].

Ярусевич, Є. Ю. (2019). Деякі особливості правової природи та сутності міжнародних передач товарів військового призначення та подвійного використання. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*, 3(67), 149–152.

Hartmann, U. (2017). The Evolution of the Hybrid Threat, and Resilience as a Countermeasure / *Research Division – NATO Defense College. Research Paper*, 139. <https://www.ndc.nato.int/news/news.php?icode=1083>

Holtom Paul and Bromley Dr Mark (2014). *Arms Trade Treaty Assistance: Identifying a Role for the European Union / EU Non-proliferation Consortium Discussion*. Paper Publisher: SIPRI, Stockholm. <https://www.sipri.org/publications/2014/eu-non-proliferation-papers/arms-trade-treaty-assistance-identifying-role-european-union>

Lina, Grip (2014). *The Humanitarian and Developmental Impact of Anti-Vehicle Mines*. <https://www.gichd.org/fileadmin/GICHD-resources/rec-documents/AVM-study-Sep2014.pdf>

Morgenthau, H. (1973). *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*. Fifth Edition. Alfred A. Knopf

Sytnyk, G., Orel, M., Ivanova, V., & Taran, Y. (2023). Conceptual understanding of the relationship between political and administrative processes in the context of social systems. *Cuestiones Políticas*, 40, 74, 631–647. <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/38936/43525> DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4074.34>

Wolffers, A. A. (1962). *Discord and Collaboration. Essay of International Politics*. Foreword by Reinhold Niebuhr; Baltimore: The Johns Hopkins Press, 150 p.

References

Aquinas, T. (2003). Commentaries on Aristotle's 'Politics': Translated from Latin by O. Kislyuk, author preface by V. Kotusenko, 2nd edition, Osnovi. Aron, R. (2000). *Peace and War Among Nations*: Translated from French, Univers.

Bocharnikov, V. P., Sveshnikov, S. V., Syrotenko, A. M., Koval, M. V., Zatinayko, O. I., Dergilova, O. V., & Kovalchuk, P. A. (2022). *Security Environment 2023*, National University of Ivan Chernyakhovsky.

Bratun, K. O. (2021). Security Dimension of Ukrainian-Russian Interstate Relations: PhD thesis in Political Science: 23.00.04.

Brzezinski, Z. (2012). *Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power*: Translated from English by H. Lely, Litopys.

Dzyoban, O. P. et al. (2021). *National Security: Worldview and Theoretical-Methodological Foundations*. Pravo, 776.

Haas, R. N. (2019). *Shaky World. America's Foreign Policy and the Crisis of the Old Order*. Osnovi, 375.

Hartmann, U. (2017) *The Evolution of the Hybrid Threat, and Resilience as a Countermeasure / Research Division – NATO Defense College. Research Paper*. 139. 06 September, <https://www.ndc.nato.int/news/news.php?icode=1083>

Hegel, G. (2000). *Foundations of the Philosophy of Right, or Natural Law*

Hobbes, T. (2000). *Leviathan, or the Matter, Form, and Power of a Commonwealth, Ecclesiastical and Civil*, Duh i Litera, 600 p.

Holtom, Paul and Bromley, Dr Mark (2014). *Arms Trade Treaty Assistance: Identifying a Role for the European Union / EU Non-proliferation Consortium Discussion*. Paper Publisher: SIPRI, Stockholm, <https://www.sipri.org/publications/2014/eu-non-proliferation-papers/arms-trade-treaty-assistance-identifying-role-european-union>

Kissinger, H. (2020). *World Order: Reflections on the Character of Nations in Historical Context*, Nash Format, 320 p.

Kryshtanovych, M. F., Pushak, Y. Y., Fleichuk, M. I., & Franchuk, V. I. (2020). *State Policy of Ensuring National Security of Ukraine: Major Directions and Implementation Features*, Spolom, 418.

Lina, Grip (2014). *The Humanitarian and Developmental Impact of Anti-Vehicle Mines*. GICHD – SIPRI, Geneva, September 116. <https://www.gichd.org/fileadmin/GICHD-resources/rec-documents/AVM-study-Sep2014.pdf>

Lytvynenko, O. V. (2022). *Interests of Russia and the Future of European Security Architecture*. <http://do.gendocs.ru/docs/index-28814.html?page=2>

Machiavelli, N. (2015). *The Prince*. Translated from Italian by Valentin Baloh, Ariy, 223.

Matveienko, O. V. (2017). *Problems of Institutionalization of State Governance on the Principles of Verification Activities of Ukraine in the Field of*

Arms Control. *Norwegian Journal of Development of the International Science*, 7/2017, Vol.3 Oslo, Norway, P. 66-71.

Matveienko, O. V. (2018). *Organizational and Legal Foundations of State Control over Arms*: PhD thesis in Public Administration: 25.00.01. 256.

Melikov, R. G. (2022). *State Responsibility for Violations of International Humanitarian Law in the Use of Autonomous Weapons Systems*, Juridical Scientific Electronic Journal, 11. P. 883-886. http://www.lsej.org.ua/11_2022/216.pdf

Melikov, R. G. (2023). *International Legal Regulation of the Use of Autonomous Weapons Systems in Armed Conflict*: Doctoral dissertation in Philosophy: 081. Odesa, 205.

Melikov, R. G. (2023). *The Use of Autonomous Weapons Systems in the Russo-Ukrainian War: New Challenges to International Humanitarian Law*, Juridical Scientific Electronic Journal, 1, 619-622. http://www.lsej.org.ua/1_2023/145.pdf

Morgenthau, H. (1973). *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*. Fifth Edition. Alfred A. Knopf

Mosov, S. P. (2007). *War or Peace - The Choice is Humanity's*. Rumb, 281.

On the Ratification of the Open Skies Treaty: Law of Ukraine dated March 2, 2000, No. 1509-III. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1509-14/> Orel, M. H. (2019). *Theoretical Foundations of State Governance in the Field of Political Security*. Poligraf Plus "C-SI", 320.

Reznikova, O. O. (2022). *National Resilience in a Changing Security Environment*. NISD, 456.

Spiridonova, K. O. (2017). *Theory and practice of forming international security communities (based on the example of the OSCE)*: Ph.D. thesis in Political Science: 23.00.04. 212.

Syrotenko, A. M. et al. (2020). *Military Aspects of Countering "Hybrid" Aggression: Ukraine's Experience*. National University of Ivan Chernyakhovsky, 176.

Sytnyk, G., Orel, M., Ivanova, V., & Taran, Y. (2023). *Conceptual understanding of the relationship between political and administrative processes in the context of social systems* *Cuestiones Políticas*, 40, 74, 631-647. <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/38936/43525> DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4074.34>

Sytnyk, H. P. (2019). *The Essence of Social Crises in the Context of National Security: Philosophical-Managerial Aspect*. Public Administration: Improvement and Development, 8. <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1479>

The Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_177/

Torkunov, A. V. *Strategic Parity and Arms Control*. Retrieved from http://crk-knteu.kiev.ua/52970-Strategicheskiiy_paritet_i_kontrol_nad_vooruzheniyami.html

Treaty on Conventional Armed Forces in Europe. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_314

Weber, M. (1998). *Sociology. General-Historical Analysis*. Politics, Osnovi.

Wolffers, A. A. (1962). *Discord and Collaboration. Essay of International Politics*. Foreword by Reinhold Niebuhr; Baltimore: The Johns Hopkins Press, 150.

Yarusevych, Y. Y. (2019). *Some Features of the Legal Nature and Essence of International Transfers of Goods of Military Purpose and Dual-Use*. State and Regions. Series: Public Administration, 3(67), 149-152.

Yarusevych, Y. Y. (2021). *Administrative-Legal Regulation of State Export Control over Goods of Military Purpose and Dual-Use*: Ph.D. thesis in Philosophy: 081. Sumy, 199.

Отримано редакцією журналу / Received: 05.12.23

Прорецензовано / Revised: 25.12.23

Схвалено до друку / Accepted: 08.01.24

Hryhorii SYTNYK, DSc (Public Administration), Prof.

ORCID ID: 0000-0002-3083-5733

e-mail: shp1000@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Volodymyr MOROZ, PhD student

ORCID ID: 0009-0002-7734-2896

e-mail: vlad.moroz.75@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

DEVELOPMENT OF AN EFFECTIVE CONTROL SYSTEM OVER CONVENTIONAL WEAPONS IN EUROPE: RESEARCH ISSUES

Background. *The existing system of international relations is rapidly changing. The outlines of a new world order are gradually being defined. At the same time, there has been a persistent trend of decreasing effectiveness in existing mechanisms for ensuring global and regional security, despite occasional attempts to modernize them. The conventional arms control system in Europe is one such mechanism. This system is currently effectively destroyed and can no longer serve as a significant factor in ensuring overall European and global security. Therefore, an important scientific task is the development of*

theoretical foundations for establishing a new system of conventional arms control in Europe that would adequately respond to security challenges to international security. A crucial prerequisite for successfully addressing this task is primarily determining approaches and objectives for developing theoretical foundations for an effective system of conventional arms control in Europe, i.e., delineating the research problem within the context of identifying and comprehensively analyzing the key factors that must be considered when constructing the mentioned system.

The goal of this work is to identify the approaches and tasks (problem field of research) for developing the theoretical foundations of an effective system of control over conventional weapons in Europe.

Methods. The article employs a range of general scientific and special methods. System analysis, historical-legal analysis, and comparison methods were used to evaluate scientific research and normative legal acts concerning the formation and functioning of the system for controlling conventional weapons in Europe. International legal acts and practical experience were used as the normative and empirical basis for the study.

Results. The state and peculiarities of the evolution of the system for controlling conventional weapons in Europe have been analyzed. It has been established that the formation of a multipolar system of international order necessitates the transformation of existing mechanisms for harmonizing national interests and responding to challenges to regional and global security, which underlines the need to create a new system of control over conventional weapons in Europe. The relevance of developing the theoretical foundations for this system has been substantiated as a key precondition for establishing a reliable framework for European and global security and responding to global challenges, including possible armed conflicts. A series of interrelated scientific tasks that outline the problem field for developing an effective system of control over conventional weapons in Europe have been identified.

Conclusions. The increasing quantity and intensity of challenges to global and regional security stemming from the formation of a new world order indicate that the international community will need to build a fundamentally new system for controlling conventional weapons in Europe in the near future. Therefore, it is important to develop the theoretical foundations for this system. Moreover, Ukraine should become.

Keywords: Conventional arms control systems, international relations system, world order, international security, national security, challenges to regional and global security.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 339.9:351.86(477)

DOI: <https://doi.org/10.17721/3041-1912.2024/1-2/11>

Олег ЗУБЧИК, д-р наук з держ. упр., доц.

ORCID ID: 0000-0001-6480-409X

e-mail: zubchyk@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Юрій РУБАН, канд. техн. наук

ORCID ID: 0000-0002-1714-5308

e-mail: yuriyurban33@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЕКОНОМІЧНА ДИПЛОМАТІЯ ЯК МЕХАНІЗМ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Вступ. Економічна дипломатія відіграє важливу роль не тільки в системі дипломатичних відносин, але є дієвим механізмом публічного управління в сфері національної безпеки. Тож стаття присвячена дослідженню потенціалу економічної дипломатії як механізму публічного управління для зміцнення конкурентоспроможності України в ситуації розгортання повномасштабної російської агресії та розгортання глобальної кризи. Автори аналізують сучасні тенденції та виклики в галузі економічної дипломатії, а також визначають її місце та роль в системі національної безпеки України.

Методи. Для досягнення мети дослідження використано низку теоретичних та практичних наукових методів, зокрема, метод наукової абстракції, монографічний, діалектичний, історико-логічний, структурно-логічний, абстрактно-логічний методи та методи аналізу і синтезу. Автори також використовують порівняльний та кейс-стаді аналіз для вивчення досвіду інших країн у застосуванні економічної дипломатії.

Результати. Автори вважають економічну дипломатію за сукупність дій держави, які мають на меті захист і просування її економічних інтересів у міжнародному середовищі, зокрема в кризових ситуаціях, що вимагають ширшого бачення цих інтересів в контексті національної безпеки. Визначаються основні принципи, методи та інструменти економічної дипломатії, а також аналізуються її результативність та недоліки. Автори стверджують, що економічна дипломатія є важливим чинником підвищення ефективності національної економіки та її адаптації до сучасних викликів. Вони також розглядають специфіку економічної дипломатії України, яка зазнала значних втрат внаслідок агресії Росії та потребує розроблення нової стратегії розвитку. Автори висвітлюють основні напрямки та пріоритети економічної дипломатії України, а також оцінюють її потенціал та перспективи.

Висновки. Автори пропонують рекомендації щодо покращення організації та комунікативної спроможності економічної дипломатії України, зокрема щодо залучення міжнародної допомоги, розширення торговельно-економічних зв'язків, поглиблення економічної інтеграції з Європейським Союзом, вирішення економічних конфліктів та формування позитивного іміджу країни. Автори також акцентують увагу на необхідності забезпечення координації та синергії між різними суб'єктами економічної дипломатії, а також на підвищенні професійної підготовки та кваліфікації економічних дипломатів.

Ключові слова: економічна дипломатія, національна безпека, публічне управління, комунікація, конкурентоспроможність держави, Україна, Європейський Союз, глобальна криза.

Вступ

Економічна дипломатія відіграє важливу роль не тільки в системі дипломатичних відносин, а є також дієвим механізмом публічного управління у сфері національної безпеки. В умовах глобалізаційної економіки, необхідності диверсифікації ринків та постачальників, більше того, особливо в умовах війни економічна дипломатія України є особливим механізмом публічного управління та адміністрування у сфері національної безпеки, який може стати для України ключовим для відновлення конкурентоспроможності держави, забезпечення національної безпеки як уже зараз, в умовах війни, так і в період повоєнного відновлення.

Огляд літератури. У науковій літературі економічну дипломатію частіше розглядають як економічне явище (Барановська, 2012; Вергун, 2008; Гриценко, Левченко, 2017; Грущинська, 2017; Зубчик, 2019; Степаненко, Ковальова, 2016; Тихончук, 2018; Шаров, 2019; Шевченко, Кузьмін, 2017) з політичними аспектами впливу на конкурентоспроможність держави (Вергун, 2008; Грущинська, 2017; Зубчик, 2019; Мамалига, 2019). Відзначається інструментальний вплив економічної дипломатії на міжнародну торгівлю чи пряму зовнішню

торгівлю на інвестиції (Аше, Варін, 2019; Чохан, 2017; 2021). Але в межах мети та завдань цього дослідження ми звертаємося до тих, що аналізують економічну дипломатію як механізм національної безпеки (Левченко, Антонова, 2018; Шмідт, Таубер, 2015; Бейн, Вуллок, 2005; Вайс, Брауер, 2016; Вольф, 2017), як засіб запобігання виникненню загроз та зниження уразливості національної безпеки держави (Бергейк, Мунс, 2017; Хорнунг, Вагнер, 2016; Ли, Хокинг, 2010), тих, які показують, як підходи до прийняття рішень та переговорів з основних економічних тем можуть відрізнитися від більш виразної політичної дипломатії (Бейн, Вуллок, 2005), адже економічна дипломатія набула більшого значення з поглибленням міжнародної економічної взаємозалежності або глобалізації та більшою потребою знаходити узгоджені рішення щодо викликів, таких як стабільні фінансові системи, відкрита торгівля та інвестиції або зміна клімату, для досягнення внутрішньополітичних цілей (Вольф, 2017; Бейн, Вуллок, 2013).

Економічна дипломатія як механізм публічного управління у сфері національної безпеки під час війни в Україні та в період повоєнного відновлення

© Зубчик Олег, Рубан Юрій, 2024

раніше як предмет наукового дослідження в Україні не розглядалася.

Мета статті – проаналізувати потенціал економічної дипломатії України як механізму публічного управління, що сприяє національній безпеці, та розробити рекомендації щодо її ефективного застосування. Основними завданнями у цьому дослідженні є такі, що дадуть змогу досягти поставленої мети, а саме: у межах пріоритетних напрямів ставиться завдання конкретизувати заходи з підвищення ефективності економічної дипломатії як механізму публічного управління щодо підвищення конкурентоспроможності держави в контексті національної безпеки.

Методи

Для досягнення мети дослідження використано низку теоретичних та практичних наукових методів, зокрема метод наукової абстракції, монографічний, діалектичний, історико-логічний, структурно-логічний, абстрактно-логічний методи та методи аналізу і синтезу. Ці методи дали можливість виокремити найбільш суттєві та загальні ознаки економічної дипломатії як механізму публічного управління в контексті національної безпеки, сформулювати основні поняття, категорії, принципи та закономірності економічної дипломатії, виявити специфіку економічної дипломатії України та її вплив на конкурентоспроможність держави в контексті національної безпеки, проаналізувати економічну дипломатію як складний та динамічний процес, дослідити історичність економічної дипломатії України як явища і поняття, її досягнення та проблеми, а також зробити прогноз щодо її перспектив, розкрити організаційні та інституційні основи економічної дипломатії, її суб'єктів та об'єктів, а також розподіл компетенцій та відповідальності між ними, узагальнити отримані результати, виокремити основні висновки та рекомендації, а також сформулювати пропозиції щодо використання економічної дипломатії як механізму публічного управління для відновлення конкурентоспроможності України в контексті національної безпеки.

Результати

Економічна дипломатія є потужним засобом для захисту національної безпеки України та її економічного зростання. Економічна дипломатія як механізм публічного управління допомагає підвищити конкурентоспроможність держави в непростих умовах війни та глобальної кризи, але має свої переваги та недоліки. Деякі з цих аспектів потребують особливої уваги. Зокрема, ідеться про збереження торговельних зв'язків з партнерами, пошук нових економічних можливостей для українських підприємств, використання економічних важелів для формування підтримки суверенітету і територіальної цілісності України, як це відбувається у сфері зернової торгівлі, а також формування сприятливих умов для вступу України до ЄС і НАТО.

Уже тепер ідеться про можливий початок переговорів про вступ України до Європейського Союзу, а значить – формування і аргументоване представлення української переговорної позиції з точки зору не лише суто економічних секторальних інтересів, а й з точки зору національної безпеки всіх учасників є надзвичайно актуальним завданням.

Застосування економічних санкцій проти агресора та його союзників, які порушують міжнародне право та

загрожують національним інтересам України, є не менш важливим завданням з погляду національної безпеки. Особливо варто згадати необхідність зміцнення нашими партнерами з ЄС і НАТО системи експортного контролю за товарами подвійного використання, які досі потрапляють до країни-агресора.

Так само актуальним є підготовка і запуск політичних та правових механізмів компенсації за рахунок країни-агресора завданих нею не лише економічних, а й гуманітарних, соціальних, культурних втрат. Для розв'язання цієї проблеми мають бути задіяні всі інструменти – від дипломатичних переговорів і міжнародного арбітражу до судових процесів проти причетних осіб і компаній, судових процесів тощо. Притягнення РФ до відповідальності за злочин геноциду традиційно не розглядається як економічна дипломатія, але рішення про російську вину в цьому злочині надважливе з точки зору національної безпеки і відкриває шлях до компенсації завданих втрат. Історичні прецеденти таких компенсацій жертвам Голокосту мали місце, вони були результатом, в тому числі, ізраїльської економічної дипломатії.

Сучасний дипломатичний процес відбувається в якісно новому комунікаційному середовищі XXI ст. Економічний вимір цього процесу теж необхідно правильно й ефективно комунікувати, формувати в адресатів позицію, що відповідає українським інтересам у сфері економіки і національної безпеки. Традиційно це описується в категоріях формування позитивного іміджу України у світі, але тепер розуміння цього поняття варто доповнити: імідж – це ще і визнання ролі України у забезпеченні глобальної безпеки, а відтак її економічні інтереси є інтересами глобальної безпеки. Формування саме такого бачення України, її іміджу варто просувати за допомогою інформаційної дипломатії, культурної дипломатії, громадянської дипломатії тощо.

Загалом, на основі економічних та соціальних показників можна стверджувати, що конкурентоспроможність держави зазнає втрат під час війни через пошкодження всіх галузей економіки та суспільства. Однак деякі держави можуть зберегти або навіть покращити свою конкурентоспроможність завдяки ефективному управлінню своїми ресурсами, інноваційності та адаптації до нових умов. Для цього потребується лідерська роль держави у створенні нової стратегії країни, яка буде спрямована на розвиток людського капіталу, впровадження інноваційних технологій та об'єднання заради успіху країни. Розглянемо, як саме економічна дипломатія як інструмент публічного управління впливає на конкурентоспроможність держави під час війни та після неї. Економічна дипломатія – це комплекс заходів держави, спрямованих на захист і просування її економічних інтересів у міжнародному просторі (Мамалига, 2019).

Економічна дипломатія впливає на конкурентоспроможність держави, оскільки вона сприяє формуванню торговельно-економічних зв'язків з іншими країнами, що дає змогу розширити ринки збуту, привернути іноземні інвестиції, обмінятися технологіями та інноваціями, сприяє поглибленню економічної інтеграції з регіональними та глобальними організаціями, що забезпечує доступ до переваг світової торгівлі, стандартизації продукції, захисту

власних інтересів в умовах глобалізації. Економічна дипломатія дає можливість вирішувати економічні конфлікти та спори з партнерами за допомогою переговорів, арбітражу, санкцій та інших мирних засобів, що запобігає ескалації напруженості та збереженню стабільності. Отже, економічна дипломатія як інструмент публічного управління є важливим чинником підвищення ефективності національної економіки, адаптації до сучасних викликів та забезпечення конкурентоспроможності держави.

Економічна дипломатія як механізм публічного управління використовується в усьому світі для розвитку партнерства, сприяє економічній лібералізації, що показує зростаючу важливість регіонального співробітництва. Це пов'язана з виробництвом, рухом та обміном політикою, яка діє на багатосторонньому рівні у зв'язку з торговельними режимами, наприклад, у рамках Світової організації торгівлі, а міжнародні організації, як Світовий банк, Міжнародний валютний фонд та різні агентства ООН підтримують багатосторонню форму економічної дипломатії (Н. Бейн, С. Вулкок, Е. Вольф, Д. Лі, Д. Хокінг, Д. Хадсон). Також в англомовній літературі є чимало досліджень з критичним аналізом сучасного стану економічної дипломатії та її ролі у міжнародній політичній економіці та в міждержавних відносинах (Ю. Чохан, К. Джайсвал, К. Шмідт та М. Таубер) з аналізом природи економічної дипломатії та зовнішньої політики, а також висвітленням основних принципів та інструментів ефективного застосування економічної дипломатії, зокрема, в рамках Європейського Союзу, а також порівнюються практики різних країн-членів (Лі, Хорнунг, 2010; Бейн, Вулкок, 2005; Бейн, Вулкок, 2013; Вайс, Брауер, 2016; Шмідт, Таубер, 2015).

В Україні економічну дипломатію трактують як комплекс торговельно-економічних відносин і дипломатії на різних рівнях, антикризовий інструмент, засіб реалізації економічних та політичних рішень за допомогою й посередництвом яких здійснюються співробітництво та суперництво в сучасному світі (Барановська, 2012; Вергун, 2008; Грущинська, 2017; Зубчик, 2019; Мамалига, 2018; Тихончук, 2018; Шаров, 2019). Проте останнім часом усе частіше економічну дипломатію визначають заporукою забезпечення національної безпеки, обґрунтовуючи, що економічна дипломатія є дієвим засобом запобігання виникненню загроз та зниження вразливості національної безпеки держави (Левченко, Антонова, 2018), визначаються складові національної безпеки країни та пропонується механізм забезпечення національної безпеки України (Барановська, 2012; Вергун, 2008; Грущинська, 2017; Зубчик, 2019; Мамалига, 2019; Степаненко, Ковальова, 2016; Тихончук, 2018; Шаров, 2019).

Отже, з наукової точки зору є певні розбіжності в поглядах на сутність економічної дипломатії. Зокрема, економічна дипломатія розглядається як діяльність державних структур, спрямована на забезпечення захисту національних інтересів країни, як життєво важливі матеріальні, інтелектуальні й духовні цінності Українського народу, як носій суверенітету і єдине джерело влади в Україні, визначальні потреби суспільства й держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток. Основа світогляду нового публічного управління – це те, що просування економічних

інтересів України є одним із головних обов'язків не тільки Міністерства закордонних справ України, а й усіх українських економічних акторів, які діють як на зовнішніх ринках, так і на внутрішніх (Мамалига, 2019).

Економічна дипломатія є важливим інструментом національної безпеки, який дає змогу країнам впливати на світову політику за допомогою економічних засобів. Історія та сучасність свідчать про роль економічної дипломатії у розв'язанні міжнародних конфліктів, партнерствах та інтеграційних процесах. Наприклад, «пінг-понгова дипломатія» сприяла розрядці між Китаєм і США у 1970 р., Маршаллівський план допоміг відновити Західну Європу після Другої світової війни і протистояти комунізму, Європейський Союз став прикладом успішної економічної інтеграції, яка забезпечила мир і процвітання на континенті. Україна також активно розвиває економічну дипломатію з Європейським Союзом на основі Угоди про асоціацію, яка передбачає не тільки торговельне співробітництво, а й гармонізацію стандартів, інвестицій, енергетики, транспорту, аграрного сектору тощо (Шевченко, Кузьмін, 2017).

Економічна дипломатія як складова національної безпеки має свої сильні та слабкі сторони. Серед переваг економічної дипломатії можна виділити таке: по-перше, вона сприяє покращенню економічного становища країни за рахунок розширення торговельних можливостей, залучення іноземних інвестицій, технологій та інновацій. По-друге, вона дає змогу країнам брати участь у регулюванні світової економіки через участь у регіональних та глобальних організаціях, захищати свої національні інтереси в умовах глобалізації, стандартизувати свою продукцію за межами країни. По-третє, вона допомагає запобігати економічним конфліктам і спорам з партнерами за допомогою переговорів, арбітражу, санкцій та інших засобів, що забезпечує стабільність та безпеку, або виробляти мирне їх вирішення. По-четверте, вона дає змогу підвищувати авторитет та престиж країни на міжнародній арені, просувати її національний бренд, культуру та цінності.

Разом з тим проблемність економічної дипломатії як механізму публічного управління для підвищення конкурентоспроможності у контексті національної безпеки полягає ось у чому. По-перше, вона потребує високої кваліфікації, професіоналізму та етики економічних дипломатів, які повинні мати глибокі знання з міжнародних економічних відносин, права, фінансів, торгівлі, інвестицій, інновацій тощо. По-друге, необхідно також забезпечити ефективну координацію та взаємодію між різними органами державної влади, що займаються економічною дипломатією. По-третє, вона піддається впливу політичних чинників, які можуть перешкоджати або ускладнювати досягнення економічних цілей (наприклад політичні конфлікти, санкції, протекціонізм, недотримання міжнародних зобов'язань тощо). Також можливе виникнення протиріч між національними інтересами та глобальними викликами, що потребують компромісу та співпраці. По-четверте, вона вимагає напрацювання особливих технік комунікації, внесення в неї емоційної і естетичної складової для формування потрібних смислів у адресатів. Зробити це на основі лише економічних індикаторів важко, потрібен вихід за власні межі, у сферу культури, політики, права. Тобто економічна дипломатія стає комунікатором питань і

Таблиця

Переваги та недоліки економічної дипломатії

Переваги	Недоліки
Сприяє розвитку торговельно-економічних зв'язків між країнами, що зміцнює національну безпеку та стабільність	Потребує високої кваліфікації, професіоналізму та етики економічних дипломатів, а також захисту їх від шпигунства, шантажу, підривної діяльності
Допомагає залучати іноземні інвестиції, технології та інновації, що сприяють модернізації та розвитку національної економіки	Необхідно забезпечити ефективну координацію та взаємодію між різними органами державної влади, а також контроль за дотриманням національних інтересів та безпеки при здійсненні іноземних інвестицій
Сприяє поглибленню економічної інтеграції з регіональними та глобальними організаціями, що дає змогу виробляти спільні правила та стандарти, захищати власні інтереси, розв'язувати глобальні проблеми	Зазнає впливу політичних чинників, які можуть перешкоджати або ускладнювати досягнення економічних цілей, а також ставити під загрозу суверенітет і безпеку держави
Дає можливість розв'язувати вирішувати економічні конфлікти та спори з партнерами мирними засобами, що сприяє запобіганню ескаляції напруги та воєнних загроз	Має обмежену ефективність у розв'язанні складних та глобальних проблем, які можуть потребувати більш ресурсо- та часоємних заходів
Сприяє формуванню позитивного іміджу країни на міжнародному ринку, що покращує її престиж та авторитет	Можливе виникнення протиріч між національними інтересами та глобальними викликами, які можуть потребувати балансування між солідарністю і конкурентоспроможністю
Забезпечує доступ до переваг світової торгівлі, стандартизації продукції, захисту власних інтересів	Вимагає компромісу та співпраці з іншими країнами, що може обмежити суверенну свободу держави, а також викликати незадоволення внутрішніх суб'єктів, які можуть втратити від такої політики
Сприяє модернізації та диверсифікації національних економік, що покращує їх стійкість до зовнішніх шоків та криз	Потребує значних ресурсних та функціональних можливостей, а також захисту від негативного впливу зовнішнього середовища, такого як недобросовісна конкуренція, демпінг, санкції тощо
Стимулює науково-технологічне співробітництво, що сприяє розвитку наукового потенціалу та інноваційної активності	Може мати ризики недотримання міжнародних зобов'язань, протекціонізму, санкцій тощо, а також необхідності забезпечити захист національних інтересів і безпеки в галузі науки та технологій

Джерело: авторські розробки.

меседжів, що генеруються в соціальній, культурній, екологічній та інших сферах дипломатичної діяльності та інших механізмів публічного управління, які мають розглядатися в контексті національної безпеки.

Отже, економічна дипломатія як механізм публічного управління є важливим інструментом покращення економічного становища країни, підвищення конкурентоспроможності держави, зміцнення національної безпеки. Можна бачити інтегральним завданням економічної дипломатії забезпечення помітної присутності країни в комунікації, що описує політичну, економічну, соціальну і безпекову динаміку сучасного світу.

Як уже зазначалося, держава впливає на економічну дипломатію шляхом формування та реалізації своєї зовнішньоекономічної політики, яка включає такі аспекти. Держава встановлює торговельні відносини з іншими країнами, що передбачає укладання міжнародних договорів, застосування митних тарифів, ліцензій, квот, санкцій та інших заходів регулювання імпорту та експорту. Держава забезпечує залучення іноземних інвестицій, технологій та інновацій, що сприяє модернізації і диверсифікації національної економіки, покращенню конкурентоспроможності та якості продукції. Державні представники беруть участь у роботі міжнародних організацій та інтеграційних об'єднань, що забезпечує доступ до переваг світової торгівлі, стандартизації продукції, захисту власних інтересів в умовах глобалізації. Також держава дбає про розв'язання економічних конфліктів та спорів із партнерами за допомогою переговорів, арбітражу, медіації та інших мирних засобів. Відбувається формування позитивного іміджу країни на міжнародному ринку, просування її бренду, культури та цінностей.

Держави залишаються головними дійовими особами в економічній дипломатії, незважаючи на відносне зростання важливості недержавних суб'єктів і той факт, що ринки повинні розглядатися як ендегенні для політичного процесу, про що йдеться, зокрема, у дослідженні економічної дипломатії у XXI ст., яке здійснили С. Вулкок та Н. Бейн. Автори наводять приклади, які відмінні риси ведення економічної дипломатії в різних урядів (Вулкок, Бейн, 2013). Таким чином, держава використовує низку правових та економічних інструментів для захисту і просування своїх економічних інтересів у міжнародному просторі.

Наведемо деякі приклади економічної дипломатії для підвищення конкурентоспроможності України в контексті національної безпеки. По-перше, залучення міжнародної економічної та фінансової допомоги для підтримки стабільності та реформ української економіки, яка зазнала значних втрат унаслідок російської агресії. По-друге, розширення торговельно-економічних зв'язків з Європейським Союзом, США, Канадою та іншими партнерами, що забезпечує доступ до нових ринків, інвестицій, технологій та інновацій. По-третє, поглиблення економічної інтеграції з ЄС за допомогою Угоди про асоціацію, яка передбачає створення зони вільної торгівлі, гармонізацію стандартів, сприяння інвестиціям, співпрацю у сферах енергетики, транспорту, аграрного сектору тощо. По-четверте, урегулювання економічних конфліктів та спорів з росією за допомогою мирних засобів, таких як переговори, арбітраж, судові розгляди тощо. Крім того, важливі формування позитивного іміджу України на міжнародному ринку, просування її бренду, культури та цінностей. Українська економічна дипломатія має кілька

цілей, зокрема допомога українським підприємствам експортувати на зовнішні ринки, залучення до України іноземних інвестицій, які створюють робочі місця в країні, адаптація європейської та міжнародної нормативної бази до наших оборонних і наступальних економічних інтересів, що особливо актуально зараз, та просування активного бізнесу та стартапів в Україні.

Україна має багато партнерів в економічному плані, але деякі з них є особливо важливими та стратегічними. Згідно з Стратегією зовнішньополітичної діяльності України, до країн, з якими Україна має відносини пріоритетного стратегічного характеру, належать США, Велика Британія, Канада, Німеччина та Франція. Ці країни є найближчими союзниками України у питаннях безпеки, демократії, реформ та інтеграції до Європейського Союзу й НАТО. Україна також має стратегічне партнерство з Німеччиною, Польщею, Туреччиною, Азербайджаном, Грузією, Литвою, Китаєм та Бразилією. Ці країни є важливими торговельними партнерами України, а також сприяють її енергетичній безпеці, транспортному розвитку, регіональному співробітництву та миротворчості. Крім того, Україна прагне встановлення стратегічних відносин із Молдовою та Румунією, які є сусідами України та членами СОТ (Румунія, Молдова) та ЄС (Румунія). Україна також має всебічне партнерство стратегічного значення з Францією, яка підтримує Україну у сферах оборони, освіти, культури та екології. Особливе партнерство Україна має з Канадою, яка є одним із найбільших інвесторів в економіку України та надає їй гуманітарну допомогу. Глобальне партнерство Україна має з Японією, яка є одним із провідних донорів розвитку України та сприяє її модернізації.

3 липня 2022 р. розпочато роботу над проектами розділів плану заходів із післявоєнного відновлення та розвитку України. Економічна дипломатія як механізм публічного управління сприяє залученню міжнародної економічної та фінансової допомоги для підтримки стабільності та реформ української економіки, яка зазнала значних втрат унаслідок агресії росії (Мамалига, 2019). Вона сприяє розширенню торговельно-економічних зв'язків з Європейським Союзом, США, Канадою та іншими партнерами, що забезпечує доступ до нових ринків, інвестицій, технологій та інновацій. Далі вона сприяє поглибленню економічної інтеграції з ЄС за допомогою Угоди про асоціацію, яка передбачає створення зони вільної торгівлі, гармонізацію стандартів, сприяння інвестиціям, співпрацю у сферах енергетики, транспорту, аграрного сектору тощо. Вона сприяє вирішенню економічних конфліктів та спорів з росією за допомогою мирних засобів, таких як переговори, арбітраж, судове розглядання тощо. Крім того, вона сприяє формуванню позитивного іміджу України на міжнародному ринку, просування її бренду, культури та цінностей.

Дискусія та висновки

Економічна дипломатія є необхідним інструментом для забезпечення національної безпеки України та її економічного розвитку. Економічна дипломатія як механізм публічного управління сприяє покращенню конкурентоспроможності держави в складних умовах війни та післявоєнного відновлення України, але має свої сильні та слабкі сторони. Для підвищення ефективності економічної дипломатії як механізму

публічного управління в контексті національної безпеки необхідно вжити таких конкретних заходів, як, зокрема:

- розробити й реалізувати комплексну стратегію європейської економічної дипломатії, яка має посилити зв'язки між Україною та ЄС, Україною та іншими країнами-партнерами, зокрема партнерами ЄС в Азії, з метою захисту національних інтересів, підтримки мирного врегулювання конфліктів, протидії глобальним викликам та загрозам, таким як пандемія, зміна клімату, тероризм тощо;

- створити платформу координації для інтернаціоналізації МСП в Азії, яка має сприяти розвитку економічного співробітництва та інтеграції, покращенню доступу до ринків та ресурсів, поширенню європейських стандартів та цінностей, а також зміцненню довіри та безпеки в регіоні;

- забезпечити системну структуровану комунікацію між дипломатами в ЄС та іншими посадовцями, які працюють у сфері зовнішньої політики, з одного боку, та органами посередництва в бізнес-сфері, з другого боку, як у третіх країнах, так і в Брюсселі, щоб забезпечити ефективне представництво та захист інтересів України;

- використовувати ринково-орієнтовані інструменти для мотивації публічних та приватних суб'єктів, зацікавлених сторін, зокрема, такі, як податкове стимулювання, гранти, кредити, гарантії, страхування тощо, але також урахувати національну безпеку та стратегічні інтереси при прийнятті рішень про надання такої підтримки;

- застосовувати засади Good Governance, такі як прозорість, обґрунтоване регулювання, конкуренція, взаємодопомога та взаємовигода, але також брати до уваги політичний контекст та геополітичну ситуацію в країнах-партнерах;

- забезпечити належне виконання правил і норм, щоб покращити мотивацію, відновити довіру до суб'єктів та системи публічного управління загалом, забезпечити справедливість, але також вживати заходів для запобігання та протидії будь-яким спробам порушення або підривання цих правил і норм з боку ворожих сил;

- залучати до участі громадськість та зацікавлені сторони для забезпечення більшої прозорості та відповідальності за прийняті рішення, але також забезпечити належний рівень конфіденційності та безпеки інформації, яка має стратегічне значення для національної безпеки;

- забезпечити використання ІКТ-інструментів для зменшення адміністративних витрат і покращення якості послуг, які надаються бізнесу та громадянам, але також захистити ці інструменти від кібератак та кібершпигунства;

- проводити більше проствіницьких та спеціальних навчальних заходів, особливо в Європі, не забуваючи та належно оцінюючи роль підготовчої роботи, яку потрібно зробити в ЄС. Ураховувати інтернаціоналізацію як довгостроковий процес й уникати окремих або одноразових місій без належної підготовки та наступного супроводу для бізнесу, але також дотримуватися принципу добросовісності та не допускати будь-яких дій, які можуть шкодити інтересам України у відносинах з ЄС чи то з окремими його державами-членами;

– оцінювати результати та вплив економічної дипломатії за допомогою квантитативних методів, зокрема прогнозування на основі статистичного аналізу, аналізу тимчасових послідовностей, а також із застосуванням якісних методів, поширювати найкращу практику та уроки, отримані з успішних ініціатив, але також урахувати наслідки та ризики для національної безпеки при розголошенні чутливої інформації.

Продовження наукових досліджень сприяє розвитку теоретичних та прикладних знань про економічну дипломатію як механізм публічного управління у сфері національної безпеки. Це дослідження також виявляє перспективи подальшого наукового дослідження та аналізу економічної дипломатії України як механізму публічного управління у сфері національної безпеки в різних регіональних та глобальних контекстах, зокрема в Азії, Африці, Латинській Америці тощо. Дослідження також має практичне значення для покращення якості публічного управління в Україні та підвищення її національної безпеки.

Внесок авторів: Олег Зубчик – визначення мети статті, опис методів і джерел дослідження, написання (оригінальна чернетка), формулювання висновків і дискусійних положень; Юрій Рубан – визначення завдань дослідження, опис методів і джерел дослідження, аналіз міжнародних нормативно-правових актів, написання (перегляд і редагування).

Список використаних джерел

- Барановська, В. М. (2012). Роль економічної дипломатії у зовнішньоекономічній діяльності країни. *Економіка та держава*, 2, 24–25.
- Вергун, В. А. (2008). Економічна дипломатія в системі чинників міжнародної конкурентоспроможності України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*, 74, 1, 150–154.
- Гриценко, О. М., & Левченко, О. В. (2017). Економічна дипломатія: сутність, функції, принципи. *Економіка та держава*, 11, 4–9.
- Грушинська, Н. М. (2017). Реалізація економічної дипломатії в системі сучасних міжнародних відносин: потенціал креативності та традиційні підходи. *Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід*, 24, 3, 86–92.
- Зубчик, О. А. (2019). Формування конкурентоспроможності держави в перспективі політичного часу (державно-управлінські аспекти). Поліграф Плюс.
- Левченко, Н. М., & Антонова, Л. В. (2018). Економічна дипломатія як запорука національної безпеки. *Науковий вісник Полісся*, 1(13), 2, 136–141.
- Мамалига, О. О. (2019). Трансформація економічної дипломатії в міжнародних економічних відносинах. *Економіка і прогнозування*, 2, 7–23.
- Степаненко, І. В., & Ковальова, І. В. (2016). Економічна дипломатія: сучасний стан і перспективи розвитку. *Економіка і суспільство*, 5, 1050–1055.
- Тихончук, Л. Х. (2018). Трансформація функцій державного управління в сфері регулювання міжнародної економічної діяльності. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 6.
- Шаров, О. М. (2019). *Економічна дипломатія: основи, проблеми та перспективи*. НІСД.
- Шевченко, О. В., & Кузьмін О. В. (2017). Економічна дипломатія України: теоретичні та практичні аспекти. *Ефективна економіка*, 3.
- Assche, A., & Warin, T. (2019). Global alue Chains and Economic Diplomacy. *AIB Insights*, 19(1). <https://doi.org/10.46697/001c.16817>
- Bergeijk, P., & Moons, S. (2017). Does economic diplomacy work? A meta-analysis of its impact on trade and investment. *The World Economy*, 40(2). URL: <https://doi.org/10.1111/twec.12392>
- Bratosin-asilache, C., & Maha, L.-G. (2022). The impact of economic diplomacy on foreign trade. Empirical evidence for the European countries. *EURINT*, 9, 53–671.
- Chohan, U. W. (2017). Economic diplomacy as a subject and research agenda: Practical, conceptual and methodological issues. *Global Strategis*, 11(1), 1–16.
- Chohan, Usman W., Economic Diplomacy: A Reiew (January 7, 2021). CASS Working Papers on Economics & National Affairs, Working Paper ID: EC007UC, 2021, Aailable at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3762042> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3762042>
- Fernandes, A. and Forte, R. (2022). The impact of economic diplomacy on exports: The Portuguese case, *nternational Journal*, 77(2), pp. 216–247. URL: <https://doi.org/10.1177/00207020221135382>

- Hornung, C., & Wagner, S. (2016). Wirtschaftsdiploamatie in der Europäischen Union: Die Rolle der nationalen diplomatischen Vertretungen. *Zeitschrift für Außen-und Sicherheitspolitik*, 9(1), 25–42.
- Jaiswal, K. P. (2016). The nature of economic diplomacy and foreign policy-making. In *Economic Diplomacy of India in the 21st Century: Challenges and Opportunities* (pp. 1–19). Springer, Singapore.
- Lee, D. & Hocking, B. (2010). Economic Diplomacy. In R. A. Danemark (Ed.), *The International Studies Encyclopedia ol. 2* (pp.1216–1227). Wiley-Blackwell.
- Schmidt, C., & Tauber, M. (2015). Wirtschaftsdiploamatie als Instrument der Außenwirtschaftspolitik: Eine empirische Analyse am Beispiel deutscher Auslandsvertretungen.
- Woolcock, S., & Bayne N. (2005). *The New Economic Diplomacy: Decision-Making and Negotiating in International Economic Relations* (G8 & Global Goernance S.). *Ashgate Publishing Ltd*. 314.
- Weiss, M., & Brauer, J. (2016). Wirtschaftsdiploamatie und nationale Sicherheit: Die Rolle Deutschlands in der globalen Ordnung.
- Wolff, E. (2017). *Finanz-Tsunami – Wie das globale Finanzsystem uns alle bedroht*. 192. ISBN 978-3-00-057533-4.
- Woolcock, S., & Bayne, N. (2013). *Economic diplomacy*. The Oxford handbook of modern diplomacy.
- Woolcock, S., & Bayne, N. (2013). *Economic Diplomacy*, in Andrew Cooper, Jorge Heine, and Ramesh Thakur (eds.), *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*; online edn, Oxford Academic, 1 Aug. 2013), <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199588862.013.0022>, accessed 19 Oct. 2023.

References

- Assche, A. and Warin, T. (2019), Global alue Chains and Economic Diplomacy, *AIB Insights*, 19(1). <https://doi.org/10.46697/001c.16817>
- Baranoska, M. (2012). Rol ekonomichnoi dyplomatii u zonisnoekonomichnii diialnosti krainy [The role of economic diplomacy in the foreign economic activity of the country]. *Ekonomika ta derzhava* [Economy and state], (2), 24–25 [in Ukrainian].
- Bergeijk, P. and Moons, S. (2017), Does economic diplomacy work? A meta-analysis of its impact on trade and investment, *The World Economy*, 40(2). <https://doi.org/10.1111/twec.12392>
- Bratosin-asilache, C., & Maha, L.-G. (2022). The impact of economic diplomacy on foreign trade. Empirical evidence for the European countries. *EURINT*, 9, 53–671
- Chohan, U. W. (2017). Economic diplomacy as a subject and research agenda: Practical, conceptual and methodological issues. *Global Strategis*, 11(1), 1–16.
- Chohan, Usman W. Economic Diplomacy: A Reiew (January 7, 2021). CASS Working Papers on Economics & National Affairs, Working Paper ID: EC007UC, 2021, Aailable at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3762042> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3762042>
- Fernandes, A. and Forte, R. (2022), The impact of economic diplomacy on exports: *The Portuguese case*, *nternational Journal*, 77(2), pp. 216–247. <https://doi.org/10.1177/00207020221135382>
- Hornung, C., & Wagner, S. (2016). Wirtschaftsdiploamatie in der Europäischen Union: Die Rolle der nationalen diplomatischen Vertretungen. *Zeitschrift für Außen-und Sicherheitspolitik*, 9(1), 25–42.
- Hrushynska, N. M. (2017). Realizatsiia ekonomichnoi dyplomatii systemi suchasnykh mizhnarodnykh idnosyn: potentsial kreatynosti ta tradytsiini pidkhody [Implementation of economic diplomacy in the system of modern international relations: potential of creatiity and traditional approaches]. *Zonishnia polityka i dyplomatiia: tradytsii, trendy, dosid* [Foreign policy and diplomacy: traditions, trends, experience], 24(3), 86–92 [in Ukrainian].
- Hrytsenko, O. M., & Levchenko, O. V. (2017). Ekonomichna dyplomatiia: sutnist, funktzii, pryntsyipy [Economic diplomacy: essence, functions, principles]. *Ekonomika ta derzhava* [Economy and state], (11), 4–9.
- Jaiswal, K. P. (2016). The nature of economic diplomacy and foreign policy-making. In *Economic Diplomacy of India in the 21st Century: Challenges and Opportunities* (pp. 1–19). Springer, Singapore.
- Lee, D. & Hocking, B. (2010). Economic Diplomacy. In R. A. Danemark (Ed.), *The International Studies Encyclopedia ol. 2* (pp.1216–1227). Wiley-Blackwell.
- Levchenko, N. M., & Antonova, L. V. (2018). Ekonomichna dyplomatiia yak zaporuka natsionalnoi bezpeky derzhavy [Economic diplomacy as a guarantee of national security of the state]. *Naukovyi visnyk Polissia* [Scientific Bulletin of Polissia], 1(13), Part 2, 136–141.
- Mamalyha, O. O. (2019). Transformatsiia ekonomichnoi dyplomatii mizhnarodnykh ekonomichnykh idnosynakh [Transformation of economic diplomacy in international economic relations]. *Ekonomika i prohnozuannia* [Economy and forecasting], (2), 7–23 [in Ukrainian].
- Schmidt, C., & Tauber, M. (2015). *Wirtschaftsdiploamatie als Instrument der Außenwirtschaftspolitik*: Eine empirische Analyse am Beispiel deutscher Auslandsvertretungen.
- Sharov, O. M. (2019). *Ekonomichna dyplomatiia: osnoy, problemy ta perspektyy*. NISD [in Ukrainian].
- Shevchenko, O. V., & Kuzmin, O. V. (2017). Ekonomichna dyplomatiia Ukrainy: teoretychni ta praktychni aspekty [Economic diplomacy of Ukraine: theoretical and practical aspects]. *Efektivna ekonomika* [Effective economy], (3).

Stepanenko, I. V., & Kovalova, I. V. (2016). Ekonomichna dyplomatiia: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku [Economic diplomacy: current state and prospects of development]. *Ekonomika i suspilstvo* [Economy and society], (5), 1050–1055.

Tykhonchuk, L. Kh. (2018). Transformatsiia funktsii derzhanoho uprallinnia sferi rehuliuannia mizhnarodnoi ekonomichnoi diialnosti [Transformation of functions of public administration in the sphere of regulation of international economic activity]. *Derzhane uprallinnia: udoskonalennia ta rozytok* [Public administration: improvement and development], (6) [in Ukrainian].

Vergun, A. (2008). Ekonomichna dyplomatiia systemi chynnyki mizhnarodnoi konkurentospromozhnosti Ukrainy [Economic diplomacy in the system of factors of international competitiveness of Ukraine]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh idnosyn* [Actual problems of international relations], 74(1), 150–154 [in Ukrainian].

Weiss, M., & Brauer, J. (2016). Wirtschaftsdiplomatie und nationale Sicherheit: Die Rolle Deutschlands in der globalen Ordnung.

Wolff, E. (2017). *Finanz-Tsunami – Wie das globale Finanzsystem uns alle bedroht*. 192. ISBN 978-3-00-057533-4.

Woolcock, S., & Bayne, N. (2005). The New Economic Diplomacy: Decision-Making and Negotiating in International Economic Relations (G8 & Global Governance S.). *Ashgate Publishing Ltd*. 314.

Woolcock, S., & Bayne, N. (2013). *Economic diplomacy*. The Oxford handbook of modern diplomacy.

Woolcock, S., & Bayne, N. (2013). *Economic Diplomacy*, in Andrew Cooper, Jorge Heine, and Ramesh Thakur (eds), *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*; online edn, Oxford Academic, 1 Aug. 2013, <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199588862.013.0022>, accessed 19 Oct. 2023.

Zubchuk, O. A. (2019). *Formuannia konkurentospromozhnosti derzhay perspektyi politychnoho chasu* (derzhano-uprallinski aspekty) [Formation of the competitiveness of the state in the perspective of political time (state-management aspects)]. Polihraf Pljus.

Отримано редакцією журналу / Received: 4.12.23

Прорецензовано / Revised: 14.01.24

Схвалено до друку / Accepted: 28.01.24

Oleh ZUBCHYK, DSc (Public Administration)

ORCID ID: 0000-0001-6480-409X

e-mail: zubchuk@ukr.net

Taras Shechenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Yuriy RUBAN, PhD (Engin)

ORCID ID: 0000-0002-1714-5308

e-mail: yuriyuban33@gmail.com

Taras Shechenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ECONOMIC DIPLOMACY AS A MECHANISM OF PUBLIC MANAGEMENT OF STATE COMPETITIVENESS IN THE CONTEXT OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Background. *Economic diplomacy plays an important role not only in the system of diplomatic relations but also as an effective mechanism of public administration in the sphere of national security. Therefore, the article is devoted to the study of the potential of economic diplomacy as a mechanism of public administration for strengthening the competitiveness of Ukraine in the situation of the unfolding of full-scale Russian aggression and the global crisis. The authors analyze the current trends and challenges in the field of economic diplomacy, as well as define its place and role in the system of national security of Ukraine.*

Methods. *To achieve the aim of the research, several theoretical and practical scientific methods were used, namely, the method of scientific abstraction, monographic, dialectical, historical-logical, structural-logical, abstract-logical methods, and methods of analysis and synthesis. The authors also use comparative and case-study analysis to study the experience of other countries in applying economic diplomacy.*

Results. *The authors consider economic diplomacy as a set of actions of the state, which aim to protect and promote its economic interests in the international environment, especially in crises that require a broader vision of these interests in the context of national security. The main principles, methods, and tools of economic diplomacy are defined, as well as their effectiveness and drawbacks are analyzed. The authors argue that economic diplomacy is an important factor in increasing the efficiency of the national economy and its adaptation to modern challenges. They also examine the specificity of the economic diplomacy of Ukraine, which suffered significant losses as a result of the aggression of Russia and needs to develop a new strategy of development. The authors highlight the main directions and priorities of economic diplomacy of Ukraine, as well as evaluate its potential and prospects.*

Conclusions. *The authors offer recommendations for improving the organization and communicative capacity of economic diplomacy of Ukraine, in particular, regarding the attraction of international assistance, expansion of trade and economic relations, deepening of economic integration with the European Union, resolution of economic conflicts, and formation of a positive image of the country. The authors also emphasize the necessity of ensuring coordination and synergy among different actors of economic diplomacy, as well as enhancing the professional training and qualification of economic diplomats.*

Keywords: *economic diplomacy, national security, public administration, communication, state competitiveness, Ukraine, European Union, global crisis.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 351.83/.84:351.86

DOI: <https://doi.org/10.17721/3041-1912.2024/1-3/11>

Наталія КЛИМЕНКО, д-р наук з держ. упр., доц.

ORCID ID: 0000-0001-5223-8166

e-mail: natalia.klymenko@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ

Вступ. В умовах масштабної російської військової агресії в українській державі відбувається переосмислення місця гуманітарних чинників у суспільному розвитку. Ключовими пріоритетами реалізації державної політики у цій сфері повинні стати питання розвитку освіти, науки, культури, світоглядно-патріотичного виховання, виокремлення їх ролі в забезпеченні гуманітарної безпеки в Україні.

Метою є дослідження на основі аналізу вітчизняного законодавства функцій та повноважень суб'єктів системи забезпечення гуманітарної безпеки.

Об'єкт дослідження – система забезпечення гуманітарної безпеки та її організаційно-правові засади.

Методи. Методами дослідження є сучасні загальні та спеціальні методи наукового пізнання, серед яких: аналіз використано для опрацювання наукових та нормативно-правових джерел; структурно-функціональний – з метою дослідження суб'єктів системи забезпечення гуманітарної безпеки та їх компетенцій; індуктивний та дедуктивний – для аналізу й узагальнення інформації з тематики дослідження; прогнозування та синтезу – у процесі формулювання висновків та рекомендацій за підсумками дослідження.

Результати. Здійснено огляд останніх наукових та аналітичних праць, присвячених проблематиці гуманітарної безпеки. Відзначено питання, які становлять основну проблематику щодо забезпечення гуманітарної безпеки за окремими сферами, та шляхи, які пропонуються для їх розв'язання. При цьому авторка статті констатує, що проведений аналіз досліджень і публікацій вітчизняних науковців, присвячених гуманітарній безпеці, дає підстави дійти висновку, що система забезпечення гуманітарної безпеки та її організаційно-правові засади ними предметно не досліджувались. Далі, послідовно, на підставі аналізу законодавчих та нормативно-правових актів, якими регламентується діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, виокремлено функції та повноваження, які, на думку дослідниці, спрямовані на вирішення проблемних питань у гуманітарній сфері, а отже, і на забезпечення гуманітарної безпеки.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу дійти таких висновків: аналіз праць вітчизняних науковців та аналітиків дав можливість виокремити основні напрями забезпечення державної політики у гуманітарній сфері для забезпечення гуманітарної безпеки держави і констатувати, що їй має приділятися більше уваги для забезпечення формування національної свідомості та усвідомлення національної ідентичності громадян, а також відновлення та подальшого прогресивного розвитку України. Аналіз законодавства засвідчив, що законодавчі акти не містять чітко сформульованих завдань стосовно формування й реалізації державної політики забезпечення гуманітарної безпеки, їх основна увага зосереджена на питаннях формування та реалізації державної гуманітарної політики. Проте проведений аналіз дав підстави розглянути вищезгаданих суб'єктів як розгалужену систему органів державної влади та органів місцевого самоврядування, недержавних інституцій та громадян, на які покладено функції щодо формування й реалізації державної гуманітарної політики, що, у свою чергу, дає змогу ідентифікувати їх як суб'єктів забезпечення гуманітарної безпеки, зважаючи на те, що їх повноваження в гуманітарній сфері безпосередню стосуються до її забезпечення. У процесі дослідження також відзначено, що залучення громадських структур до процесів вироблення державної політики є важливим аспектом підвищення ролі громадян та їх об'єднань у питаннях щодо забезпечення гуманітарної безпеки. Перспективним для подальших розвідок варто зазначити вивчення зарубіжного досвіду за порушеною проблематикою.

Ключові слова: національна безпека, гуманітарна безпека, система забезпечення, організаційно-правові засади, функції та повноваження.

Вступ

Цивілізованість суспільства визначається цінністю та значущістю окремої людини як особистості. І саме на державу, в особі її органів та посадових осіб, покладається побудова й забезпечення сприятливого середовища для розвитку та самореалізації особистості, захисту прав і свобод громадян, формування умов для розкриття людського потенціалу, забезпечення гідного рівня життя та реалізації можливостей кожного члена суспільства. При цьому на забезпечення національної безпеки загалом та гуманітарної безпеки зокрема впливають рівень розвитку освіти і науки, інтелектуального потенціалу та інших складових гуманітарної сфери, від яких залежить можливість своєчасного й адекватного реагування на виклики часу і завчасного напрацювання заходів запобігання їх переростанню в потенційні та реальні загрози.

Вищевикладене свідчить про те, що гуманітарна безпека тісно пов'язана зі станом розвитку гуманітарної сфери: освіти, науки, інтелектуального

потенціалу, культури, мови, охорони здоров'я та охорони довкілля, формування громадянського суспільства, етнопатриотичної та інформаційної сфери, інформатизації суспільства, світоглядної й релігійної свободи людини тощо. Адже саме від них залежить формування людського капіталу, який у сучасних умовах вважається найбільшим національним багатством будь-якої держави.

Вітчизняні науковці та аналітики останнім часом не оминають своєю увагою гуманітарну проблематику. Так, у аналітичній доповіді "Гуманітарна політика в Україні: виклики та перспективи", яка представлена у вигляді "Білої книги", авторами здійснено огляд основних нагальних проблем у гуманітарній сфері України: культурній, освітній, науковій, мовній, а також у сферах розвитку креативних індустрій, релігійно-церковних відносин, прав національних меншин та корінних народів. Крім того, автори приділяють окрему увагу завданням державної політики у сфері

© Клименко Наталія, 2024

культурної дипломатії та соціогуманітарної реінтеграції тимчасово окупованих територій, а також звертають увагу на потреби в розвитку якісної дистанційної та онлайн-освіти у закладах середньої та вищої освіти. Дослідники не оминають увагою ситуацію з "мовним" питанням, а також станом музейної справи та музейних фондів, існуванням розриву в рівні доступу до якісних культурних послуг між населенням великих міст та маленьких містечок. Ними також аналізуються стан гуманітарної сфери на тимчасово окупованих територіях, проблеми внутрішньо переміщених осіб та створення засад для підвищення рівня згуртованості українського суспільства (Сінайко та ін., 2020).

У монографії за редакцією В. Мудракова концептуалізується поняття "гуманітарна безпека", порушуються проблеми щодо феномену безпеки, осмислюється своєрідність безпекових аспектів сучасності, їх соціокультурні та освітні виміри, а також специфіка (не)безпеки суспільства ризику (Мудраков, 2022).

В аналітичній записці С. Зубченка розглядається проблема недостатнього відображення гуманітарної проблематики в стратегічних безпекових документах України. Автор констатує, що, незважаючи на закономірне в контексті гібридної війни підвищення суспільної та державної уваги до складових гуманітарної сфери (освіти, науки, національної ідентичності, культури та культурної спадщини тощо), їх присутність у стратегічних безпекових документах є фрагментарною та безсистемною. Такий стан справ негативно позначається на рівні забезпечення національної безпеки України, а отже, робить нагальною необхідність внесення відповідних змін до чинного законодавства з урахуванням актуальних безпекових тенденцій та міжнародного досвіду у сфері забезпечення гуманітарної безпеки (Зубченко, 2019).

Автори монографії за редакцією С. Здіорука значну увагу зосереджують на обґрунтуванні особливої ролі гуманітарної сфери в соціальному бутті української нації та пропонують концептуальне бачення державної політики в гуманітарній сфері (Здіорук, 2006).

Матеріали аналітичної доповіді "Безпекові виміри гуманітарної політики України" свідчать про невідповідку важливості ролі гуманітарних чинників в архітектоніці системи національної безпеки. Адже досвід сучасності переконливо доводить, що за допомогою маніпуляцій сенсами та масовою свідомістю можна досягти більш істотних результатів, ніж вдаючись до застосування найновіших озброєнь. Тому автори збірника виділяють низку важливих проблем, зокрема щодо вияву російської експансії в інтелектуально-культурному просторі України; завдань української освіти і науки в контексті зміцнення національної безпеки; шляхів реформування національної культурної сфери; концептуальних засад державної політики у сфері свободи совісті та свободи релігії в умовах ескалації зовнішніх загроз (Здіорук, 2015).

Л. Чупрієм у одноосібній монографії визначені сутнісні основи політики національної безпеки Української держави в гуманітарній сфері. Дослідником ґрунтовно проаналізовано сутнісні засади політики національної безпеки держави в гуманітарній сфері, виділено основні концептуальні підходи до неї: людиноцентричний, державоцентричний, націоцентричний, суспільноцентричний. Крім того,

автором вдосконалено визначення загроз гуманітарній безпеці України та здійснено класифікацію ключових загроз та джерел загроз у гуманітарній сфері, а також ґрунтовно досліджено національні цінності у рамках культурно-цивілізаційного підходу та проаналізовано шляхи реалізації їх інтеграційно-консолідуючої функції (Чупрій, 2015).

Вищевикладений аналіз досліджень і публікацій вітчизняних науковців та аналітиків, присвячених гуманітарній сфері, свідчить про те, що система забезпечення гуманітарної безпеки та її організаційно-правові засади предметно ними не досліджувались.

Метою роботи є дослідження організаційно-правових засад системи забезпечення гуманітарної безпеки. Для реалізації поставленої мети визначено таке завдання: здійснити аналіз вітчизняного законодавства, яким визначено функції та повноваження суб'єктів системи забезпечення гуманітарної безпеки, які формують і реалізують державну політику в гуманітарній сфері загалом та щодо забезпечення гуманітарної безпеки зокрема, та визначити основні напрями підвищення ефективності забезпечення гуманітарної безпеки в контексті формування й реалізації державної політики в досліджуваній сфері.

Об'єкт дослідження – система забезпечення гуманітарної безпеки та її організаційно-правові засади.

Методи

У статті використано сучасні загальні та спеціальні методи наукового пізнання, серед яких, зокрема: аналіз було використано для опрацювання наукових, аналітичних та законодавчих і нормативно-правових джерел; структурно-функціональний – для дослідження суб'єктів системи забезпечення гуманітарної безпеки та їх компетенцій; індуктивний та дедуктивний – для аналізу й узагальнення інформації з тематики дослідження; прогнозування та синтезу застосовувались у процесі формулювання висновків та рекомендацій за підсумками дослідження.

Дослідження базується на аналізі законодавчих та інших нормативно-правових актів і праць вітчизняних науковців та аналітиків, які вивчали цю проблематику.

Результати

Як уже зазначалося вище, до гуманітарної сфери належать культура, освіта, наука, інтелектуальний потенціал, мова, охорона здоров'я, охорона довкілля, формування громадянського суспільства, світоглядна й релігійна свобода людини, виховання молоді, етнонаціональна та інформаційна політика, інформатизація суспільства, туризм, фізична культура, спорт тощо.

Правову основу державного регулювання гуманітарної сфери складають:

– Конституція України;

– закони України, які регулюють формування й реалізацію державної гуманітарної політики та забезпечення гуманітарної безпеки, серед яких, зокрема, загальні закони ("Про засади внутрішньої і зовнішньої політики") та закони України, якими регулюються окремі гуманітарні сфери, серед яких, зокрема:

– сферу культури – "Про культуру", "Про охорону культурної спадщини", "Про охорону археологічної спадщини" та ін.;

– сферу освіти – "Про освіту", "Про дошкільну освіту", "Про повну загальну середню освіту", "Про

позашкільну освіту", "Про професійну (професійно-технічну) освіту", "Про фахову передвищу освіту", "Про вищу освіту" тощо;

- сферу охорони здоров'я – "Основи законодавства України про охорону здоров'я", "Про лікарські засоби", "Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення", "Про захист населення від інфекційних хвороб", "Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення", "Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз", "Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини", "Про донорство крові та її компонентів", "Про психіатричну допомогу" та ін.;

- сферу науки та охорони інтелектуальної власності – "Про наукову та науково-технічну діяльність", "Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки", "Про авторське право і суміжні права", "Про охорону прав на промислові зразки", "Про охорону прав на знаки для товарів і послуг", "Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів", "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі" тощо;

- мовну сферу – "Про забезпечення функціонування української мови як державної" та ін.;

- охорону довкілля – "Про охорону навколишнього природного середовища", "Про управління відходами", "Про охорону атмосферного повітря", "Про охорону земель", "Про тваринний світ", "Про рослинний світ", "Про природно-заповідний фонд України", Водний кодекс України, Лісовий кодекс України тощо;

- сферу утвердження національної ідентичності – "Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності";

- діяльність інституцій громадянського суспільства – "Про громадські об'єднання", "Про політичні партії в Україні", "Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності", "Про благодійну діяльність та благодійні організації", "Про органи місцевого самоврядування в Україні", "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності", "Про професійних творчих працівників та творчі спілки" тощо;

- світоглядну й релігійну свободу людини – "Про свободу совісті та релігійні організації" тощо;

- виховання молоді – "Про основні засади молодіжної політики";

- етнонаціональну сферу – "Про національні меншини (спільноти) України";

- інформаційну сферу та інформатизацію суспільства – "Про інформацію", "Про медіа", "Про Національну програму інформатизації" та ін.;

- туризм, фізичну культуру та спорт – "Про туризм", "Про фізичну культуру і спорт";

- міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

- інші нормативно-правові акти (укази Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти державних органів, до компетенції яких належить формування і реалізація державної політики в гуманітарній сфері та забезпечення гуманітарної безпеки);

- акти місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування щодо реалізації державної гуманітарної політики та забезпечення гуманітарної безпеки на відповідній території.

Вищезазначене свідчить про те, що гуманітарна сфера регулюється правовими нормами, які містяться в різних за формою, характером та юридичною силою нормативно-правових актах. Головне місце серед них відводиться Конституції України та законам, в яких закріплюються юридичні приписи, на основі яких розробляються інші нормативно-правові акти (укази, постанови та розпорядження, накази тощо). Ці підзаконні нормативно-правові акти виступають як засоби повсякденної управлінської діяльності суб'єктів системи забезпечення гуманітарної безпеки щодо реалізації ними функцій та завдань щодо забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників суспільних відносин у гуманітарній сфері в контексті забезпечення гуманітарної безпеки.

На вищезазначеній правовій базі базується функціонування системи забезпечення гуманітарної безпеки, яку ми пропонуємо визначити як сукупність взаємопов'язаних механізмів і суб'єктів гуманітарної безпеки, які на основі законодавства трансформують політику гуманітарної безпеки у відповідні заходи (зокрема щодо виявлення, прогнозування, нейтралізації загроз гуманітарній безпеці людини, суспільства, держави та запобігання їм).

Виходячи з вищевикладеного сукупність взаємопов'язаних механізмів системи забезпечення гуманітарної безпеки складають організаційно-правовий, фінансово-економічний, інформаційний, кадровий. А головним суб'єктом гуманітарної безпеки є Українська держава як політичний інститут, що виявляє, захищає та задовольняє загальнонаціональні інтереси в гуманітарній сфері. Для формування та реалізації державної політики у гуманітарній сфері, а отже, і для забезпечення гуманітарної безпеки, держава створює систему відповідних органів, до яких долучаються інституції громадянського суспільства та громадяни.

Згадана система суб'єктів складається із законодавчого, виконавчих та судових органів, а також органів місцевого самоврядування, інституцій громадянського суспільства і громадян.

Єдиним законодавчим органом влади в Україні є **Верховна Рада України** (парламент), яка відповідно до ст. 92 Конституції на та виконання її вимог формує законодавчу базу. У контексті нашого дослідження варто зазначити, що в Україні виключно законами України, зокрема, визначаються: "права корінних народів і національних меншин; порядок застосування мов; засади регулювання шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; екологічної безпеки; засади утворення і діяльності політичних партій, інших об'єднань громадян, засобів масової інформації". Крім того, до повноважень Верховної Ради України належить затвердження загальнодержавних програм науково-технічного, національно-культурного розвитку, охорони довкілля (Конституція України, 1996).

Президент України відповідно до ст. 102 Конституції є "гарантом ... додержання Конституції, прав і свобод людини і громадянина" (Конституція України, 1996) у тому числі і в гуманітарній сфері. Крім того, він наділений низкою повноважень щодо забезпечення національної безпеки в різних її сферах та затвердження стратегічних документів безпекового характеру.

Рада національної безпеки та оборони України відповідно до функцій, визначених Конституцією та Законом України "Про Раду національної безпеки і оборони України", зокрема, "розробляє та розглядає на своїх засіданнях питання, які відповідно до Конституції та законів України, Стратегії національної безпеки України належать до сфери національної безпеки і оборони, та подає пропозиції Президентові України, приймає рішення щодо:

- визначення стратегічних національних інтересів України, концептуальних підходів та напрямів забезпечення національної безпеки і оборони у ..., науково-технологічній, екологічній, інформаційній та інших сферах;

- заходів науково-технологічного, екологічного, інформаційного та іншого характеру відповідно до масштабу потенційних та реальних загроз національним інтересам України;

- визначення потенційних та реальних загроз національним інтересам України; оголошення в разі потреби окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації; невідкладних заходів із розв'язання кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України". Всі рішення РНБО вводяться в дію Указами Президента України" (Конституція України, 1996; Про Раду ..., 1998).

Серед визначених Конституцією України (ст. 116) повноважень **Кабінету Міністрів України** у гуманітарній сфері варто відзначити:

- "забезпечення проведення ... політики у сферах освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки...;

- розробку і здійснення загальнодержавних програм науково-технічного і культурного розвитку України.

- Крім того, Кабінет Міністрів вирішує в даній сфері наступні питання:

- за участю громадських організацій розробляє систему заходів щодо підтримання та зміцнення здоров'я населення, забезпечує умови щодо використання фізичної культури і спорту;

- затверджує державні стандарти освіти з кожного освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня;

- встановлює порядок створення, реорганізації, ліквідації, ліцензування, інспектування, атестації та акредитації закладів освіти;

- організовує розробку та здійснення комплексних і цільових загальнодержавних програм, створює економічні, правові та організаційні механізми, що стимулюють ефективну діяльність в галузі охорони здоров'я;

- забезпечує розвиток мережі закладів охорони здоров'я;

- забезпечує фінансування та матеріально-технічне постачання закладів охорони здоров'я, установ і закладів державної санітарно-епідеміологічної служби;

- забезпечує реалізацію політики держави у сфері культури" (Конституція України, 1996).

Центральні органи виконавчої влади (міністерства, служби, агентства, інспекції та їх територіальні підрозділи) також мають певні повноваження щодо забезпечення гуманітарної безпеки відповідно до своєї компетенції, а саме:

Міністерство молоді та спорту України "забезпечує формування та реалізує державну політику

у сферах молодіжної політики, фізичної культури і спорту, національно-патріотичного виховання". Його основними завданнями також є утвердження української національної та громадянської ідентичності, участь у формуванні та реалізації в межах повноважень, передбачених законом, державної політики у сфері волонтерської діяльності" (Про затвердження Положення про Міністерство молоді ..., 2014).

Міністерство освіти і науки України "забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки, наукової, науково-технічної діяльності, інноваційної діяльності в зазначених сферах, трансферу (передачі) технологій". Його основними завданнями також є забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю закладів освіти, підприємств, установ та організацій, які надають послуги у сфері освіти або провадять іншу діяльність, пов'язану з наданням таких послуг, незалежно від їх підпорядкування і форми власності" (Про затвердження Положення про Міністерство освіти, 2014).

Державна служба якості освіти України "реалізує державну політику у сфері освіти, зокрема з питань забезпечення якості освіти, забезпечення якості освітньої діяльності, здійснення державного нагляду (контролю) за закладами освіти щодо дотримання ними законодавства" (Деякі питання Державної служби якості освіти, 2018).

Завданням **Національної комісії зі стандартів державної мови** є "збереження та розвиток державної мови через встановлення стандартів державної мови і методів перевіряння рівня володіння державною мовою, необхідного для набуття громадянства України чи зайняття визначених законами посад. Комісія під час напрацювання стандартів української термінології в різних галузях сприяє застосуванню українських слів, словосполучень і термінів замість іншомовних" (Деякі питання Національної ..., 2019).

Міністерство охорони здоров'я України "забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, а також захисту населення від інфекційних хвороб, протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу та іншим соціально небезпечним захворюванням, попередження та профілактики неінфекційних захворювань, забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах:

- епідеміологічного нагляду (спостереження), імунопрофілактики, промоції здорового способу життя та запобігання факторам ризику, попередження та зниження рівня вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення, безпеки харчових продуктів, регламентації факторів середовища життєдіяльності населення, гігієнічної регламентації небезпечних факторів, створення національної системи крові, управління системою якості щодо безпеки крові, біологічної безпеки та біологічного захисту, боротьби із стійкістю до протимікробних препаратів, реагування на небезпеки для здоров'я та надзвичайні стани в сфері охорони здоров'я, а також забезпечення формування державної політики у сферах санітарного та епідемічного благополуччя населення;

- розвитку медичних послуг, впровадження електронної системи охорони здоров'я, забезпечення

державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення;

- технічного регулювання медичних виробів, медичних виробів для діагностики *in vitro*, активних медичних виробів, які імплантують, косметичної продукції;

- забезпечення населення якісними, ефективними та безпечними лікарськими засобами, створення, виробництва, контролю якості та реалізації лікарських засобів, медичних імунобіологічних препаратів, обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу, а також безпечних медичних виробів та косметичної продукції;

- розвитку кадрового потенціалу системи охорони здоров'я, вищої медичної, фармацевтичної освіти та науки" (Про затвердження Положення про Міністерство охорони ..., 2015).

Основними завданнями **Національної служби здоров'я України** є: "реалізація державної політики у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення за програмою державних гарантій медичного обслуговування населення та виконання функцій замовника медичних послуг та лікарських засобів за програмою медичних гарантій" (Про утворення Національної служби здоров'я ..., 2017).

Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками "реалізує державну політику у сферах контролю якості та безпеки лікарських засобів, у тому числі медичних імунобіологічних препаратів, медичної техніки і виробів медичного призначення, та обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу, донорства крові та компонентів крові, функціонування системи крові" (Про затвердження Положення про Державну службу України з лікарських ..., 2015).

Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України забезпечує:

"формування та реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, екологічної та в межах повноважень, передбачених законом, біологічної і генетичної безпеки;

формування та реалізує в межах повноважень, передбачених законом, державну політику у сфері лісового та мисливського господарства;

формування державної політики:

- у сфері розвитку водного господарства, управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів;

- у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр;

- у сфері управління зоною відчуження і зоною безумовного (обов'язкового) відселення, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкта "Укриття" на екологічно безпечну систему, а також здійснення державного управління у сфері поводження з радіоактивними відходами на стадії їх довгострокового зберігання і захоронення;

- щодо здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів" (Деякі питання Міністерства захисту довкілля ..., 2020).

Державна екологічна інспекція України "реалізує державну політику зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів. Її основними завданнями, зокрема, є здійснення у межах повноважень, передбачених законом, державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства, зокрема, щодо охорони земель, надр; екологічної та радіаційної безпеки; охорони і використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду; охорони, захисту, використання і відтворення лісів; збереження, відтворення і невиснажливого використання біологічного та ландшафтного різноманіття; раціонального використання, відтворення і охорони об'єктів тваринного та рослинного світу; ведення мисливського господарства та здійснення полювання; охорони, раціонального використання та відтворення вод і відтворення водних ресурсів; охорони атмосферного повітря; формування, збереження і використання екологічної мережі; стану навколишнього природного середовища; поводження з відходами, небезпечними хімічними речовинами, пестицидами та агрохімікатами; здійснення заходів біологічної і генетичної безпеки стосовно біологічних об'єктів природного середовища під час створення, дослідження та практичного використання генетично модифікованих організмів у відкритій системі" (Про затвердження Положення про Державну екологічну ..., 2017).

Державне агентство України з управління зоною відчуження "реалізує державну політику у сфері управління зоною відчуження і зоною безумовного (обов'язкового) відселення, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкта "Укриття" на екологічно безпечну систему, а також здійснює державне управління у сфері поводження з радіоактивними відходами на стадії їх довгострокового зберігання і захоронення" (Про затвердження Положення про Державне агентство України з управління зоною ..., 2014).

Державна служба України з надзвичайних ситуацій реалізує державну політику "у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки" (Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ..., 2015).

Державна служба України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів реалізує державну політику "у галузі ... санітарного законодавства, санітарного та епідемічного благоустрою населення (крім виконання функцій з реалізації державної політики у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження) та у сфері гігієни праці та функцій із здійснення дозиметричного контролю робочих місць і доз опромінення працівників), ... попередження та зменшення вживання тютюнових виробів та їх шкідливого впливу на здоров'я населення, ..., державного нагляду (контролю) за додержанням заходів біологічної і генетичної безпеки щодо сільськогосподарських рослин під час створення, дослідження та практичного

використання генетично модифікованого організму у відкритих системах на підприємствах, в установах та організаціях агропромислового комплексу незалежно від їх підпорядкування і форми власності, здійснення радіаційного контролю за рівнем радіоактивного забруднення сільськогосподарської продукції і продуктів харчування" (Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності ..., 2015).

Державна інспекція ядерного регулювання України забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері безпеки використання ядерної енергії. Її основними завданнями, зокрема, є "здійснення державного регулювання безпеки використання ядерної енергії; здійснення повноважень компетентного органу з фізичного захисту ядерного матеріалу та ядерних установок відповідно до Конвенції про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок; з питань безпечного перевезення радіоактивних матеріалів відповідно до правил ядерної та радіаційної безпеки при перевезенні радіоактивних матеріалів; з питань аварійного оповіщення та інформування згідно з Конвенцією про оперативне оповіщення про ядерні аварії" (Про затвердження Положення про Державну інспекцію ядерного ..., 2014).

Міністерство культури та інформаційної політики України "забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах культури, державної мовної політики, популяризації України у світі, державного іномовлення, інформаційного суверенітету України (у частині повноважень з управління цілісними майновими комплексами державного підприємства "Мультимедійна платформа іномовлення України" та Українського національного інформаційного агентства "Укрінформ") та інформаційної безпеки, а також забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах відновлення та збереження національної пам'яті, мистецтв, охорони культурної спадщини, музейної справи, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей". Крім того, Міністерство культури та інформаційної політики України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері телебачення і радіомовлення, інформаційній та видавничій сфері. Його основними завданнями, зокрема, є "забезпечення формування та реалізація державної політики у сферах популяризації України в світі, стратегічних комунікацій, зокрема з питань поширення суспільно важливої інформації в Україні та за її межами; участь у формуванні та реалізації державної політики з питань тимчасово окупованих територій України у Донецькій та Луганській областях, АР Крим і м. Севастополі та населення, що на них проживає, з метою їх реінтеграції в єдиний культурний та інформаційний простір України" (Деякі питання діяльності Міністерства культури ..., 2019).

Державний комітет телебачення і радіомовлення України бере участь у "забезпеченні формування та реалізує державну політику у сфері телебачення і радіомовлення, інформаційній та видавничій сфері" (Про затвердження Положення про Державний комітет телебачення ..., 2014).

Український інститут національної пам'яті реалізує державну політику у сфері відновлення та

збереження національної пам'яті Українського народу. До його основних завдань, зокрема, віднесені:

- "організація всебічного вивчення історії українського державотворення, етапів боротьби за відновлення державності та поширення відповідної інформації в Україні та світі;

- здійснення комплексу заходів з увічнення пам'яті учасників українського визвольного руху, Української революції 1917–1921 років, воєн, жертв Голодомору 1932–1933 років, масового голоду 1921–1923, 1946–1947 рр. та політичних репресій, осіб, які брали участь у захисті незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, а також в антитерористичних операціях;

- організація дослідження історичної спадщини та сприяння інтеграції в українське суспільство національних меншин і корінних народів;

- популяризація історії України, її видатних особистостей;

- подолання історичних міфів" (Деякі питання Українського інституту національної ..., 2014).

Державне агентство України з питань кіно забезпечує "формування та реалізує державну політику у сфері кінематографії" (Про затвердження Положення про Державне агентство України з питань кіно, 2014).

Державна служба України з етнополітики та свободи совісті "забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері міжнаціональних відносин, релігії та захисту прав корінних народів і національних меншин в Україні" (Про затвердження Положення про Державну службу України з етнополітики ..., 2019).

Варто зазначити, що центральні органи виконавчої влади в межах повноважень на основі та на виконання актів законодавства видають накази, організовують і контролюють їх виконання.

Місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують:

- "виконання державних і регіональних програм ... культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин – також програм їх національно-культурного розвитку;

- затвердження програм ... культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць;

- прийняття рішень про організацію територій і об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій, що підлягають особливій охороні; внесення пропозицій до відповідних державних органів щодо оголошення природних та інших об'єктів, що мають екологічну, історичну, культурну або наукову цінність, пам'ятками природи, історії або культури, які охороняються законом.

Крім того, до питань, що вирішуються місцевими державними адміністраціями відносно питання науки, освіти, культури, охорони здоров'я, фізкультури і спорту, сім'ї, жінок, молоді та дітей, утвердження української національної та громадянської ідентичності та охорони довкілля" (Про місцеві державні адміністрації, 1999).

Здійснення місцевими державними адміністраціями державного контролю за:

- "охороною пам'яток історії та культури;

- додержанням санітарних і ветеринарних правил, збиранням, утилізацією і захороненням промислових, побутових та інших відходів;

– додержанням законодавства з питань науки, мови, реклами, освіти, культури, охорони здоров'я, материнства та дитинства, сім'ї, молоді та дітей, фізичної культури і спорту" (Про місцеві державні адміністрації, 1999).

– Місцева державна адміністрація "організовує охорону, реставрацію та використання пам'яток архітектури і містобудування, палацово-паркових, паркових та історико-культурних ландшафтів;

– розробляє, подає на затвердження відповідної ради та забезпечує виконання регіональних екологічних програм; звітує перед відповідною радою про їх виконання; вносить до відповідних органів пропозиції щодо державних екологічних програм;

– вживає заходів до відшкодування шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону довкілля підприємствами, установами, організаціями і громадянами;

– вносить пропозиції відповідним органам місцевого самоврядування щодо організації територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення;

– інформує населення про екологічно небезпечні аварії та ситуації, стан довкілля, а також про заходи, що вживаються до його поліпшення;

– організовує роботу по ліквідації наслідків екологічних аварій, залучає до цих робіт підприємства, установи, організації незалежно від форм власності та громадян;

– вносить пропозиції в установленому законом порядку про зупинення діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності у разі порушення ними законодавства про охорону довкілля та санітарних правил;

– розробляє і забезпечує дотримання правил користування водозабірними спорудами, призначеними для задоволення питних, побутових та інших потреб населення, зони санітарної охорони джерел водопостачання; обмежує або забороняє використання підприємствами питної води у промислових цілях;

– здійснює контроль за використанням відходів з урахуванням їх ресурсної цінності та вимог безпеки для здоров'я людей і навколишнього природного середовища та розглядає справи про адміністративні правопорушення або передає їх матеріали на розгляд інших державних органів у разі порушення законодавства про відходи" (Про місцеві державні адміністрації, 1999).

Місцева державна адміністрація "в галузі науки, освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, материнства і дитинства, сім'ї та молоді:

– реалізовує державну політику в галузі науки, освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, материнства і дитинства, сім'ї та молоді, утвердження української національної та громадянської ідентичності;

– сприяє розвитку науки і техніки, реалізації регіональних науково-технічних програм, впровадженню нових екологічно безпечних технологій, підвищенню технічного рівня виробництва та якості продукції, вирішенню науково-технічних проблем, що мають першочергове значення для підвищення її ефективності та конкурентоспроможності; забезпечує охорону прав винахідників і раціоналізаторів, створення територіальних інноваційних центрів і технопарків;

– може здійснювати функції засновника щодо наукових установ, закладів освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, що належать до сфери її управління, їх матеріально-фінансове забезпечення;

– вживає заходів до збереження мережі закладів освіти, культури, охорони здоров'я, фізкультури і спорту та розробляє прогнози її розвитку, враховує їх при розробці проектів програм соціально-економічного розвитку;

– вживає заходів щодо запобігання інфекційним захворюванням, епідеміям, епізоотіям та їх ліквідації;

– приймає рішення щодо необхідності вжиття роботодавцями заходів щодо профілактики та запобігання поширенню епідемій, пандемій;

– організовує роботу медичних закладів по поданню допомоги населенню, надає у межах повноважень встановлені пільги і допомогу, пов'язані з охороною материнства і дитинства, поліпшенням умов життя багатодітних сімей;

– забезпечує виконання законодавства щодо всебічного розвитку та функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя, створення умов для розвитку та використання мов інших національностей;

– бере участь у вирішенні питань про визнання місцевості як курорту, встановлення зон санітарної охорони курортів і визначення їх режиму;

– сприяє роботі творчих спілок, національно-культурних товариств, фондів, асоціацій, жіночих, молодіжних, дитячих та інших громадських організацій" (Про місцеві державні адміністрації, 1999).

Місцева державна адміністрація "сприяє розвитку міжнародного співробітництва в галузі захисту прав людини, боротьби з тероризмом, екологічної безпеки, охорони здоров'я, науки, освіти, культури, туризму, фізкультури і спорту" (Про місцеві державні адміністрації, 1999).

Повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад у сфері культурного розвитку поділяються на власні (самоврядні) та делеговані:

"а) власні (самоврядні) повноваження:

– підготовка програм культурного розвитку сіл, селищ, міст, подання їх на затвердження ради, організація їх виконання; подання раді звітів про хід і результати виконання цих програм;

– забезпечення складання балансів фінансових, трудових ресурсів, грошових доходів і видатків, необхідних для управління культурним розвитком відповідної території;

– подання до районних, обласних рад необхідних показників та внесення пропозицій до програм культурного розвитку відповідно районів і областей, а також до планів підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, розташованих на відповідній території, з питань, пов'язаних із культурним розвитком території, задоволенням потреб населення;

б) делеговані повноваження:

– організація охорони, реставрації та використання пам'яток історії і культури, архітектури та містобудування, палацово-паркових, паркових і садибних комплексів, природних заповідників" (Про місцеве самоврядування ..., 1997).

До відання **виконавчих органів сільських, селищних, міських рад** належать повноваження у сфері освіти, охорони здоров'я, культури, молодіжної

політики, фізкультури і спорту, утвердження української національної та громадянської ідентичності:

"а) власні (самоврядні) повноваження:

– управління закладами освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, оздоровчими закладами, молодіжними центрами, які належать територіальним громадам або передані їм, молодіжними підлітковими закладами за місцем проживання, організація їх матеріально-технічного та фінансового забезпечення;

– забезпечення здобуття повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти у державних і комунальних закладах освіти, створення необхідних умов для виховання дітей та молоді, розвитку їхніх здібностей, трудового навчання, професійної орієнтації, продуктивної праці учнів, сприяння діяльності дошкільних та позашкільних закладів освіти, дитячих, молодіжних та науково-просвітницьких громадських об'єднань, молодіжних центрів;

– створення при загальноосвітніх навчальних закладах комунальної власності фонду загальнообов'язкового навчання за рахунок коштів місцевого бюджету, залучених з цією метою на договірних засадах коштів підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, а також коштів населення, інших джерел; контроль за використанням коштів цього фонду за призначенням;

– забезпечення пільгового проїзду учнів, вихованців, студентів та педагогічних працівників до місця навчання і додому у порядку та розмірах, визначених органами місцевого самоврядування, за рахунок видатків відповідних місцевих бюджетів;

– вирішення питань про надання професійним творчим працівникам, молодіжним та дитячим громадським об'єднанням на пільгових умовах у користування приміщень під майстерні, студії та лабораторії, молодіжні центри, молодіжні простори, необхідних для творчої діяльності або реалізації завдань молодіжної політики;

– організація медичного обслуговування та харчування у закладах освіти, культури, фізкультури і спорту, оздоровчих закладах, які належать територіальним громадам або передані їм;

– створення умов для розвитку культури, сприяння відродженню осередків традиційної народної творчості, національно-культурних традицій населення, художніх промислів і ремесел;

– сприяння роботі творчих спілок, національно-культурних товариств, асоціацій, інших громадських та неприбуткових організацій, які діють у сфері охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, молодіжної політики;

– створення умов для занять фізичною культурою і спортом за місцем проживання населення та в місцях масового відпочинку;

– сприяння розвитку молодіжних та дитячих громадських об'єднань, молодіжних центрів, молодіжних рад, молодіжної інфраструктури;

– сприяння утвердженню української національної та громадянської ідентичності, створення умов для національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання та громадянської освіти;

б) делеговані повноваження:

– забезпечення в межах наданих повноважень доступності і безоплатності освіти і медичного

обслуговування на відповідній території, можливості отримання освіти державною мовою;

– забезпечення відповідно до закону розвитку всіх видів освіти і медичного обслуговування, розвитку і вдосконалення мережі освітніх і лікувальних закладів усіх форм власності, фізичної культури і спорту, визначення потреби та формування замовлень на кадри для цих закладів, укладення договорів на підготовку спеціалістів, організація роботи щодо удосконалення кваліфікації кадрів, залучення роботодавців до надання місць для проходження виробничої практики учнями професійно-технічних навчальних закладів;

– забезпечення відповідно до законодавства пільгових категорій населення лікарськими засобами та виробами медичного призначення;

– організація обліку дітей дошкільного та шкільного віку;

– надання допомоги випускникам загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів державної або комунальної форми власності у працевлаштуванні;

– забезпечення школярів із числа дітей-сиріт, дітей з інвалідністю/осіб з інвалідністю I-III групи, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей із сімей, які отримують допомогу відповідно до Закону України "Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям", які навчаються в державних і комунальних навчальних закладах, безоплатними підручниками, створення умов для самоосвіти;

– організація роботи щодо запобігання бездоглядності неповнолітніх;

– вирішення відповідно до законодавства питань про повне державне утримання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у дитячих будинках сімейного типу, закладах професійної (професійно-технічної) освіти та утримання учнів спеціальних закладів освіти, про надання пільг на утримання дітей у пансіонах закладів освіти, а також щодо оплати харчування дітей у закладах освіти (групах подовженого дня);

– вирішення питань про надання неповнолітнім, учням, студентам, пенсіонерам та особам з інвалідністю права на безкоштовне і пільгове користування об'єктами культури, фізкультури і спорту, а також визначення порядку компенсації цим закладам вартості послуг, наданих безкоштовно або на пільгових умовах;

– забезпечення охорони пам'яток історії та культури, збереження та використання культурного надбання;

– внесення пропозицій до відповідних органів про ліцензування індивідуальної підприємницької діяльності у сфері охорони здоров'я" (Про місцеве самоврядування ..., 1997).

До суб'єктів забезпечення гуманітарної безпеки слід також віднести **судові органи**, оскільки до них звертаються громадяни, інституції громадянського суспільства й органи державної влади та місцевого самоврядування за захистом своїх порушених або оспорюваних прав, які охороняються законом. Крім того, "суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами,

згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України", "судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, ОМС, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України" (Про судоустрій ..., 2016).

Суб'єктами забезпечення гуманітарної безпеки можуть бути інституції громадянського суспільства, якими є **об'єднання громадян**: політичні партії, громадські об'єднання, комерційні організації, інші організовані групи громадян, але їх можливості в цій сфері обмежені законодавством. Правову основу діяльності цих об'єднань щодо забезпечення гуманітарної безпеки складають правові документи, в яких визначені права та обов'язки створюваних громадських структур, а також інші нормативні акти. Крім того, важливого значення набуває створення громадянами держави самодіяльних громадських структур для захисту прав та інтересів громадян у гуманітарній сфері. А на державну владу покладається прямий обов'язок щодо стимулювання індивідуальної і колективної участі громадян держави в цьому процесі. Крім того, громадським об'єднанням, зареєстрованим у встановленому законом порядку, гарантується відповідно до Конституції і законів України, а також статутних положень можливість створювати для цього громадські фонди, центри, колективи експертів тощо; проводити громадську експертизу проєктів законів, рішень, програм, представляти свої висновки і пропозиції для розгляду відповідним державним органам.

Суб'єктами забезпечення гуманітарної безпеки можуть бути і **громадяни**. Однак можливості громадян держави вживати конкретних заходів, спрямованих на забезпечення гуманітарної безпеки, також обмежені чинним законодавством. Участь громадян у забезпеченні гуманітарної безпеки полягає у виробленні моральних норм регулювання суспільних відносин, що складаються в державі. Важливо також відзначити, що ефективність діяльності держави щодо забезпечення гуманітарної безпеки залежить від ініціативи громадян, оскільки самі громадяни вирішують, звертатися за допомогою до органів державної влади або органів місцевого самоврядування чи ні.

Підбиваючи підсумки проведеного дослідження, доречно спинитися і на основних напрямках забезпечення державної політики в гуманітарній сфері для забезпечення гуманітарної безпеки держави.

Так, освітня політика має бути спрямована на "покращення якості людського капіталу в Україні шляхом модернізації освітньої системи, зокрема приведення освітніх стандартів до потреб суспільного розвитку, оновлення професійно орієнтованих програм відповідно до потреб ринку праці, урахування під час підготовки та укладання навчальних програм зростаючого попиту на сучасному ринку праці на "м'які" навички (універсальні компетенції), упровадження в освітній процес інноваційних навчальних компонентів; розвиток комп'ютерної та медіаграмотності, формування цифрових навичок; здатність постійно навчатися та швидко опановувати нові знання, вміння та навички; формування і зміцнення національної ідентичності через навчальні дисципліни соціогуманітарного циклу" (Мудраков, 2022, с. 230; Сінайко та ін., 2020, с. 59). Крім того, в закладах освіти всіх рівнів також має проводитись відповідна профілактична

робота, яка унеможливить залучення терористичними екстремістськими організаціями дітей та підлітків до співпраці за допомогою інтернет-ресурсів тощо.

Мовна політика має бути спрямована на "створення умов для компетентного, вільного володіння українською мовою усіма громадянами, забезпечення функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України; збереження мовного середовища корінних народів та національних меншин; заохочення всіх українців до вдосконалення мовних навичок і вивчення іноземних мов й активного застосування всіх освоєних мов протягом життя" (UAREform, 2023).

Культурна політика має бути зосереджена на "запровадженні сучасних управлінських практик, які сприятимуть забезпеченню культурного різноманіття, спрямованого на розвиток українських культурно-креативних індустрій та примусять ринкові сили працювати на збереження, збагачення і поширення української культури; на зміні ставлення державної влади до культури – з упередженості до хронічного реципієнта коштів та прагнення підпорядкувати культурні організації партикулярним інтересам на цілеспрямований розвиток творчого людського потенціалу, зростання престижу митця в суспільстві та партнерство в креативних проєктах, які роблять внесок у зміцнення національної єдності та міжнародний авторитет України і полегшують її входження в європейський та глобальний культурний контекст" (UAREform, 2023; Сінайко та ін., 2020, с. 36).

Органи державної влади, які формують та реалізують державну політику "національної пам'яті, повинні сприяти критичному осмисленню історичного минулого та сьогодення з метою унеможливлення використання комплексів національної меншовартості або величчя та винятковості у зовнішній та внутрішній політиці, збереження, вшанування та поширення пам'яті про боротьбу українців за свободу, протистояння людиноненавистницьким, імперським режимам" (UAREform, 2023). І головне, необхідно поширювати зазначену інформацію, роблячи її максимально доступною для широких верств населення. Для цього має бути налагоджена відповідна взаємодія з державними органами, що формують та реалізують державну інформаційну політику, а також співпраця зі ЗМІ всіх форм власності та інтернет-ресурсами.

Формування й реалізація політики у сфері державно-церковних відносин, серед іншого, має "гарантувати рівність усіх віруючих перед законом та бути спрямована на забезпечення безпеки громадян та їхній захист від деструктивного впливу інституцій, які під прикриттям релігійної діяльності просувають в український суспільний простір імперський проєкт "руського міра", а також сприяти поширенню в суспільстві критичного сприйняття релігійних доктрин та толерантного ставлення до всіх конфесій" (UAREform, 2023; Сінайко та ін., 2020, с. 102).

Політика у сфері етнонаціональних відносин має "забезпечувати активну участь національних меншин у суспільно-політичному та культурному житті країни і врахування їх інтересів на рівні управління життєдіяльністю об'єднаних територіальних громад, що сприятиме суспільній інтеграції" (Сінайко, 2020, с. 93–94), консолідації та розбудові громадянського суспільства.

Державна політика в молодіжній сфері має бути "спрямована на підтримку програм патріотичного виховання, зміцнення національної та громадянської ідентичності, правової та політичної культури української молоді, розроблення та реалізацію комплексних заходів державного економічного стимулювання молоді, а також популяризацію здорового способу життя та спорту, заохочення молодіжної науково-технологічної творчості та міжнародної молодіжної співпраці, оскільки все це має істотне значення для збереження людського капіталу та досягнення національної згуртованості" (Сінайко та ін., 2020, с. 110–111).

Водночас слід також зауважити, що одним із головних завдань суб'єктів забезпечення гуманітарної безпеки всіх рівнів має бути подолання відсторонення населення від процесів управління у цій сфері. Адже досвід демократичних держав свідчить, що державна політика є ефективною лише за умови, коли до її розробки та реалізації залучаються широке коло громадськості. Саме за умови поєднання державного і громадського елементів вона є виваженою, прозорою, результативною. Наприклад, поширеною світовою практикою є співпраця на основі партнерської взаємодії державних структур з різними громадськими, неурядовими, неприбутковими, благодійними організаціями, фондами та фундаціями, зацікавленими у розв'язанні проблем гуманітарного розвитку та гуманітарної безпеки. Залучення громадських структур до процесів вироблення державної політики та законотворення є важливим аспектом підвищення ролі громадян та їх об'єднань у гуманітарних питаннях. Це зумовлюється насамперед тим, що недержавні структури є основною формою організації громадянського суспільства, через їх діяльність громадяни залучаються до процесів прийняття рішень, у тому числі і щодо забезпечення гуманітарної безпеки.

Дискусія і висновки

У процесі аналізу законодавчих та інших нормативно-правових актів з'ясовано, що визначені ними повноваження органів державної влади й органів місцевого самоврядування стосуються формування й реалізації державної політики в гуманітарній сфері. Зокрема, законодавчі та нормативно-правові акти, які регламентують діяльність суб'єктів формування державної гуманітарної політики, охоплюють широке коло гуманітарних питань, серед яких культура, освіта, наука, інтелектуальний потенціал, мова, охорона здоров'я, охорона довкілля, формування громадянського суспільства, світоглядна й релігійна свобода людини, виховання молоді, етнонаціональна та інформаційна політика, інформатизація суспільства, туризм, фізична культура, спорт тощо. Водночас проведений аналіз засвідчив, що законодавчі акти не містять чітко сформульованих завдань стосовно формування й реалізації державної політики забезпечення гуманітарної безпеки, їх основна увага зосереджена на питаннях формування та реалізації державної гуманітарної політики. Крім того, проведений аналіз дав змогу розглянути вищезгаданих суб'єктів як розгалужену систему органів державної влади та органів місцевого самоврядування, недержавних інституцій та громадян, на які покладено функції щодо формування й реалізації державної гуманітарної політики, що, у свою чергу, дає змогу ідентифікувати

їх як суб'єктів забезпечення гуманітарної безпеки, зважаючи на те, що їх повноваження в гуманітарній сфері безпосередньо стосуються її забезпечення.

Крім того, аналіз праць вітчизняних науковців та аналітиків дав підстави виокремити основні напрями формування та реалізації державної політики в гуманітарній сфері для забезпечення гуманітарної безпеки держави і констатувати, що такий підхід до її формування та реалізації з боку суб'єктів забезпечення гуманітарної безпеки дасть можливість викоринити такі ганебні явища, як колабораціонізм, зневага до своєї нації, мови, культури, підтримка ідей і виправдовування загарбницьких прагнень держави-терориста. Адже, не маючи підтримки всередині країни, зовнішнім деструктивним інституціям буде набагато складніше організовувати та реалізовувати заходи терористичного характеру. Його наслідком стане консолідація української нації навколо демократичних цінностей, усвідомлення власної української ідентичності, що, у свою чергу, сприятиме забезпеченню захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб. Тож їй має бути приділено достатньо уваги для забезпечення відновлення і подальшого прогресивного розвитку України.

Перспективним для подальших розвідок варто зазначити вивчення зарубіжного досвіду за порушеною проблематикою.

Список використаних джерел

- Деякі питання Державної служби якості освіти України. (2018). Постанова Кабінету Міністрів України від 14.03.18. № 168. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2018-%D0%BF#Text>
- Деякі питання діяльності Міністерства культури та інформаційної політики. (2019). Постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.19. № 885. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-%D0%BF#Text>
- Деякі питання Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів. (2020). Постанова Кабінету Міністрів України від 25.06.20. № 614. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-2020-%D0%BF#Text>
- Деякі питання Національної комісії зі стандартів державної мови. (2019). Постанова Кабінету Міністрів України від 06.11.19. № 911. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/911-2019-%D0%BF#Text>
- Деякі питання Українського інституту національної пам'яті. (2014). Постанова Кабінету Міністрів України від 12.11.14. № 684. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2014-%D0%BF#Text>
- Здіорук, С. І. (2006). Гуманітарна політика Української Держави в новітній період. НІСД.
- Здіорук, С. І. (2015). Виклики та загрози гуманітарній безпеці Української Держави. НІСД.
- Зубченко, С. О. (2019). Гуманітарна складова у стратегічних документах із національної безпеки України. НІСД.
- Конституція України (1996). Закон України від 28.06.96. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- Мудраков, В. (2022). Феномен безпеки: соціально-гуманітарні виміри. ФОП Мельник А. А.
- Про затвердження Положення про Державне агентство України з питань кіно. (2014). Постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.14 № 277. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/277-2014-%D0%BF#Text>
- Про затвердження Положення про Державне агентство України з управління зоною відчуження. (2014). Постанова Кабінету Міністрів України від 22.10.14. № 564. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2014-%D0%BF#Text>
- Про затвердження Положення про Державний комітет телебачення і радіомовлення України. (2014). Постанова Кабінету Міністрів України від 13.08.14. № 341. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341-2014-%D0%BF#Text>
- Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію України. (2017). Постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.17. № 275. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D0%BF#Text>
- Про затвердження Положення про Державну інспекцію ядерного регулювання України. (2014). Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.14. № 363. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/363-2014-%D0%BF#Text>
- Про затвердження Положення про Державну службу України з етнополітики та свободи совісті та внесення змін до Положення про Міністерство культури України. (2019). Постанова Кабінету Міністрів

Україні від 21.09.19. № 812. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/812-2019-%D0%BF#Text>

Про затвердження Положення про Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками. (2015). Постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.15. № 647. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/647-2015-%D0%BF#Text>

Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій. (2015). Постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.15. № 1052. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text>

Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. (2015). Постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.15. № 667. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text>

Про затвердження Положення про Міністерство молоді та спорту України. (2014). Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.14. № 220. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2014-%D0%BF#Text>

Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України. (2014). Постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.14. № 630. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-%D0%BF#Text>

Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України. (2015). Постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.15. № 267. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-%D0%BF#Text>

Про місцеве самоврядування в Україні. (1997). Закон України від 21.05.97. № 280/97-ВР. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

Про місцеві державні адміністрації. (1999). Закон України від 09.04.99. № 586-XIV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>

Про Раду національної безпеки і оборони України. (1998). Закон України від 05.03.98. № 183/98-ВР. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text>

Про судоустрій і статус суддів. (2016). Закон України від 02.06.16. № 1402-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

Про утворення Національної служби здоров'я України. (2017). Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.17. № 1101. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1101-2017-%D0%BF#Text>

Сінаїко, О. О., Тищенко, Ю. А., Каплан, Ю. Б., Михайлова, О. Ю., Валецький, О. Л. (2020). *Гуманітарна політика в Україні: виклики та перспективи* (Біла книга). НІСД.

Чупрій, Л. В. (2015). *Політика національної безпеки Української держави в гуманітарній сфері: концептуально-інституційний аналіз*. ФОП Кожуховський І. І.

UAREform (2023, 17 лютого). *Бачення України: реформування та відновлення соціально-гуманітарної сфери у перспективі 2030 року*. <https://uareforms.org/reforms/Vision-of-Ukraine-2030>

References

About the National Security and Defense Council of Ukraine (Law of Ukraine dated 05.03.1998 No. 183/98-VR). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text>

Chuprii, L. V. (2015). National security policy of the Ukrainian state in the humanitarian sphere: conceptual and institutional analysis. FOP Kozhukhovskiy I. I. [in Ukrainian].

Mudrakov, V. (2022). The phenomenon of security: social and humanitarian dimensions. FOP Melnyk A. A. [in Ukrainian].

On approval of the Regulation on the Ministry of Education and Science of Ukraine (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 10/16/2014 No. 630). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-%D0%BF#Text>

On approval of the Regulation on the State Inspection of Nuclear Regulation of Ukraine (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 20, 2014 No. 363). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/363-2014-%D0%BF#Text>

On approval of the Regulations on the State Service of Ukraine on ethnopolitics and freedom of conscience and amendments to the Regulations on the Ministry of Culture of Ukraine (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 21, 2019 No. 812).

On local self-government in Ukraine (Law of Ukraine dated May 21, 1997 No. 280/97-VR). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

On local state administrations (Law of Ukraine dated April 9, 1999 No. 586-XIV). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>

On the approval of the Regulation on the Ministry of Health of Ukraine

(Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 25, 2015 No. 267). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-%D0%BF#Text>

On the approval of the Regulation on the Ministry of Youth and Sports of Ukraine (Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution No. 220 of 07.02.2014). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2014-%D0%BF#Text>

On the approval of the Regulation on the State Agency of Ukraine on Cinema (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 07/17/2014 No. 277). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/277-2014-%D0%BF#Text>

On the approval of the Regulation on the State Agency of Ukraine for the Management of the Exclusion Zone (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 22, 2014 No. 564). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2014-%D0%BF#Text>

On the approval of the Regulation on the State Committee for Television and Radio Broadcasting of Ukraine (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 13, 2014 No. 341). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341-2014-%D0%BF#Text>

On the approval of the Regulation on the State Environmental Inspection of Ukraine (Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution dated April 04, 2017 No. 275). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D0%BF#Text>

On the approval of the Regulation on the State Service of Ukraine for Medicinal Products and Drug Control (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 12, 2015 No. 647). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/647-2015-%D0%BF#Text>

On the approval of the Regulation on the State Service of Ukraine in emergency situations (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 16, 2015 No. 1052). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text>

On the approval of the Regulation on the State Service of Ukraine on Food Safety and Consumer Protection (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 2, 2015 No. 667). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text>

On the establishment of the National Health Service of Ukraine (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 27, 2017 No. 1101). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1101-2017-%D0%BF#Text>

On the judicial system and the status of judges (Law of Ukraine dated June 2, 2016 No. 1402-VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

Sinaiko, O. O., Tyshchenko, Yu. A., Kaplan, Yu. B., Mykhailova, O. Yu., Valevskiy, O. L. ta in. (2020). *Humanitarian policy in Ukraine: challenges and prospects* (White book). NISD [in Ukrainian].

Some issues of the activity of the Ministry of Culture and Information Policy (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 16, 2019 No. 885). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-%D0%BF#Text>

Some issues of the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 25, 2020 No. 614). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-2020-%D0%BF#Text>

Some issues of the National Commission on State Language Standards (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 6, 2019 No. 911). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/911-2019-%D0%BF#Text>

Some issues of the State Education Quality Service of Ukraine (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 14, 2018. No. 168). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2018-%D0%BF#Text>

Some issues of the Ukrainian Institute of National Remembrance (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 12, 2014 No. 684). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2014-%D0%BF#Text>

The Constitution of Ukraine was adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

UAREform. (17.02.2023). *Ukraine's vision: reforming and restoring the social and humanitarian sphere in the perspective of 2030*. <https://uareforms.org/reforms/Vision-of-Ukraine-2030>.

Zdiuruk, S. I. (2006). *The humanitarian policy of the Ukrainian State in the modern period*. NISD [in Ukrainian].

Zdiuruk, S. I. (2015). *Challenges and threats to the humanitarian security of the Ukrainian State*. NISD

Zubchenko, S. O. (2019). *Humanitarian component in strategic documents on national security of Ukraine*. NISD [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 30.09.23

Прорецензовано / Revised: 31.10.23

Схвалено до друку / Accepted: 14.11.23

Nataliia KLYMENKO, DSc (Public Administration)
ORCID ID: 0000-0001-5223-8166
e-mail: nataliia.klymenko@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ORGANIZATIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF THE SYSTEM OF PROVIDING HUMANITARIAN SECURITY

Background. *In the conditions of large-scale Russian military aggression in the Ukrainian state, the place of humanitarian factors in social development is being rethought. The key priorities for the implementation of state policy in this area should be the development of education, science, culture, ideological and patriotic education, highlighting their role in ensuring humanitarian security in Ukraine.*

The goal is research based on the analysis of domestic legislation on the functions and powers of the subjects of the humanitarian security system.

The object of the study is the system of ensuring humanitarian security and its organizational and legal foundations.

Methods. *Research methods are modern general and special methods of scientific knowledge, including: analysis - for processing scientific and legal sources; structural and functional - for the study of subjects of the humanitarian security system and their competence; inductive and deductive - for analysis and generalization of information on the subject of research; forecasting and synthesis - for formulating conclusions and recommendations based on the results of the research.*

Results. *The author reviewed the latest scientific and analytical works devoted to the issue of humanitarian security. The issues that constitute the main problems of ensuring humanitarian security in certain areas and the ways proposed for their solution are noted. At the same time, the author of the article states that the analysis of researches and publications of domestic scientists devoted to humanitarian security allows us to come to the conclusion that the system of ensuring humanitarian security and its organizational and legal foundations have not been objectively studied by them. Next, consistently, on the basis of the analysis of legislative and normative legal acts, which regulate the activities of state authorities and local self-government bodies, the researcher singles out the functions and powers that, in her opinion, are aimed at solving problematic issues in the humanitarian sphere, and therefore at ensuring humanitarian security.*

Conclusions. *The conducted research made it possible to reach the following conclusions: the analysis of the works of domestic scientists and analysts made it possible to single out the main directions of ensuring state policy in the humanitarian sphere to ensure the humanitarian security of the state and to state that it should be given more attention to ensure the formation of national consciousness and awareness of the national identity of citizens, as well as restoration and further progressive development of Ukraine. The analysis of the legislation proved that the legislative acts do not contain clearly formulated tasks regarding the formation and implementation of the state policy of ensuring humanitarian security, their main attention is focused on the issues of the formation and implementation of the state humanitarian policy. However, the analysis made it possible to consider the above-mentioned subjects as an extensive system of state authorities and local self-government bodies, non-state institutions and citizens, who are entrusted with the functions of forming and implementing state humanitarian policy. Which, in turn, allows us to identify them as subjects of humanitarian security, given that their powers in the humanitarian sphere are directly related to its provision. In the course of the study, it was also noted that the involvement of public structures in the processes of developing state policy is an important aspect of increasing the role of citizens and their associations in issues related to ensuring humanitarian security. It is worth noting that the study of foreign experience on the raised issues is promising for further exploration*

Keywords: *national security, humanitarian security, security system, organizational and legal principles, functions and powers.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 351.84:364]-027.21

DOI: <https://doi.org/10.17721/3041-1912.2024/1-4/11>

Тетяна ПАЛАМАРЧУК, канд. наук з держ. упр., доц.

ORCID ID: 0000-0001-6561-8248

e-mail: tetiana.palamarchuk@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ РОЗУМІННЯ СОЦІАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Вступ. У статті розглядається сучасна роль демократичної держави в забезпеченні прав і свобод громадян, зокрема щодо соціального захисту. Ураховуючи широкі зобов'язання, які держава несе перед громадянами, особливу увагу приділено системі законодавчого, інституційного та організаційного забезпечення реалізації цих прав і свобод. Фоновий контекст дослідження відзначає актуальність проблеми соціального захисту в сучасному суспільстві. Основною метою дослідження є визначення ролі соціального захисту в системі соціальної безпеки та обґрунтування її важливості в контексті державного управління.

Методи. У статті використано низку загальних та спеціальних методів наукового дослідження для вивчення системи забезпечення соціального захисту населення. Діалектичний метод дав змогу виокремити хибне розуміння організаційного забезпечення побудови політики соціального захисту держави. Системний метод дав можливість дослідити соціальний та економічний зміст соціального захисту, а також систематизувати його детермінанти. Порівняльний метод було використано для дослідження підходів різних авторів до визначення поняття "соціальний захист". Метод узагальнення було використано для надання власного розуміння поняття "соціальний захист" на основі аналізу попередніх досліджень та порівняння різних підходів.

Результати. У статті проаналізовано соціальний захист населення та виявлено низку детермінант, які характеризують ці поняття. Основні результати дослідження включають ось що. Соціальний захист передбачає обов'язкову участь держави через мінімально визначений рівень державної підтримки певних категорій населення, що опинилися в ситуації соціальних ризиків і мають рівень життя, нижчий за середній у суспільстві. Система соціальних стандартів визначає не лише реалізацію прав особи, а й забезпечує виконання цих прав із боку держави.

Висновки. Дослідження вказує на важливу роль соціального захисту у формуванні й розвитку повноцінної особистості та соціального потенціалу, що сприяє підвищенню інтенсивності соціально-економічних процесів у державі. Запровадження системи соціального захисту відкриває можливість консолідації ресурсів уразливих верств населення та їх повернення до активної соціально-економічної діяльності, що сприяє розгляду витрат на соціальне забезпечення як соціальних інвестицій.

Ключові слова: безпека, соціальний захист, соціальний потенціал, гарантії забезпечення, соціальні ризики.

Вступ

Актуальність дослідження. Сучасна демократична держава бере на себе широкі зобов'язання перед громадянами в частині дотримання їхніх прав і свобод та недопущення скорочення їх обсягу. Закріплюючи відповідний обсяг зобов'язань на конституційному рівні, держава створює в подальшому систему законодавчого, інституційного та організаційного забезпечення їх реалізації. Традиційно права та свободи людини і громадянина поділяються залежно від сфер суспільного буття (економічні, соціальні, гуманітарні, екологічні тощо), але існують такі гарантії, що мають міжгалузеве значення, а їх реалізація повною мірою покладається на механізм держави. Це стосується тих прав, які пов'язані з неможливістю людини забезпечувати свої потреби самостійно. Одним із таких прав є право людини на соціальний захист.

Держава гарантує соціальний захист, оскільки передбачається, що існує суспільний договір між нею та громадянами, згідно з яким держава розвивається за рахунок виконання громадянами свого обсягу зобов'язань, а держава, у свою чергу, забезпечує таке виконання, створюючи відповідні організаційно-правові умови та середовище. Якщо ж звести обов'язки держави до зрозумілого та простого концепту, то мова повинна йти про створення умов на гідне життя, в яких людина здатна максимально розкрити свій власний потенціал, скеровуючи результати своєї життєдіяльності на створення суспільного блага та забезпечення виконання власних зобов'язань.

Отже, держава повинна дбати про благополуччя громадян, створюючи умови для гідного життя, а особливо стосовно тих верств населення, які нездатні забезпечити

реалізацію свого трудового, інтелектуального, соціального потенціалу через певні об'єктивні фактори соціального характеру (втрата роботи, хвороба, каліцтво тощо). Буде хибним стверджувати, що держава створює систему соціального захисту для виключного кола осіб, які не можуть самостійно себе забезпечувати чи обслуговувати власні потреби. Соціальний захист – це окрема самостійна система державних гарантій, яка спрямована на підтримання певного стандарту життя в суспільстві.

Об'єкт дослідження – соціальна безпека держави.

Мета дослідження полягає у встановленні основних підходів наукової доктрини державного управління в аспекті визначення місця соціального захисту в системі державних гарантій та обґрунтуванні важливості соціальних гарантій у системі соціальної безпеки.

Методи

У процесі дослідження було використано низку загальних та спеціальних методів наукового дослідження. Так, під час аналізу системи забезпечення соціального захисту населення було використано діалектичний метод, який дав змогу виокремити хибне розуміння організаційного забезпечення побудови політики соціального захисту держави.

За допомогою системного методу було досліджено соціальний та економічний зміст соціального захисту і систематизовано його детермінанти та у висновках доведено, що соціальний захист виконує важливу функцію – він забезпечує формування й розвиток повноцінної особистості, людського та соціального потенціалу, які в подальшому здатні підвищити інтенсивність соціально-економічних процесів у державі.

За допомогою порівняльного методу було

© Паламарчук Тетяна, 2024

досліджено підходи різних авторів до визначення поняття "соціальний захист", що дало змогу оптимізувати означене поняття та за допомогою методу узагальнення надати власне розуміння цього визначення.

Результати

Загальна декларація прав людини ООН від 10 грудня 1948 р. (Загальна декларація ..., 1948) визначає соціальний захист як форму реалізації соціальної політики у вигляді соціальної захищеності, під якою розуміється система гарантій і зобов'язань держави для забезпечення людині права на гідне життя. Загальна декларація дає доволі широке поле для трактування сутності та змісту соціального захисту, але для цілей нашого дослідження чітко визначає, що це є елемент системи державних гарантій.

А. Мазаракі та І. Чугунов (2015, с. 252–254) трактують соціальний захист як "систему суспільно-економічних заходів, спрямованих на матеріальний захист населення від наслідків соціальних ризиків (хвороба, інвалідність, старість, втрата годувальника, безробіття, нещасний випадок на виробництві тощо)". Дослідники звертають увагу на те, що соціальний захист як напрям державної політики та державно-управлінського регулювання є елементом системи соціального забезпечення, отже, одним із важливих елементів соціальної політики держави. Суто формально – так: соціальний захист отожднюється із соціальною політикою з огляду на семантику термінології, однак за своїм змістом та природою процесів він тісно пов'язаний з економічною складовою.

Ігнорування цього факту, на наше глибоке переконання, призводить до хибного організаційного забезпечення побудови політики соціального захисту держави.

Як слушно зазначає Д. Ковалевич (2020, с. 89–91), соціальний захист населення є конституційною прерогативою держави та проводиться її відповідними соціальними інституціями на підставі законодавчих актів шляхом використання державних соціальних стандартів. Тобто держава самостійно визначає стандарти соціального захисту, обсяг гарантій та досягає їх. Такий підхід також видається нам дещо суперечливим, хоча він відображає реальність сучасної державної соціальної політики. На це, до речі, звертає увагу у своїх дослідженнях і В. Рошило (2018, с. 135–138). Так само, як і М. Руженський (2018), В. Рошило акцентує увагу на тому, що соціальна політика та рівень соціальних гарантій у державі визначаються самою державою, а отже, стандарти соціального захисту можуть встановлюватись виходячи зі спроможності держави, а не реальної потреби населення в їх змістовності.

Такий підхід дає підстави стверджувати, що стандарти соціального захисту різні в різних країнах залежно від їх соціально-економічної спроможності та умов внутрішнього суспільно-політичного устрою. Але як зазначає М. Зверяков (2018, с. 18–21), установлення соціальних гарантій передбачає дотримання стандартів пануючого в державі концепту організації державно-владних процесів. Наприклад, упровадження парадигми сталого розвитку об'єктивує необхідність установлення високих стандартів соціального забезпечення, які визначаються не соціально-економічною спроможністю держави, а загальноприйнятими у Світі тенденціями соціального забезпечення. Ми погоджуємося із цією точкою зору, вважаючи, що стандарти соціальних гарантій повинні виходити із права людини на гідне життя. Повнота реалізації такого права покладається на державу, а отже, її економічна політика повинна розвиватися в

такий спосіб, який би давав можливість підвищувати і рівень стандартів соціального забезпечення.

Такий висновок ми знаходимо і в роботах В. Дерези (2012), яка вказує на імператив прагнення держави до забезпечення максимально можливих стандартів соціального забезпечення людини і громадянина. О. Лаврик (2021, с. 108–109) вказує, що "соціальний захист – є комплексом соціальних, економічних, і правових гарантій, які забезпечують в країні кожному людину правом на медичну і професійну реабілітацію, економічний захист і підтримку працівників та їх сімей у випадку тимчасової втрати працездатності на виробництві, збереження здоров'я у процесі праці, на безпечну працю і ін.". О. Крюков (2009) трактує соціальний захист як обов'язковий елемент економічної системи держави, що визначає рівень суспільного добробуту і є важливою умовою її економічної та соціальної стабільності. Ми погоджуємося з позиціями вчених, що соціальний захист має економічну основу, фундамент, на якому ґрунтується той рівень стандартів, які повинна забезпечувати держава.

Т. Ілляшенко, Н. Котенко та У. Клюка (2010) приходять до висновку, що концепція соціального захисту як елемент функціонування розвинутої держави виникла в США в 30-х рр. XX ст. і поступово поширилася в західній соціології для позначення системи заходів, що захищають будь-якого громадянина від економічного і соціального обмеження внаслідок безробіття, втрати або різкого скорочення прибутку, виробничої травми або профзахворювання, інвалідності, старості, втрати годувальника. Тобто поява соціального захисту є реакцією держави на погіршення економічних умов розвитку. До такого самого висновку приходять Л. Чорний, О. Романюк (2009) та ін., вказуючи що соціальний захист – це засіб, за рахунок якого держава намагається досягнути балансу соціально-економічного розвитку суспільства. Саме тому С. Ярошенко (2005) робить висновок, що запровадження стандартів соціальних гарантій, зокрема на рівні Декларації прав людини, демонструє прагнення сучасних правових держав уникнути соціальних сплесків та ризиків соціальних конфліктів за рахунок запровадження певних зобов'язань із соціального забезпечення населення.

Такі точки зору дають нам підстави зробити такий висновок: держава, запроваджуючи стандарти соціального захисту, бере на себе обов'язки фінансового забезпечення найбільш уразливих верств населення, що, у свою чергу, повинно стимулювати економічний розвиток. К. Ревун (2015, с. 28–30) наголошує, що фінансові аспекти реалізації гуманітарних цілей та цілей соціального захисту населення стосуються не лише обов'язку держави витрачати фінансові ресурси на забезпечення незахищених верств населення, а й розподілу такого навантаження на інші верстви суспільства. Так само стверджують і Н. Пігуль, О. Люта та А. Бойко (2015, с. 32–34), а це означає, що існує напрям досліджень у науковій доктрині державного управління, який тяжіє до виведення соціальних гарантій із системи суто державних гарантій, делегуючи частину повноважень з їх досягнення та забезпечення від держави самому суспільству. Це означає високий рівень суспільної свідомості та правової культури соціуму, а отже, виступає не стільки елементом концепту сталого розвитку, скільки індикатором досягнення цілей такого розвитку.

К. Дубович (2015, с. 65–67) визначає соціальний захист, з одного боку, як функціональну систему, тобто систему напрямів, по яких вона здійснюється, а з

другого – інституціональну, тобто систему інститутів, що її забезпечують (державна, суд, профспілки й інші громадські організації). Такий системний підхід детермінує складність реалізації державою гарантій із соціального захисту та забезпечення, а також необхідність запровадження громадсько-правової моделі системи соціальних послуг.

Про це слушно у своїх дослідженнях зазначає Р. Гребя (2016, с. 52–54), аналізуючи зміст соціальної політики та виділяючи соціальні гарантії в один із провідних елементів всієї системи конституційних гарантій розвитку населення держави.

С. Бичков (2011) розглядає соціальний захист населення у широкому розумінні як систему організаційних, правових та економічних заходів щодо забезпечення основних соціальних прав громадянина в державі. Системний підхід до розуміння соціального захисту панує і в роботах М. Чорної (2019, с. 155–157), яка визначає його як "систему економічних, соціальних, правових, організаційних заходів, що забезпечує працездатній людині і громадянину відповідні умови для поліпшення свого добробуту за рахунок особистого трудового внеску, а непрацездатним та соціально уразливим верствам працездатного населення – гарантії в користуванні суспільними фондами споживання, матеріальну підтримку, зниження податків". Таке твердження дослідниці розкриває зміст конституційного права людини на соціальне забезпечення та гідні умови життєдіяльності. Людина реалізує свої права за рахунок тих умов, які створює держава, але якщо людина втрачає можливість такої реалізації внаслідок соціальних ризиків, то держава гарантує вирівнювання умов для подальшої життєдіяльності та гідного рівня життя.

На думку Т. Гарасимів (2004, с. 17–18), соціальний захист реалізується за рахунок соціальних і юридичних гарантій, які захищають людину від свавілля інших, а також спрямовані на забезпечення необхідних умов для розвитку повноцінної особистості: в сім'ї, праці, відпочинку, управлінні. Натомість Н. Пильгун (2014) підходить до визначення соціального захисту через систему відповідних відносин, спрямованих на задоволення матеріальних та інших потреб громадян за рахунок засобів, створених державою. Усе це укладається в концепт державної соціальної політики, а соціальний захист виступає мірилом її ефективності та соціальної спрямованості.

С. Устинов (2011, с. 94), трактує "соціальний захист", протиставляє це поняття "соціальному забезпеченню". На думку вченого, вони співвідносяться як загальне та окреме, а соціальний захист забезпечується системою державних гарантій соціального забезпечення. Тому він визначає перший як "діяльність соціально орієнтованої держави, яка здійснюється через комплекс організаційно-правових та соціально-економічних заходів", а другий – як комплекс відповідних заходів. Ми звертаємо увагу на такий підхід, оскільки в подальшому, в практичному вимірі, саме він слугуватиме нам фундаментом для визначення орієнтирів та індикаторів організаційно-правового та інституціонального забезпечення системи соціального захисту в державі. Іншою є позиція І. Сироти (2000, с. 9–12), який синонімізує терміни "соціальний захист", "соціальне забезпечення", вважаючи їх проявом функції держави, яка піклується про громадян. На наше переконання, ці два терміни дійсно різні, оскільки "забезпечення" передбачає активну владно-управлінську діяльність зі створення відповідних умов, а "захист" – активну діяльність із реалізації завдань соціальної політики виходячи із створених умов.

В. Рудик (2006, с. 99–100) тлумачить соціальний захист як "систему заходів економічного, організаційного та правового характеру, що реалізується державою щодо громадян, які у зв'язку з настанням соціального ризику потребують матеріального забезпечення (допомоги)". Таким визначенням дослідник ставить виконання державою своїх зобов'язань із соціального захисту в залежність від настання соціальних ризиків. На нашу погляд, такий підхід є хибним, оскільки система соціальних гарантій повинна існувати незалежно від жодних умов, оскільки це є сферою відповідальності сучасної соціальної, демократичної держави.

Ми наголошуємо на тому, що соціальний захист є обов'язком держави, і система його забезпечення не може створюватися лише за умови необхідності мінімізації чи подолання наслідків соціальних ризиків. Так, соціальний захист є реакцією на відповідні соціальні ризики початку ХХ ст., але в подальшому він стає невід'ємним індикатором рівня демократизації суспільно-політичних процесів у державі.

Соціальний захист стає не стільки механізмом кризового втручання, скільки стратегією профілактики негативного впливу можливих соціальних ризиків. Він не лише усуває наслідки соціальної нерівності, а й передбачає збалансований перерозподіл суспільних благ, стаючи способом зменшення нерівності та подолання (недопущення) маргіналізації окремих осіб, сімей і соціальних груп (Кочеміровська, Пищуліна, 2018, с. 71–75). Нами підтримується ця теза, а тому ми повинні звернути увагу на ті обставини, за яких соціальний захист може існувати як детермінант державного управління.

Ідеться про створення системи юридичних гарантій і прав, соціальних інститутів, що забезпечують їх реалізацію та відповідно формують інституційні умови підтримки життєзабезпечення і діяльного існування різних соціальних верств і груп населення (Лисяк, 2017, с. 25–27). Можна було б говорити, що саме в такий спосіб здійснюється державна соціальна політика, але соціальний захист є поняттям значно вужчим, ніж предмет всієї загальнодержавної соціальної сфери.

За своєю економічною сутністю соціальний захист є частиною розподільної системи та співвідноситься із такими соціально-економічними категоріями, як спосіб життя, рівень достатку і рівень доходів. У цьому контексті А. Клименко (2019, с. 47–54) акцентує увагу на тому, що соціальний захист має соціально-економічну природу, а тому його забезпечення виходить за межі суто соціальної політики держави. З іншого боку, С. Прилипко (2007, с. 43) визначає основною метою соціального захисту регулювання суспільних відносин у сфері матеріального забезпечення і соціального обслуговування найбільш незахищених верств населення. Але при цьому дослідник акцентує увагу саме на економічній природі такого забезпечення.

Соціальний захист це своєрідна форма вираження соціальної політики держави, спрямованої на матеріальне забезпечення певних категорій громадян за рахунок реалізації економічного потенціалу та спрямування результатів економічного зростання в соціальну сферу. Традиційно це пов'язують із перерозподілом державних фінансів і створенням такого економічного підґрунтя, за рахунок якого держава здатна вирішувати не лише існуючі проблеми соціального забезпечення, а й оперативно реагувати на нові соціальні ризики. Це означає, що соціальний захист повинен розглядатися в динаміці, тобто з урахуванням трендів соціально-економічних процесів, прогнозування

потенційних соціальних ризиків та розробки заходів із протидії їм. Задоволення потреб громадян у разі втрати ними джерела засобів для існування, настання невідвратно втрати повноцінної функціональності особи (каліцтво, професійне захворювання тощо) означає необхідність передбачення державою відповідних наслідків соціальних ризиків. А тому ми приходимо до логічного висновку про необхідність страхування осіб від настання таких ризиків. Таким чином, у систему соціального захисту імплементуються суто економічні відносини – відносини страхування. Це одночасно дає змогу розширити можливості держави із соціального забезпечення й засоби реалізації громадянами їх права на соціальний захист, а державі – на практичне втілення відповідних гарантій.

У такому контексті нам видається слушною позиція Е. Лібанової (2004, с. 12–14), яка вважає, що соціальний захист населення – "це матеріальне забезпечення всіх без винятку громадян не нижче соціальних нормативів, а також гідних умов проживання". Такий підхід дійсно має спиратися та логіку, оскільки, ув'язуючи систему соціальних гарантій, стандартів соціального забезпечення, механізми соціального захисту із рівнем життя в державі, ми опиняємося в ситуації, коли практичне вираження соціального захисту детермінується суто через рівень матеріального статусу громадян. А отже, ідеться про перерозподіл фінансових ресурсів у державі з метою встановлення певного рівня соціального забезпечення, балансу матеріального забезпечення рівня життя.

Тому ми можемо трактувати соціальний захист як сукупність принципів, правил, методів, економічних, правових, соціальних гарантій, що забезпечують дотримання найважливіших соціальних прав, мінімально достатніх умов життя, задоволення потреб підтримки життєзабезпечення різних соціальних груп.

В. Скуратівський та О. Палій (2003, с. 92–95) соціальний захист трактують як комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на захист добробуту кожного члена суспільства за конкретних економічних умов. Подібної позиції дотримується О. Єрмоловська (1996, с. 26), яка визначає поняття "соціальний захист" як систему відносин між індивідом і соціумом з приводу розв'язання протиріч між негативними соціальними наслідками становлення ринкової організації виробництва й реальними можливостями людини адаптуватися до них. Таким чином, узагальнюючи соціальний та економічний зміст соціального захисту, ми можемо виділити такі його детермінанти:

- передбачає обов'язкову участь держави через мінімально визначений рівень державної підтримки певних категорій населення, які стикнулися із соціальними ризиками та опинилися в ситуації, коли рівень їхнього життя та достатку є нижчим за середній рівень забезпеченості в суспільстві;

- наявність визначених індикаторів рівня життя, які встановлюються державою та суспільством і означають реалізацію конституційних прав особи на гідне життя;

- існування системи соціальних стандартів, які стосуються не лише реалізації тих чи інших прав особи, а й забезпечення реалізації таких прав з боку держави;

- активну модель відносин суспільства, індивіда та держави в процесі запобігання настанню соціальних ризиків та подолання їх негативних наслідків, що частіше за все розкривається через відносини страхування;

- наявність усталеної системи механізмів реалізації державою своїх гарантій та зобов'язань у сфері

соціального захисту, що розкривається через практичне використання інструментарію соціальної політики.

Соціальний захист виконує важливу функцію – він забезпечує формування й розвиток повноцінної особистості, людського та соціального потенціалу, які в подальшому здатні підвищити інтенсивність соціально-економічних процесів у державі. Створюючи відповідний рівень соціального захисту населення, держава повертає найбільш уразливі його верстви, або осіб, які відчували на собі соціальні ризики, до активної економічної діяльності. Логічним наслідком цього стає консолідація внутрішніх інтелектуальних, трудових та економічних ресурсів держави, джерелом яких виступає населення. У такому розумінні призначення соціального захисту ми знаходимо два важливі зауваження:

- створення системи соціального захисту потребує від держави певних ресурсних витрат, які спрямовуються на максимальне розширення можливостей реалізовувати права найбільш уразливим верствам населення;

- наслідком запровадження системи соціального захисту для держави в цілому є повернення соціально уразливих верств населення до активного соціально-економічного буття, що дає можливість розглядати державні витрати на заходи соціального забезпечення як своєрідні соціальні інвестиції.

Такий підхід дає нам можливість говорити про зустрічні спрямування векторів державної соціальної політики: з одного боку, держава виконує свої соціальні зобов'язання перед населенням, з другого – населення, споживаючи відповідні соціальні послуги, отримує можливість для ще більшої активізації власного потенціалу, який втілюється у виконання ним своїх зобов'язань перед державою, зокрема в частині сплати податків, трудової діяльності тощо.

На думку А. Гончарова (2011, с. 15), соціальний захист як система державних гарантій передбачає здійснення державою виконавчої та розпорядчої діяльності через відповідний механізм держави, спрямований на досягнення основних цілей державного розвитку в цілому. Такі цілі детермінують розвиток соціуму та нації, а отже, соціальних захист є засобом, який безпосередньо впливає на формування національної свідомості та отождолення суспільства зі своїм значенням для держави. Інакше кажучи, дослідник відзначає, що рівень та повнота практичної реалізації соціального захисту є певною характеристикою держави як соціальної та демократичної.

Тобто від рівня соціального захисту залежить і рівень соціально-економічного розвитку держави, це зовнішній прояв суспільної стабільності. Тому якість гарантій соціального захисту є ще й одним із проявів якості державного механізму, засобом реалізації іміджу держави та її позиціонування на світовій арені.

А. Клименко (2019, с. 49–53) у своїй монографії зазначає, що соціальні гарантії, які зобов'язується реалізовувати держава, повинні набути необхідного правового закріплення, державно-юридичного вираження та практичної реалізації. Для цього, на думку дослідника, необхідним є змістовне узгодження між категоріями: "соціальний захист", "соціальне забезпечення", "соціальні гарантії". При цьому вчений вважає більш пріоритетним та вдалим визначення "соціальне забезпечення", яке, у свою чергу, включає в себе всі інші та є більш всеосяжним. "В контексті забезпечення соціальних потреб людини поняття "соціальне забезпечення" є ширшим, більш містким і включає сприяння реалізації

особою своїх соціальних прав, охорону цих прав, захист і відновлення порушених соціальними ризиками прав". Ми частково поділяємо таку позицію дослідника, вважаючи слушною побудову ним триумвірату імперативів політики соціального захисту. Але, на нашу думку, "соціальний захист" як правова категорія має ширше значення, ніж категорія "соціальне забезпечення".

Соціальний захист є формою протидії державою соціальним ризикам, що розкривається через синтаксичне навантаження на саме слово "захист", це активна форма державно-управлінського впливу на ті тенденції та процеси, що мають негативне значення для суспільства в цілому та окремих громадян. "Забезпечення" в такому сенсі уявляється нам конкретною моделлю державного впливу з протидії соціальним ризикам, тобто конкретними засобами (соціальне страхування, пенсійне забезпечення, політика зайнятості тощо). Соціальний захист означає забезпечення гідного рівня життя громадян, а тому можна говорити, що його місце в системі державних гарантій є центральним, оскільки найвищою цінністю для будь-якої демократичної держави є життя і здоров'я її громадян.

Продовжуючи логіку цієї тези, ми приходимо одразу до двох важливих висновків:

- соціальний захист як самостійна функція держави та система державних гарантій можливі виключно в демократичних країнах. Піклування про своїх громадян є зобов'язанням демократичної, правової держави із розвинутою системою інститутів громадянського суспільства та правовою культурою самого населення;
- соціальний захист, виступаючи центральною функцією демократичної держави, об'єктивує необхідність спрямування соціально-економічного середовища держави на його забезпечення, тобто на забезпечення гідного рівня життя громадян. Таким чином, основна місія держави проявляється у створенні умов для досягнення суспільного блага, одним із проявів яких є досягнення максимального рівня соціального забезпечення найбільш уразливих верств населення, у тому числі за рахунок протидії наслідкам соціальних ризиків.

Доволі цікавий напрям наукового дискурсу стосовно ролі та місця соціального захисту в системі державних гарантій пропонує М. Кравченко (2011, с. 252–255). Вона піднімає питання щодо того, яку природу має соціальний захист: похідну від необхідності реагування на соціальні ризики чи первинну, як засіб реалізації державних гарантій конституційних прав людини. Якщо гідне життя розглядається як мета соціальної політики, то соціальний захист виступає своєрідним запобіжним механізмом, який сприяє її реалізації. Але якщо розглядати соціальний захист як своєрідну сферу суспільних відносин, тоді ми розуміємо необхідність розширеного його тлумачення, оскільки до таких відносин можуть долучатися й суб'єкти приватного права.

Разом з тим така конструкція не буде повною мірою відображати соціальні зобов'язання держави, оскільки вона делегуватиме частину своїх обов'язків приватному сектору. Хоча така ситуація і можлива, але в країнах із надзвичайним рівнем розвитку суспільної свідомості, соціальної відповідальності бізнесу та транспарентності правового забезпечення державно-управлінської діяльності.

У демократичній державі соціальний захист стає не стільки механізмом кризового втручання, скільки стратегією профілактики негативного впливу можливих соціальних ризиків. Він, таким чином, не лише усуває наслідки соціальної нерівності, а й передбачає збалансований перерозподіл суспільних благ, стаючи

способом зменшення нерівності та подолання (недопущення) маргіналізації окремих осіб, сімей і соціальних груп (Кочемировська, Пищуліна, 2012, с. 7–9). За таких умов слушно зауважити, що соціальний захист це не просто комплекс зобов'язань держави, спрямованих на підвищення якості життя соціально уразливих верств населення, це напрям організації державно-владних відносин у такий спосіб, який здатен забезпечити баланс розвитку суспільства за рахунок перерозподілу фінансових ресурсів на задоволення потреб на гідне життя всіх без винятку громадян.

При цьому не слід ототожнювати високий рівень забезпечення соціальних стандартів та виконання гарантій соціального захисту населення із досягнення державою цілей соціалістичної доктрини: "від кожного за його здібностями, кожному за його потребами". Цей рудиментарний декларативний наратив періоду панування радянського доктрини не має нічого спільного із соціальною державою. Основна відмінність полягає в тому, що сучасна демократична держава дійсно запроваджує системний підхід до забезпечення гідного рівня життя всім громадянам, розробляючи соціальну політику. Місце системи соціального захисту в ній об'єктивується необхідністю спочатку запобігання, а згодом – реагування на наслідки соціальних ризиків. Для цього і функціонує система соціального страхування.

Але як слушно зазначає Н. Шульга (2011, с. 25–27), категорія "соціальний захист" передбачає перерозподіл національного доходу з метою забезпечення певних стандартів життя для кожної людини в умовах дії соціальних ризиків". Тобто незалежно від наявності системи соціального страхування основний тягар фінансового забезпечення соціального захисту несе саме держава.

З одного боку, такий висновок є слушним, ураховуючи, що все ж таки соціальний захист входить до системи державних гарантій перед соціумом, але рівень розвитку держави є співвідносним із рівнем розвитку правосвідомості суспільства, а в умовах його високого рівня та розвитку правової культури приватний сектор також бере активну участь у соціальному захисті населення, оскільки розуміє, що від рівня консолідації людських ресурсів залежить розвиток економіки.

Тому С. Устинов пропонує таку точку зору на соціальний захист, згідно з якою він уявляється системою взаємних гарантій держави, приватного сектору та громадян з метою дотримання максимально високого із можливих рівня життєдіяльності соціуму за рахунок реалізації економічного потенціалу останніх двох учасників таких відносин та формування потужної системи державних гарантій із перерозподілу фінансових ресурсів з метою подолання наслідків соціальних ризиків (Устинов, 2011, с. 90–95). Описана дослідником модель за своєю природою є трипартизмом, тобто системою відносин держави, бізнесу та найманих працівників, метою якої є дотримання балансу прав та інтересів розвитку кожної підсистеми.

Розглядаючи соціальний захист у такому контексті, ми можемо зробити висновок, що держава має одночасні зобов'язання перед працівниками (громадянами) із забезпечення гідного рівня їх життя та реалізації повноти їх конституційних прав на досягнення таких умов, а також перед роботодавцями. Останні проявляються в мінімізації наслідків соціальних ризиків та забезпеченні їх трудовими ресурсами, а осіб, які постраждали від таких ризиків, – гідним рівнем матеріального забезпечення та соціогуманітарних послуг.

Дискусія і висновки

Узагальнюючи наведені вище підходи наукової доктрини державного управління в аспекті визначення місця соціального захисту в системі державних гарантій, слід послідовно зробити такі узагальнення.

Передусім існує кілька підходів до визначення сутності та природи соціального захисту. Так, більшість учених (А. Мазаракі, Д. Ковалевич, В. Рошило, М. Руженський, І. Чугунов та ін.) розглядають його як обов'язок держави забезпечувати гідний рівень життя громадян. Натомість деякі дослідники (В. Дерега, О. Крюков, Т. Ілляшенко, Н. Котенко, У. Клюка) визначають його як складову соціально-економічної політики держави, спрямовану на перерозподіл фінансових ресурсів та соціальних благ у такий спосіб, щоб мінімізувати вплив соціальних потреб найбільш уразливих верств населення. Панування системного підходу у роботах деяких учених (В. Дубович, С. Бичков, Т. Гарасимів та ін.) демонструє складну структуру такого явища, як "соціальний захист", детермінуючи його як систему організаційно-правових, інституційних та інших засобів, спрямованих державою на забезпечення конституційних прав людини на гідний рівень життя та мінімізацію наслідків соціальних ризиків.

Найбільше нам імпонує саме такий системний підхід, оскільки він дає змогу не лише визначити зміст та природу соціального захисту, а й детермінувати його місце в системі державних гарантій. Соціальний захист як складне організаційно-правове явище забезпечується державою через сукупність владно-управлінських заходів та рішень, а також за допомогою відповідного механізму держави.

Але при цьому ми наголошуємо на тому, що соціальний захист у демократичних країнах набуває такого стану розвитку, який дає змогу говорити про часткове делегування обов'язків держави з його створення та забезпечення до приватного сектору та неурядових інституцій. Тут і прояв відносин трипартизму, й створення дієвої системи соціального страхування від різних ризиків, пов'язаних із втратою людиною спроможності самостійно забезпечувати себе. Ми також приходимо до висновку, що якість системи соціального захисту визначає стан соціальної політики держави, а також безпосередньо демонструє відповідність проголошених принципів реальному стану демократичного розвитку.

Хоча слід зробити і важливе зауваження: держава самостійно встановлює соціальні стандарти, а також досягає їх, а тому говорити про досяжність цілей соціального захисту слід з урахуванням цього. Інакше кажучи, держава не визначає реальний рівень гідного життя, а, виходячи із власних соціально-економічних можливостей, встановлює мінімальні стандарти соціального забезпечення.

На перший погляд, це є суттєвим недоліком, однак насправді в інший спосіб неможливо встановити індикатор "гідного життя" соціально уразливих верств населення. У подальшому ми доведемо навіть і той факт, що встановлення індикаторів "гідності" життя та "повноти" соціального захисту неможливо навіть на рівні міжнародно-правових актів. Можна лише зіставляти та порівнювати системи й моделі соціального захисту різних держав між собою для пошуку найбільш ефективних засобів дотримання конституційних гарантій громадян на гідний рівень життя.

Соціальний захист є не однорідним явищем, а включає в себе сукупність державних гарантій, дотримання яких переслідує різні цілі та стосується

різних аспектів забезпечення "гідного рівня" життя населення залежно від того, які саме соціальні ризики впливають на суспільство:

- соціальне забезпечення внаслідок втрати засобів існування чи спроможності громадянами реалізувати власні трудові та економічні права через загальний незадовільний стан розвитку економіки держави;

- соціальний захист від втрати роботи внаслідок настання ризиків безробіття або професійних чи інших захворювань, каліцтва тощо. Тобто тих, які пов'язані із настанням ризиків під час реалізації громадянами свого трудового потенціалу;

- соціальне забезпечення осіб, які втратили працездатність, або які не мають змоги внаслідок вроджених хвороби (каліцтва) реалізувати власний трудовий потенціал;

- соціальний захист материнства та дитинства, а також громадян, які потребують батьківського піклування;

- пенсійне забезпечення та захист громадян похилого віку, які не мають можливості забезпечити себе необхідним рівнем піклування, та осіб з низьким рівнем функціональності;

- захист окремих категорій громадян, які не забезпечені базовими соціальними стандартами (житлом, медичним обслуговуванням тощо).

Таким чином, соціальний захист є надзвичайно розгалуженою сферою державно-управлінського впливу, що пов'язано з великим рівнем дисперсії соціальних ризиків. Держава своїм впливом повинна забезпечувати досягнення гідного рівня життя всіх громадян з урахуванням особливостей наведених вище структурних елементів прав громадян на соціальне забезпечення.

Важливим є також висновок про те, що на сьогодні в науковому дискурсі немає єдності стосовно визначення співвідносності між такими категоріями, як: "соціальний захист", "соціальне забезпечення", "соціальні гарантії". На наше глибоке переконання, "соціальний захист", особливо з точки зору системного підходу, є більш загальним і всеохопним та включає в себе як систему державних гарантій досягнення мінімального гідного рівня життя, так і засобів їх забезпечення. "Захист" є категорією значно ширшою з точки зору можливостей включення в його зміст інструментарій державно-управлінського впливу на соціальну сферу, метою якого є одночасне досягнення високого рівня суспільного благополуччя та ліквідації наслідків соціальних ризиків. "Соціальний захист", на противагу всім іншим аналізованим категоріям, характеризується ще однією детермінантною – перманентністю існування системи такого захисту. Незважаючи на те, що причиною появи цього терміна стали глибокі соціальні ризики, в сучасних демократичних державах система соціального захисту створюється для постійного підтримання гідного рівня життя громадян. Це пояснюється тим, що деякі громадяни потребують соціального захисту не через соціальні ризики, а через інші об'єктивні фактори.

Разом з тим ми наголошуємо на тому, що протидія соціальним ризикам є важливим напрямком в аспекті забезпечення повноти соціального захисту. Держава створює додаткову систему засобів із прогнозування, запобігання та протидії наслідкам соціальних ризиків. Цей інструментарій держави використовується в тому випадку, коли існує потреба різкого та оперативного втручання для соціального вирівнювання. Тут ідеться вже про економічну природу соціального захисту, яка проявляється одразу в кількох державних гарантіях:

– гарантії забезпечення соціальної рівності та стандартів гідного життя за рахунок перерозподілу фінансових ресурсів з метою надання допомоги найбільш вразливим верствам населення;

– створення системи страхування від соціальних ризиків, що дає змогу акумулювати фінансові ресурси та витратити їх виключно за потреби, тобто у разі настання таких ризиків.

На перший погляд, така економічна компонента соціального захисту є надмірно складною для ефективного та оперативного управління, але насправді вона виконує важливу функцію – зменшення фінансового тягаря, який несе держава в процесі забезпечення соціального захисту населення. Відбувається одночасно перерозподіл джерел фінансування системи соціального захисту, забезпечення державних гарантій і, крім цього, – залучення до процесів соціального забезпечення суб'єктів приватного сектору, неурядових інституцій тощо.

Така складна природа соціального захисту демонструє його провідне місце в системі державних гарантій. Саме забезпечення гідних умов життя, стану соціальної рівності та захищеності, а також ефективність у протидії соціальним ризикам – усе це займає центральне місце серед основних конституційних потреб людини і громадянина. Забезпечуючи їх, держава створює цілу систему організаційно-правових, інституціональних та функціональних засобів та інструментів; консолідує апарат держави, регулюючи суспільні відносини з приводу соціального страхування тощо. Усе це, у свою чергу, дає цікавий ефект – активізує соціально-економічний потенціал держави. Зі свого боку, громадяни активізують інтелектуальний, людський та соціальний капітал; а суб'єкти економічних відносин – трудовий та економічний. Коли досягається критичний стан такої консолідації потенціалів, забезпечується економічне зростання держави. В цьому контексті соціальний захист розглядається нами і як важлива складова всієї соціально-економічної підсистеми держави, і як середовище реалізації конституційних прав та свобод людини.

Разом з тим така громіздка система потребує складного механізму державного регулювання. Соціальний захист виступає об'єктом публічного управління, і для того щоб цілі й завдання такого захисту були досягнуті максимально, необхідна розробка дієвих владно-управлінських рішень та ефективних механізмів. Для цього слід детально дослідити структуру соціального захисту, його юридичну та економічну природу. Усе це дасть змогу побудувати таку модель публічного управління соціальним захистом, яка відповідатиме вимогам концепту сталого розвитку.

Список використаних джерел

- Бичков, С. (2011). Сучасна система соціального захисту в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, (12).
- Гарасимів, Т. (2004). Право соціального забезпечення України. Гончаров, А. В. (2011). Теоретико-правові засади соціального захисту в Україні [Неопубл. автореф. дис. канд. юрид. наук].
- Греба, Р. (2016). Соціальне сприяння особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, як основа громадсько-правової моделі системи соціальних послуг. *Державне управління та місцеве самоврядування*, 31(4), 51–56.
- Дерега, В. (2012). *Соціальна і гуманітарна політика*. ЧДУ ім. Петра Могили.
- Дубович, К. В. (2015). Реформи соціальних послуг в Україні: сучасний стан та перспективи впровадження. *Аспекти публічного управління*, 17(3), 64–69.
- Єрмоловська, О. Ю. (1996). Соціальний захист як фактор стабілізації життєвого рівня населення в умовах трансформаційної економіки [Неопубл. автореф. дис. канд. екон. наук.].

Загальна декларація прав людини (рос./укр.), *Декларація Організації Об'єднаних Націй* (1948). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

Зверяков, М. І. (2018). Теоретична парадигма сталого розвитку та українські реалії. *Економіка України*, (10), 10–31.

Ілляшенко, Т. О., Котенко, Н. В., & Ключа, У. В. (2010). Оцінка соціальних моделей у контексті обґрунтування оптимальної стратегії сталого розвитку України. *Вісник Сумського державного університету. Серія. Економіка*, 2(1), 22–29.

Клименко, А. П. (2019). *Стандарти і гарантії соціального забезпечення: міжнародно-правовий і вітчизняний контекст*. Юрайт.

Ковалевич, Д. А. (2020). Соціальний захист населення як важливий напрям соціальної політики держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 30, 87–93.

Кочеміровська, О. О., & Пищуліна, О. М. (2012). *Основні напрями оптимізації системи соціального захисту в Україні*. НІСД.

Кравченко, М. (2011). Основні напрями модернізації державної політики у сфері соціального захисту населення України. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*, 4, 249–257.

Крюков, О. І. (2009). Соціальна забезпеченість населення як чинник побудови соціальної держави: Україна та європейський досвід. *Державне будівництво*, (2). http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2009_2_47

Лавров, О. (2021). Соціальне страхування в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Економічний аналіз*, 31(2), 107–115.

Лисяк, Л. (2017). Фінансове забезпечення соціального захисту населення в Україні: проблеми та перспективи. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія "Економіка"*, 11 (1), 22–30.

Лібанова, Е. М., & Палій, О. М. (2004). *Ринок праці та соціальний захист*. С. Павличко "Основи".

Мазаракі, А., & Чугунов, І. (2015). *Державне фінансове регулювання економічних перетворень*. КНТЕУ.

Пильгун, Н. (2016). Соціально-правова держава на етапі сучасного державотворення в Україні. *Історико-теоретичні засади державотворення в Україні*.

Пігуль, Н., Люта, О., & Бойко, А. (2015). Фінансове забезпечення соціальної сфери в Україні. *Вісник Національного банку України*, (1), 30–35.

Прилипко, С. М. (2007). Предмет права соціального забезпечення [Неопубл. автореф. дис. д-ра юрид. наук].

Ревун, К. (2015). Фінансові аспекти реалізації гуманітарних цілей в управлінні збалансованим розвитком національної економіки. *Світ фінансів*, (4), 22–31.

Рошило, В. (2018). Місцеві бюджети в умовах децентралізації: проблематика формування та напрями реформування. *Бізнес-навігатор*, 44(1–2), 134–139.

Рудик, В. (2006). Соціальний захист громадян: про питання понятійно-термінологічного складу в теорії та практиці. *Підприємництво, господарство і право*, 3, 98–108.

Руженський, М. (2013). *Соціальний захист населення в умовах формування ринкової моделі економіки України*. ІПК ДСЗУ.

Скурятівський, В., & Палій, О. (2003). *Соціальна політика*. УАДУ.

Устинов, С. (2011). Співвідношення термінів "соціальний захист" та "соціальне забезпечення" в законодавстві України. *Юридична наука і практика*, 2, 90–95.

Чорна, М. (2019). Сутність права громадян на соціальний захист. *Підприємництво, господарство і право*, 4, 151–158.

Чорний, Л., Романюк, О., Рубановський, К., & Попович, В. (2009). Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні. *Реальний стан та перспективи реформування*. Центр громадської експертизи.

Шульга, Н. В. (2011). Співвідношення понять "соціальне забезпечення" та "соціальний захист". *Митна справа*, 4(76), 24–28.

Ярошенко, С. (2005). *Право соціального забезпечення*. КНЕУ.

References

- Bychkov, S. (2011). Suchasna systema sotsialnoho zakhystu v Ukraini. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, 12 [in Ukrainian].
- Chorna, M. (2019). Cutnist prava hromadian na sotsialnyi zakhyst. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, (4), 151–158 [in Ukrainian].
- Chornii, L., Romaniuk, O., Rubanovskyi, K., & Popovych, V. (2009). Systema sotsialnoho zakhystu ta sotsialnoho zabezpechennia v Ukraini. *Realnyi stan ta perspektyvy reformuvannia. Tsentr hromadskoi ekspertyzy* [in Ukrainian].
- Dereha, V. (2012). *Sotsialna i humanitarna polityka*. ChDU im. Petra Mohyly [in Ukrainian].
- Dubovych, K. V. (2015). Reformy sotsialnykh posluh v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy vprovadzhennia. *Aspekty publichnogo upravlinnia*, 17(3), 64–69 [in Ukrainian].
- Harasymiv, T. (2004). *Pravo sotsialnoho zabezpechennia Ukraini* [in Ukrainian].
- Honcharov, A. V. (2011). *Teoretyko-pravovi zasady sotsialnoho zakhystu v Ukraini* [Neopubl. avtoref. dys. kan. yuryd.nauk] [in Ukrainian].
- Hreba, R. (2016). *Sotsialne spriyannia osobam, yaki perebuvaiut u skladnykh zhyttievkykh obstavynakh, yak osnova hromadsko-pravovoi modeli systemy sotsialnykh posluh. Derzhavne upravlinnia ta mistsve samovriaduvannia*, 31(4), 51–56 [in Ukrainian].
- Illiashenko, T. O., Kotenko, N. V., & Kliuka, U. V. (2010). *Otsinka*

sotsialnykh modeli u konteksti obgruntuvannya optimalnoi stratehii staloho rozvytku Ukrainy. *Visnyk Sumskoho derzhavnoho universytetu. Ser. Ekonomika*, 2(1), 22–29 [in Ukrainian].

Klymenko, A. L. (2019). *Standarty i harantii sotsialnoho zabezpechennia: mizhnarodno-pravovyi i vitchyzniani kontekst*. Yurait [in Ukrainian].

Kochemyrovska, O. O., & Pyshchulina, O. M. (2012). Osnovni napriamy optymizatsii systemy sotsialnoho zakhystu v Ukraini. *NISD* [in Ukrainian].

Kovalevych, D. A. (2020). *Sotsialnyi zakhyst naselennia yak vazhlyvyi napriam sotsialnoi polityky derzhavy. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 30, 87–93 [in Ukrainian].

Kravchenko, M. (2011). Osnovni napriamy modernizatsii derzhavnoi polityky u sferi sotsialnoho zakhystu naselennia Ukrainy. *Visnyk Natsionalnyi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy*, 4, 249–257 [in Ukrainian].

Kriukov, O. I. (2009). Sotsialna zabezpechenist naselennia yak chynnyk pobudovy sotsialnoi derzhavy: Ukraina ta yevropeiskyi dosvid. *Derzhavne budivnytstvo*, (2). http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2009_2_47 [in Ukrainian].

Lavrov, O. (2021). Sotsialne strakhuvannya v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektivy rozvytku. *Ekonomichnyi analiz*, 31(2), 107–115 [in Ukrainian].

Libanova, E. M., & Palii, O. M. (2004). *Rynok pratsi ta sotsialnyi zakhyst*. S. Pavlychko „Osnovy” [in Ukrainian].

Lysiak, L. (2017). Finansove zabezpechennia sotsialnoho zakhystu naselennia v Ukraini: problemy ta perspektivy. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya "Ekonomika"*, 11(1), 22–30 [in Ukrainian].

Mazaraki, A., & Chuhunov, I. (2015). *Derzhavne finansove rehuluvannya ekonomichnykh peretvoren. KNTEU* [in Ukrainian].

Pihul, N., Liuta, O., & Boiko, A. (2015). Finansove zabezpechennia sotsialnoi sfery v Ukraini. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*, 1, 30–35 [in Ukrainian].

Prylypko, S. M. (2007). *Predmet prava sotsialnoho zabezpechennia* [Neopubl. avtoref. dys. d-ra yuryd. nauk.] [in Ukrainian].

Pylhun, N. (2016). Sotsialno-pravova derzhava na etapi suchasnoho derzhavotvorennya v Ukraini. *Istoryko-teoretychni zasady derzhavotvorennya i pravotvorennya v Ukraini* [in Ukrainian].

Revun, K. (2015). Finansovi aspekty realizatsii humanitarnykh tsilei v upravlinni zbalansovanyim rozvytkom natsionalnoi ekonomiky. *Svit finansiv*, 4, 22–31 [in Ukrainian].

Roshlyo, V. (2018). Mistsevi biudzhety v umovakh detsentralizatsii: problematyka formuvannya ta napriamy reformuvannya. *Biznes-navihator*, 44(1-2), 134–139 [in Ukrainian].

Rudyk, V. (2006). Sotsialnyi zakhyst hromadian: pro pytannia poniatino-terminolohichnoho skladu v teorii ta praktytsi. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, (3), 98–108 [in Ukrainian].

Ruzhenskyi, M. (2013). *Sotsialnyi zakhyst naselennia v umovakh formuvannya rynkovoi modeli ekonomiky Ukrainy*. IPK DSZU [in Ukrainian].

Shulha, N. V. (2011). Spivvidnoshennia poniat "sotsialne zabezpechennia" ta "sotsialnyi zakhyst". *Mytna sprava*, 4 (76), 24–28 [in Ukrainian].

Skurativskyi, V., & Palii, O. (2003). *Sotsialna polityka*. UADU [in Ukrainian].

Ustynov, S. (2011). Spivvidnoshennia terminiv "sotsialnyi zakhyst" ta "sotsialne zabezpechennia" v zakonodavstvi Ukrainy. *Yurydychna nauka i praktyka*, (2), 90–95 [in Ukrainian].

Yaroshenko, S. (2005). *Pravo sotsialnoho zabezpechennia*. KNEU [in Ukrainian].

Yermolovska, O. Yu. (1996). Sotsialnyi zakhyst yak faktor stabilizatsii zhyttievoho rinvia naselennia v umovakh transformatsiinoi ekonomiky [Neopubl. avtoref. dys. kand. ekon. nauk.] [in Ukrainian].

Zahalna deklaratsiia prav liudyny (ros/ukr), *Deklaratsiia Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii* (1948). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].

Zvieriakov, M. I. (2018). Teoretychna paradyhma staloho rozvytku ta ukraiynski realii. *Ekonomika Ukrainy*, 10, 10–31 [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 22.10.23

Прорецензовано / Revised: 17.11.23

Схвалено до друку / Accepted: 23.11.23

Tetiana PALAMARCHUK, PhD (Public Administration)

ORCID ID: 0000-0001-6561-8248

e-mail: tetiana.palamarchuk@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THEORETICAL APPROACHES TO UNDERSTANDING SOCIAL GUARANTEES IN THE STATE SOCIAL SECURITY SYSTEM

Background. The article examines the modern role of the democratic state in ensuring the rights and freedoms of citizens, in particular with regard to social protection. Taking into account the broad obligations that the state bears to citizens, special attention is paid to the system of legislative, institutional and organizational support for the realization of these rights and freedoms. The background context of the study notes the relevance of the problem of social protection in modern society. The main goal of the study is to determine the role of social protection in the social security system and to justify its importance in the context of public administration.

Methods. The article uses a number of general and special methods of scientific research to study the system of social protection of the population. Dialectical method: made it possible to single out a false understanding of the organizational support for the construction of the state's social protection policy. System method: made it possible to investigate the social and economic content of social protection, as well as to systematize its determinants. Comparative method: was used to study the approaches of different authors to the definition of the concept of "social protection". Generalization method: was used to provide own understanding of the concept of "social protection" based on the analysis of previous studies and comparison of different approaches.

Results. The article analyzes the social protection of the population and reveals a number of determinants that characterize these concepts. The main results of the study include the following: Social protection involves the mandatory participation of the state through a minimally determined level of state support for certain categories of the population that are in a situation of social risks and have a standard of living lower than the average in society. The system of social standards determines not only the realization of individual rights, but also ensures the implementation of these rights by the state.

Conclusions. The study points to the important role of social protection in the formation and development of a full-fledged personality and social potential, which contributes to increasing the intensity of socio-economic processes in the state. The introduction of the social protection system opens up the possibility of consolidating the resources of vulnerable segments of the population and their return to active socio-economic activity, which contributes to considering the costs of social security as social investments.

Key words: safety, social protection, social potential, security guarantees, social risks.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 351.863:339.9](477)

DOI: <https://doi.org/10.17721/3041-1912.2024/1-5/11>

Євгеній ТАРАН, канд. політ. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0002-1822-6978

e-mail: yevhenii.taran@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Вступ. Актуальність дослідження полягає в тому, що з метою зміцнення і збереження позицій України у світовому розвитку нашій державі необхідне насамперед забезпечення власної економічної безпеки, що є головною умовою ефективності життєдіяльності країни та гарантією її незалежності. Основною метою дослідження є визначення особливостей загроз економічній безпеці України в умовах глобалізації та формулювання заходів протидії їм.

Об'єкт дослідження – загрози економічній безпеці України в умовах глобалізації.

Методи. У процесі роботи було використано низку загальних та спеціальних методів наукового дослідження. Так, під час аналізу нормативно-правової бази безпекової сфери було використано діалектичний метод, який дав змогу виокремити загрози економічній безпеці. За допомогою системного методу було досліджено сукупність загроз економічній безпеці України та у висновках запропоновано рекомендації щодо застосування заходів для протидії негативному впливу на економічну безпеку України.

Результати. У статті досліджено процеси глобалізації, які відбуваються у світі та мають критичний вплив на економічну безпеку України. Зазначено, що глобалізаційні процеси несуть не лише позитивні зміни, а й створюють і несприятливі умови для економічної безпеки держави. Сучасний стан економіки потребує адекватної реакції на ці виклики з метою забезпечення стабільного розвитку конкурентоспроможного середовища. Саме з глобалізаційними процесами загострюються традиційні загрози економічній безпеці, а також виникають нові, які безпосередньо пов'язані з процесами глобалізації.

Проаналізовано явище економічної безпеки з різних підходів та визначено, що економічна безпека – це такий стан економіки, що забезпечується ефективними методами запобігання потенційним та існуючим загрозам внутрішнього і зовнішнього середовища країни, де створюються умови для розвитку стабільної соціально-економічної системи, а також їх усунення.

Наведено класифікацію загроз економічній безпеці за сферою їх виникнення, де вони поділені на внутрішні і зовнішні загрози.

Вказано, що на сьогодні стоїть питання про створення нових моделей національної економічної безпеки, які б відповідали вимогам часу та були похідними від модифікованих глобальних загроз.

Висновки. Особливостями виникнення нових загроз, що впливають на економічну безпеку держави, є процеси глобалізації, які, з одного боку, надають нові можливості для розвитку держави, а з другого – можуть спричинити нові загрози економічній безпеці.

Тому вирішення завдань стосовно усунення загроз економічній безпеці можливе шляхом активізації державної політики з використанням практичного досвіду та наукових досягнень у цій сфері.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, загрози економічній безпеці, глобалізація, глобалізаційні виклики.

Вступ

Актуальність дослідження полягає в тому, що з метою зміцнення і збереження позицій України у світовому розвитку нашій державі необхідне насамперед забезпечення власної економічної безпеки, що є головною умовою ефективності життєдіяльності країни та гарантією її незалежності. Останні події, що відбуваються в країні, ведуть до посилення впливу як внутрішніх, так і зовнішніх загроз економічній безпеці. При цьому процеси глобалізації стали причиною нових видів загроз, що потребує адекватної реакції органів влади. Беручи до уваги рівень значимості нових загроз та небезпек, існує потреба в їх ґрунтованому дослідженні для розуміння впливу, який вони можуть справити на економічну систему держави, та для запровадження необхідних заходів із протидії і запобігання цьому впливу.

Дослідженню проблем економічної безпеки, зокрема її загрозам та викликам, присвячені роботи багатьох учених. Так, значний внесок у дослідження проблем економічної безпеки зробили такі науковці: А. Абалкін, А. Акімова, О. Барановський, О. Власюк, В. Ліпкан та ін. Водночас у зв'язку зі значними глобалізаційними змінами в суспільстві існує потреба нової оцінки та визначення найбільш характерних загроз економічній безпеці та пошуку шляхів їх подолання.

Мета дослідження. Основною метою дослідження є визначення особливостей загроз економічній безпеці

України в умовах глобалізації та формулювання заходів протидії їм. **Об'єктом** дослідження є загрози економічній безпеці України в умовах глобалізації.

Методи

У процесі дослідження було використано низку загальних та спеціальних методів наукового дослідження. Так, під час аналізу нормативно-правової бази безпекової сфери, а саме: Закону України "Про національну безпеку України" (Про національну безпеку ..., 2018) та Стратегії національної безпеки України "Безпека людини – безпека країни" Указу Президента (Про рішення Ради ..., 2020) було використано діалектичний метод, який дав змогу виокремити загрози економічній безпеці та визначити, що вони не систематизовані за окремими складовими. При цьому в іншому документі – "Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року" (2021) визначено нові виклики і загрози відповідно до складових економічної безпеки: фінансової, виробничої, зовнішньоекономічної, інвестиційно-інноваційної, макроекономічної.

За допомогою системного методу було досліджено сукупність загроз економічній безпеці України та у висновках запропоновано рекомендації щодо застосування заходів для протидії негативному впливу на економічну безпеку України.

За допомогою порівняльного методу було досліджено підходи різних авторів до визначення

© Таран Євгеній, 2024

поняття "економічна безпека", що дало змогу оптимізувати це поняття та за допомогою методу узагальнення надати власне визначення.

Результати

Глобалізація світової економіки є складним, багатовимірним і неоднозначним процесом, тому з приводу визначення цього явища існує низка різних підходів. Більшість учених вважає, що глобалізація – це не лише певний кількісний вимір міри інтенсивності взаємозв'язків окремих держав і їх економік, а й головним чином – це нова якість таких зв'язків, коли відбувається формування фактично нового рівня економічної глобалізації (Поважний, 2010, с. 10).

Сама по собі глобалізація може розглядатися як виклик економічній безпеці будь-якої країни. Під впливом глобалізації національні економіки країн стають не лише відкритими, а й більш уразливими. Руйнуючи національну замкнутість, сучасні процеси глобалізації пришвидшують транскордонні і фінансові потоки, міграцію робочої сили та міжнародний рух капіталів. Глобалізація веде до нових кількісних і якісних змін у світовому ринковому господарстві. Це проявляється у постійному просуванні національних господарств до більшої відкритості.

Події, що відбуваються у світі в останні роки, говорять про загострення проблем глобальної безпеки та про неоднозначний вплив процесів глобалізації на економічний розвиток різних держав.

На території багатьох країн можемо спостерігати загострення суспільно-політичних та соціально-економічних протиріч, які переростають у збройні протистояння, що загрожує міжнародному миру та стабільності у світі. Не стала винятком і Україна, проти якої російська федерація розв'язала воєнну кампанію, що стала безпрецедентною для європейського континенту за останні кілька десятиріч.

Ці та інші чинники призвели до того, що характер загроз національній безпеці досяг критичного рівня, і без розробки та проведення державної політики захисту національних інтересів унеможливується успішний економічний розвиток України і її подальша інтеграція в європейські та євроатлантичні структури.

Національна безпека проявляється у забезпеченні розвитку суспільства та підтримці його цілісності. Вона охоплює безпеку держави, безпеку суспільства та особи (Таран, 2022, с. 184). При цьому елементами національної безпеки є велика кількість її складових – енергетична, юридична, інформаційна, виробнича тощо. Ці елементи пов'язані між собою, та виключення хоча б одного з них може призвести до серйозних порушень у забезпеченні національної безпеки.

Економічна безпека є невід'ємною складовою національної безпеки держави. На неї покладена важлива роль у досягненні економічного суверенітету держави, забезпеченні економічного розвитку, запобіганні екологічним лихом, проведенні ефективної соціальної політики, підвищенні рівня національної конкурентоспроможності в умовах міжнародної економічної взаємозалежності. Наявність ефективної системи економічної безпеки держави дає змогу вчасно виявляти загрози національним економічним інтересам та запобігати заподіянням збитків соціально-економічній системі в цілому. Покращення системи економічної безпеки є надзвичайно актуальним для країн, які перебувають на етапі трансформації з властивими цьому процесу суперечностями (Економічна безпека держави, 2009).

Щодо економічної безпеки слід зазначити, що їй належить важлива роль у системі національної безпеки, оскільки вона займає основне місце в належному функціонуванні всіх інших елементів, які належать до цієї системи – військової, політичної інформаційної, правової тощо.

Це говорить про те, що належним чином забезпечення рівня конкурентоспроможності країни, військово-політичної стабільності, розвитку науково-технічного прогресу неможливе без ефективного функціонування економіки.

Існує низка підходів до визначення поняття "економічна безпека". Тому проаналізуємо сутність цього поняття з точки зору різних науковців. Так, О. Скорук виділяє такі характеристики поняття "економічна безпека", спираючись на вітчизняні та зарубіжні джерела (Скорук, 2016, с. 40):

- стійкість, стабільність, протидія загрозам внутрішнього і зовнішнього характеру. Під цим розуміється міцність і надійність зв'язків між усіма елементами економічної системи. Також сюди відносять стабільність економічного розвитку держави, стійкість до стримування і знешкодження загроз дестабілізуючого характеру;

- самовідтворення і саморозвиток, що передбачає створення необхідних умов, які потрібні для проведення ефективної економічної політики та розширеного самовідтворення. Сюди ж зараховують забезпечення конкурентоспроможності національної економіки на міжнародній арені;

- економічна незалежність, яка характеризується можливостями для будь-якого суб'єкта економічної безпеки самостійно ухвалювати та впроваджувати рішення стратегічного економічного й політичного характеру для можливості використовувати національні конкурентні переваги в подальшому розвитку;

- національні інтереси. Ця характеристика полягає в спроможності національної економіки здійснювати захист своїх економічних інтересів.

Дослідниця В. Гончарова під економічною безпекою розуміє такий стан національної економіки, за якого зберігається стійкість і здатність до несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів (Гончарова, 2001, с.18). Авторка стверджує, що, перешкоджаючи впливу різноманітних загроз, неодмінно можна досягти стійкого рівня економічної безпеки держави.

Науковець В. Андрійчук вважає, що економічною безпекою можна називати стан економічної системи, що дає змогу їй розвиватися динамічно та ефективно і вирішувати соціальні завдання. За такого стану держава спроможна виробляти і втілювати в життя незалежну економічну політику (Андрійчук, 2013, с. 15).

Інший науковець, Я. Жаліло, зауважує, що під терміном "економічна безпека" слід розуміти владну багатофакторну категорію, яка характеризує спроможність національної економіки до розширеного відтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб власного населення та держави, протистояння дестабілізуючому впливові чинників, які створюють загрозу стійкому збалансованому розвитку країни; забезпечення кредитоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання (Жаліло, 2001, с. 143).

Із вищезазначеного можемо зробити висновок, що економічна безпека – це такий стан економіки, що забезпечується ефективними методами запобігання потенційним та існуючим загрозам внутрішнього і зовнішнього

середовища країни, де створюються умови для розвитку стабільної соціально-економічної системи, і їх усунення.

Процеси глобалізації значною мірою впливають на економічну безпеку як окремих країн та їх економік, так і всього світового співтовариства, при цьому формується фактично новий глобальний рівень економічної глобалізації (Поважний, 2010, с. 7).

Незважаючи на те, що глобалізація формує основи для формування нових джерел та умов розвитку, вона одночасно створює і низку викликів економічній безпеці держави. Без урахування цих викликів практично неможливо забезпечити стабільний розвиток та конкурентоспроможність національної економіки в сучасних умовах.

Найбільш актуальними викликами глобалізації, які несуть за собою загрози економічній безпеці різних держав світу, вважаються такі:

- нестабільність світової фінансової системи, що веде до незбалансованості світової торгівлі та інвестиційних потоків, які виникають між найбільшими економічними центрами світу;

- розширення світових ринків для певних видів продукції, товарів і послуг. Так, товари і послуги таких великих компаній, як Microsoft, Coca-Cola, McDonald's та низки інших корпорацій заповнили світові ринки і стали глобальними. У таких умовах постає проблема збереження достатнього простору для розвитку ресурсів національних ринків. Це значить, що, з одного боку, розширення світових ринків окремої продукції за умов глобалізації має приносити економічну вигоду, а з другого – такі глобалізаційні вилки можуть бути причиною загроз економічній безпеці;

- поширення кризових явищ. Систематичні кризи та банкрутство фінансових установ у країнах часто переростають у глобальну кризу та ведуть до банкрутства низки банків, падіння вартості акцій і товарів, що створює загрози для економічної безпеки по усьому світу;

- експансія передових країн світу. Найбільш відчутного впливу глобалізаційних викликів зазнають країни з перехідною економікою. Причиною цього є те, що високорозвинуті країни без проблем проникають на ринки бідніших країн, а це може призвести до руйнування місцевої промисловості та експорту чужих соціокультурних цінностей;

- дефіцит ресурсів для розширеного розвитку. Оскільки енергетика є однією з ключових галузей економіки, у сучасних умовах існує ряд проблем, які безпосередньо пов'язані з енергетичними ринками. Швидкі темпи зростання економік провідних країн світу призвели до зростання цін на паливо та викликали істотні зміни у структурі використання енергетичних ресурсів населенням у більшості країн світу. Бідні регіони часто стикаються з дефіцитом базових енергетичних ресурсів, водночас загострюються екологічні проблеми (Мартиненко, 2011, с. 42).

Сучасний стан розвитку економіки потребує адекватної реакції на ці виклики з метою забезпечення стабільного розвитку в конкурентоспроможному становищі національної економіки України.

Ураховуючи ці виклики глобалізації та з метою ефективного забезпечення економічної безпеки України необхідно окреслити коло загроз економічній безпеці.

Під загрозами економічній безпеці можемо розуміти явища і процеси, які справляють негативний вплив на господарство країни, утискають економічні інтереси особи, суспільства та держави.

Постійне відстеження і визначення основних загроз економічній безпеці значно полегшує її підтримання на належному рівні, а також дає можливість своєчасно розробляти і здійснювати практичні заходи щодо зниження їх негативного впливу чи їх повної ліквідації (Акімова, 2016).

Чинне законодавство України визначає основні реальні та потенційні загрози національній безпеці України, зокрема і в економічній сфері на сучасному етапі. Так, в Законі України "Про національну безпеку України" № 2469-VIII (2018) та у Стратегії національної безпеки України "Безпека людини – безпека країни" в редакції Указу Президента України № 392/2020 (2020) загрози економічній безпеці розглядаються лише в межах національної безпеки, при цьому вони не систематизовані за окремими складовими.

Водночас у "Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року" (Про рішення Ради ..., 2021) визначено основні виклики та загрози економічній безпеці відповідно до складових.

Основні виклики та загрози у сфері фінансової безпеки:

- висока тінізація економіки;
- низька бюджетна дисципліна;
- високий рівень дефіциту бюджету;
- непослідовність правового регулювання відносин у податковій сфері;
- низький рівень ліквідності фінансового ринку;
- недостатній захист прав інвесторів;
- поширення явища відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом.

Основні виклики та загрози у сфері виробничої безпеки:

- висока зношеність основних фондів;
- руйнування промисловості внаслідок російського вторгнення;
- деіндустріалізація економіки;
- високий рівень імпорту на внутрішньому ринку, що веде до витіснення з нього вітчизняних виробників;
- погіршення екологічної ситуації;
- неефективне управління відходами.

Основні виклики та загрози у сфері зовнішньоекономічної безпеки:

- високий рівень імпортозалежності економіки;
- недостатній рівень диверсифікації торгівельних потоків України;
- підвищення рівня протекціонізму, який упроваджується іншими державами;
- слабка розвиненість зовнішньоторговельної інфраструктури.

Основні виклики та загрози у сфері інвестиційно-інноваційної діяльності:

- слабкий рівень розвитку інноваційної інфраструктури для ведення бізнесу та запровадження інновацій представниками малого і середнього підприємництва;
- низький рівень фінансування наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності;
- недостатній рівень захисту прав інтелектуальної власності;
- відсутність сприятливих умов для залучення інвестицій;
- високий рівень корупції.

Основні виклики та загрози у сфері макроекономічної безпеки:

- зниження економічної активності в державі;
- руйнація економіки внаслідок російського вторгнення;

- великі процеси міграції трудових ресурсів, які спричиняють відплив кваліфікованих кадрів;
- високий рівень міграції, зумовлений воєнними діями, що веде до відсутності необхідних працівників;
- високий рівень неформальної зайнятості;
- високий рівень безробіття;
- низькі темпи зростання продуктивності праці.

Ці загрози та виклики економічній безпеці окреслені в "Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року" (2021). У цьому документі зазначено ще низку викликів і загроз. Ми ж, у свою чергу, виділяли найбільш актуальні, на наш погляд.

Разом з тим глобалізація характеризується посиленням традиційних та виникненням нових загроз у сфері економічної безпеки держави, які проявляються в усіх показниках та індикаторах її економічної безпеки.

За умов активного розвитку процесів глобалізації та міжнародної економічної інтеграції, забезпечення економічної безпеки повинно відбуватися з урахуванням аспектів багатогранності, складності та багатоплановості.

Багатогранність економічної безпеки можна простежити в тісному зв'язку та постійній взаємодії з такими категоріями, як "загроза", "ризик" та "небезпека". В основі цих категорій лежить невизначеність, яка є одним з основних імпульсів її існування. Разом з тим невизначеність є фундаментальним атрибутом будь-якої господарської діяльності та перетворюється на джерело загроз для економічної безпеки держави, що потребує більш глобального дослідження щодо сучасних загроз зовнішнього та внутрішнього характеру (Ліпкан, 2015).

Також у науковій літературі визначаються й інші критерії класифікації загроз економічній безпеці. Так, найбільш поширеною є класифікація загроз від сфери їх виникнення. У цьому разі загрози можна поділити на внутрішні і зовнішні. Внутрішні та зовнішні загрози економічній безпеці спричиняють недостатній рівень стабільності економіки, а це призводить до зниження рівня економічної безпеки.

До зовнішніх загроз відносять:

- нестабільність національної валюти;
- нестабільність умов зовнішньої торгівлі;
- зменшення іноземних інвестицій;
- значний обсяг зовнішнього боргу;
- надмірну залежність держави від стабільності постачання енергоресурсів.

Щодо внутрішніх загроз, то основними з них є такі:

- низька частка інноваційної продукції;
- низький рівень ефективності державного регулювання економіки;
- низька конкурентоспроможність продукції;
- високий рівень корупції;
- невисокий рівень життя населення;
- великий рівень незайнятості населення (Гбур, 2018, с. 98).

Зовнішні загрози економічній безпеці значно зросли в умовах глобалізації, оскільки історичні системи економічної безпеки, що створилися у попередньому столітті, почали модифікуватися під впливом світових процесів, та разом з тим з'явилися й нові загрози, які пов'язані безпосередньо з процесами глобалізації.

Так, досліджуючи загрози економічній безпеці України в умовах глобалізації, можемо виділити такі загрози внутрішнього і зовнішнього характеру:

внутрішні:

- скорочення чисельності населення (спричинені як природним чином – низькою народжуваністю, так і вимушеною міграцією, зокрема через воєнні дії);

- низька інвестиційна активність;
 - низька конкурентоспроможність національної економіки;
 - висока "тінізація" національної економіки;
 - несвоєчасне ухвалення нормативно-правових актів, що регулюють економічні відносини;
 - недостатній обсяг стратегічно-значимих матеріальних благ, які необхідні для забезпечення економічної безпеки держави;
- зовнішні:

- високий рівень зовнішнього боргу, який постійно зростає;

– експортно-сировинна модель розвитку, що призводить до високої залежності від зовнішньоекономічної кон'юнктури;

– надмірна відкритість економіки держави, тобто відсутність ефективних механізмів захисту інтересів вітчизняного виробництва фінансів і банківської системи тощо;

– відставання у сфері розробки та використання перспективних технологій.

Вищеперераховані загрози не є остаточними, а їх перелік може розширюватися. Водночас в умовах глобалізації саме ці загрози становлять найбільшу небезпеку національним економічним інтересам України.

Як видно, сучасні умови розвитку безпеки держави спричинені новими викликами і загрозами, які потребують удосконалення та підвищення рівня заходів протидії негативному впливу основних загроз економічній безпеці країни. Через це, в умовах глобалізації існує потреба в удосконаленні системи державного регулювання у сфері забезпечення економічної безпеки.

Як висновок, можемо зазначити, що, з одного боку, глобалізація надає нові можливості для розвитку держави та громадян, з другого – несе за собою низку загроз економічній безпеці.

Разом з тим правильний підхід державного регулювання на впливи глобалізації, через побудову ефективного економічного порядку, дадуть змогу підвищити рівень розвитку України, що забезпечить їй гідне місце на міжнародному рівні, зміцнить внутрішній соціально-економічний розвиток, зможе забезпечити гідний рівень якості життя населення, а це повинно привести до мінімізації загроз економічній безпеці.

Також на сьогодні стоїть питання про створення нових моделей національної економічної безпеки, які б відповідали вимогам часу та були б похідними від модифікованих нових глобальних загроз.

Дискусія і висновки

З вищенаведеного можемо зробити висновок, що сучасні умови розвитку безпеки держави характеризуються новими вимогами і загрозами, які потребують удосконалення та реалізації нових заходів протидії негативному впливу основних загроз економічній безпеці держави. З огляду на це сьогодні актуальним є вдосконалення системи державного регулювання у сфері забезпечення економічної безпеки, урахування глобалізаційні виклики.

Подальші дослідження полягатимуть у вивченні питань економічної безпеки України внаслідок повномасштабної війни, розв'язаної російською федерацією, та визначення можливих шляхів підвищення рівня економічної безпеки.

Список використаних джерел

- Akimova, L. M. (2016). Sutnisna kharakterystyka osnovnykh zahroz v ekonomichnii bezpezi derzhavy. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, 10. <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1247>
- Andriichuk, V. G. (2013). Ekonomichna bezpeka Ukraini: stan, kryterii vimiru ta preventyivni zakhydy i zmitsnennia. *Ekonomika, finansy, pravo*, 6, 12–17.
- Hbur, Z. V. (2018). Ekonomichna bezpeka Ukraini v suchasnykh umovakh. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 2, 97–101.
- Honcharova, V. O. (2001). Vplyv tinovoi ekonomiky na ekonomichnu bezpeku derzhavy [The impact of the shadow economy on the economic security of the state]. *KhNU [in Ukrainian]*.
- Lipkan, V. A. (2003). Synergetychny i homeostatychny pidkhody do systemy natsionalnoi bezpeky [Synergetic and homeostatic approaches to the national security system]. *Naukovy visnyk natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Scientific Herald of National Academy of Internal Affairs*, 2 [in Ukrainian].
- Martynenko, V. (2011). Zahrozy ekonomichnoi bezpetsi Ukrainy v konteksti vyklykiv hlobalizatsii [Threats to the economic security of Ukraine in the context of the challenges of globalization]. *Economic journal-XXI*, 7–8, 40–43 [in Ukrainian].
- Povazhnyi, S. (2010). Derzhavne upravlinnia natsionalnoi ekonomikoi v umovakh hlobalizatsii [Public administration of the national economy in the context of globalization]. *Collection of scientific works of Donetsk State University of Management*, 151, 3–14 [in Ukrainian].
- Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy, Zakon Ukrainy vid 21.08.2018 r. 2469-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
- Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 11 serpnia 2021 roku "Pro Stratehiu ekonomichnoi bezpeky Ukrainy na period do 2025 roku". (2021). Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 11.08.21. №347/2021. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>
- Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku "Pro Stratehiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy". (2020). Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 14.09.20. № 392/2020. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
- Skoruk, O. V. (2016). Ekonomichna bezpeka derzhavy: sutnist, skladovi elementy ta problemy zabezpechennia. *Naukovy visnyk Uzhorodskogo natsionalnogo universitetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, 6, 39–42. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvumevcsd_2016_6%283%29_11
- Taran, S. I. (2022). Poniattia "natsionalna bezpeka" v systemi publichnogo upravlinnia. *Publitshe upravlinnia i administruvannia v Ukraini*, 28, 182–185. DOI <https://doi.org/10.32843/pma2663-5240-2022.28.36>
- Shevchenko, L. S. (Ed.) (2009). *Ekonomichna bezpeka derzhavy: sutnist ta napriamy formuvannia* [Economic security of the state: essence and directions of formation]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Skoruk, O. V. (2016). Ekonomichna bezpeka derzhavy: sutnist, skladovi elementy ta problemy zabezpechennia [Economic security of the state: essence, components of the problem of providing]. *Naukovy visnyk Uzhorodskogo natsionalnogo universitetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, 6, 3, 39–42 [in Ukrainian].
- Taran, Ye. (2022). Poniattia "natsionalna bezpeka" v systemi publichnogo upravlinnia [The "National security" concept in the system of public administration]. *Publitshe upravlinnia i administruvannia v Ukraini*, 28, 182–185 DOI <https://doi.org/10.32843/pma2663-5240-2022.28.36> [in Ukrainian].
- Zhalilo, Ya. (2001). *Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy v konteksti dosvidu svitovoi spilnoty* [National security strategy of Ukraine in the context of the experience of the world community]. Satsanha [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 25.10.23

Прорецензовано / Revised: 18.11.23

Схвалено до друку / Accepted: 29.11.23

Yevhenii TARAN, PhD (Political Science), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0002-1822-6978

e-mail: yevhenii.taran@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PECULIARITIES OF THREATS TO THE ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE IN CONDITIONS OF GLOBALIZATION

Background. The article examines the processes of globalization that are taking place in the world and have a critical impact on Ukraine's economic security. It is indicated that globalization processes don't only bring positive changes, but also, at the same time, create unfavourable conditions for the economic security of the state.

Methods. A number of general and special methods of scientific research were used in the research. Thus, in the study of the legal framework of the security sphere, the dialectical method was used, which allowed to isolate economic threats.

With the help of a systematic method, a set of threats to the economic security of Ukraine was investigated, and in the conclusions, recommendations were proposed for the application of measures to counteract the negative impact on the economic security of Ukraine.

Results. The current state of economic development requires an adequate response to these challenges in order to ensure stable development in a competitive position of the national economy of Ukraine. It is with globalization that traditional threats to economic security are complicated, and new ones emerge that are directly related to globalization.

The phenomenon of economic security from different approaches is analysed and it is determined that economic security is a state of economy provided by effective methods of prevention and solution of potential and existing threats to the internal and external environment of the country.

It is pointed that today there is an issue of creating new models of national economic security that would meet the requirements of the time and would be derived from modified global threats.

The current legislation of Ukraine identifies the main real and potential threats to Ukraine's national security, including in the economic sphere, at the present stage.

Conclusions. From the mentioned above we can conclude that the current conditions of state security are characterized by new requirements and threats that require improvement and implementation of new measures to counter the negative impact of major threats to economic security. Due to it is important today to improve the system of state regulation in the field of economic security.

Keywords: national security, economic security, threats to economic security, globalization, globalization challenges.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 377.6:005:004

DOI: <https://doi.org/10.17721/3041-1912.2024/1-6/11>

Лариса ШИПІЛОВА, канд. політ. наук

ORCID ID: 0000-0002-5682-3570

e-mail: shypilova@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Андрій ШИШАЦЬКИЙ, магістр

ORCID ID: 0000-0001-6731-6390

e-mail: ierikon13@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Вступ. Інформаційно-аналітичне забезпечення стратегічного планування – це система, яка об'єднує всі інші елементи організації в єдине ціле, формує процес стратегічного планування як безперервну низку управлінських рішень, спрямованих на досягнення стратегічних цілей. Процес планування є процесом оцінки та аналізу інформації. Від того, наскільки інформація якісна за змістом, часом та можливістю обробки, залежить якість управлінських рішень. Постає питання послідовного розв'язання трьох груп проблем, пов'язаних як з аналізом поточного стану людської цивілізації, міжнародних і військово-політичних відносин, стратегічної обстановки, так і ймовірного прогнозу їхнього розвитку, яке полягає ось у чому:

- системному аналізі прогнозних сценаріїв розвитку людської цивілізації, на основі яких мають бути виокремлені найбільш вірогідні сценарії еволюції людської цивілізації і в подальшому формуватися сценарні вектори розвитку міжнародних відносин;

- системному аналізі прогнозних сценаріїв розвитку міжнародних відносин у широкому контексті політичних, економічних, воєнних, соціально-демографічних, фінансових, інформаційних, науково-технічних та інших чинників;

- системному аналізі прогнозних сценаріїв розвитку військово-політичної обстановки як однієї з підсистем воєнно-політичної системи міжнародної обстановки і підґрунтя для вироблення сценаріїв трансформації стратегічної обстановки.

Метою дослідження є розробка методичного підходу з оцінки ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування у сфері національної безпеки України.

Методи. Базовим математичним апаратом у запропонованому дослідженні обрано теорію нечітких когнітивних моделей.

Результати. Запропоновано методичний підхід щодо підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування у сфері національної безпеки України.

Висновки. Проведено розробку пропозицій із підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування у сфері національної безпеки України.

Реалізація зазначених пропозицій дасть змогу підвищити ефективність провадження інформаційно-аналітичного забезпечення за рахунок:

- створення (наращування) відповідних правових засад інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування у сфері національної безпеки України;

- забезпечення бюджетними асигнуваннями впровадження інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування у сфері національної безпеки України в органи державної влади;

- створення та подальше наращування системи підготовки фахівців інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування у сфері національної безпеки України;

- узгодження взаємодії між добувними підрозділами розвідувального співтовариства та аналітичними підрозділами ситуаційних центрів державного і регіонального рівнів;

- підвищення оперативності прийняття рішень особами, які їх приймають, за рахунок упровадження сучасних методів обробки різноманітних даних, а також підвищення достовірності рішень, що ними приймаються, за рахунок збільшення кількості джерел інформації.

Ключові слова: інформаційно-аналітичне забезпечення, стратегічне планування, оперативність, державне управління.

Вступ

Глобалізація світу спричинила значні зміни не тільки в зовнішньому безпековому середовищі, а й у самій державі. Ця дедалі тісніша взаємопов'язаність найкраще виявляється в поступовому зникненні трьох традиційно важливих меж: між внутрішньою і зовнішньою безпековою політикою, між різними сферами національної безпеки, між державним управлінням у сфері національної безпеки і громадським контролем над сектором безпеки і оборони України. Особливостями формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки є складність низки процесів та ймовірність появи різних надзвичайних ситуацій (Шевченко та ін., 2023; Шишацький, Башкиров, Костина, 2015).

Планування забезпечення національної безпеки – це управлінський процес, у межах якого значну увагу необхідно приділяти різноманітним варіантам розвитку ситуацій.

Мета стратегічного планування – розробка послідовності дій щодо визначення мети, уточнення завдання і розподілу ресурсів, розробки та ухвалення стратегічних рішень (Dudnyk, 2020).

Щоб отримати найкращі результати, стратегічне планування потребує широкого й водночас ефективного збору інформації, розроблення й вивчення стратегічних альтернатив і посилення уваги до стратегічних ризиків, пов'язаних з ухваленням стратегічних рішень.

Під стратегічним плануванням у сфері забезпечення національної безпеки розуміється функція державного управління, що визначає мету, завдання, пріоритети та комплекс заходів із реалізації державної політики, спрямованої на протидію загрозам у сфері національної безпеки. Таке планування здійснюється в інтересах органів державної влади та органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших

© Шипілова Лариса, Шишацький Андрій, 2024

складових сектору безпеки і оборони України, органів та підрозділів цивільного захисту, підприємств, установ та організацій, діяльність яких може впливати на національну безпеку. Планування забезпечення національної безпеки – це управлінський процес, у межах якого значну увагу необхідно приділяти різноманітним варіантам розвитку ситуацій.

Мета стратегічного планування – розробка послідовності дій щодо визначення мети, уточнення завдання і розподілу ресурсів, розробки та ухвалення стратегічних рішень (Шевченко та ін., 2023; Шишацький, Башкиров, Костина, 2015).

На стратегічне планування покладається визначення загальних стратегічних цілей та шляхів їх досягнення, необхідних сил та ресурсів, обмежень і умов щодо здійснення стратегічного управління, насамперед нормативно-правового характеру. На його основі мають розроблятися відповідні плани, орієнтовані на досягнення зазначених цілей, що мають враховувати реальну ситуацію у сфері національної безпеки.

Стратегічний план розробляється на перспективу держави і повинен обґрунтовуватися широкими дослідженнями і фактичними даними, з розрахунку не тільки його цілісного характеру протягом тривалого часу, а й з урахуванням можливості його коригування, трансформування чи навіть перегляду. Загальний стратегічний план слід розглядати як програму, що спрямовує діяльність органу управління протягом тривалого періоду, передбачаючи при цьому, що зовнішнє середовище вносить постійні й неминучі корективи. Розглянемо основні складові, що дають можливість накопичення таких необхідних відомостей (Шевченко та ін., 2023; Шишацький, Башкиров, Костина, 2015).

Інформаційно-аналітичне забезпечення стратегічного планування – це система, яка об'єднує всі інші елементи організації в єдине ціле, формує процес стратегічного планування як безперервну низку управлінських рішень, спрямованих на досягнення стратегічних цілей. Процес планування організацією є процесом оцінки та аналізу інформації. Від того, наскільки інформація якісна за змістом, часом та можливістю обробки, залежить якість управлінських рішень. Безпека людини потребує превентивних заходів, спрямованих на зниження ризиків фізичного знищення, це зумовлює перегляд та удосконалення концептуальних основ в умовах поглиблення глобалізаційних процесів. Унаслідок цього діапазон дослідження постійно розширюється, доповнюючись новими проблемами безпеки з урахуванням тенденцій змін, що зумовлені процесами глобалізації та є визначальними характеристиками розвитку і становлення світового порядку (Шевченко та ін., 2023; Шишацький, Башкиров, Костина, 2015).

Постає питання послідовного розв'язання трьох груп проблем, пов'язаних як з аналізом поточного стану людської цивілізації, міжнародних і військово-політичних відносин, стратегічної обстановки, так і ймовірного прогнозу їхнього розвитку, яке полягає ось у чому:

- системному аналізі прогнозних сценаріїв розвитку людської цивілізації, на основі яких мають бути виокремлені найбільш вірогідні сценарії еволюції людської цивілізації і в подальшому формуватися сценарні вектори розвитку міжнародних відносин;

- системному аналізі прогнозних сценаріїв розвитку міжнародних відносин у широкому контексті політичних, економічних, воєнних, соціально-демографічних, фінансових, інформаційних, науково-технічних та інших чинників;

- системному аналізі прогнозних сценаріїв розвитку військово-політичної обстановки як однієї з підсистем

воєнно-політичної системи міжнародної обстановки і підґрунтя для вироблення сценаріїв трансформації стратегічної обстановки.

Отже, інформаційно-аналітичне забезпечення є складовою державного управління, яке покликане збільшити рівень узагальнення фактів, обґрунтованість рекомендацій, якість інформаційної продукції суб'єктів управління, а також викривати довгострокові тенденції розвитку суспільства та держави.

У роботах (Osman, 2019; Gödrli, Kardos, Pfeiffer, Váncza, 2019; Harding, 2013; Kosko, 1986; Orouskhani, Orouskhani, Mansouri, Teshnehlab, 2013) представлені дослідження з розробки методів (підходів) щодо багатокритеріального оцінювання складних об'єктів. Як математичний апарат у зазначених роботах використовуються теорія нечітких множин, методи аналізу ієрархій та методи експертних оцінювань.

Метою дослідження є розробка методичного підходу з оцінки ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування у сфері національної безпеки України.

Об'єкт дослідження – інформаційно-аналітичне забезпечення стратегічного планування у сфері національної безпеки України.

Предмет дослідження – ефективність інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування у сфері національної безпеки України.

Методи

Проблема дослідження – підвищення оперативності та достовірності прийняття рішень стратегічного планування у сфері національної безпеки України. Моделювання проводилося з використанням MathCad 14 (США). Як апаратне забезпечення використовувався Aser Aspire на базі процесора AMD Ryzen 5. Базовим математичним апаратом у запропонованому дослідженні обрано алгоритм рою частинок.

Методичний підхід з оцінки ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування у сфері національної безпеки України

Спільними обмеженнями існуючих методів багатокритеріального нечіткого оцінювання альтернатив є:

- складність формування багаторівневої структури оцінювання;

- відсутність урахування сумісності нерівномірно значних показників;

- відсутність можливості спільного виконання прямої і зворотної задач оцінювання за підтримки вибору найкращих рішень.

Для вироблення програмних засобів підтримки прийняття рішень необхідно створення методів нечіткого оцінювання, що повинні задовольняти наступному комплексу вимог:

- можливість формування узагальненого показника оцінки та вибору рішень на основі наборів часткових показників, що змінюються з урахуванням складної багаторівневої структури оцінювання;

- можливість агрегування різнорідних показників (як кількісних, так і якісних) оцінки та вибору рішень, що розрізняються за вимірювальними шкалами та діапазонами значень;

- урахування сумісності і різної значимості часткових показників в узагальненій оцінці рішень;

- урахування різних стратегій оцінювання рішень;
- гнучке налаштування (адаптація) оціночних моделей при додаванні (виключенні) показників і зміні їх параметрів (сумісності та значущості показників);

- забезпечення можливості реалізації в рамках єдиної моделі: прямого завдання оцінювання

узагальненого показника на основі часткових показників; зворотної задачі оцінювання та спільного виконання прямої і зворотної задач оцінювання.

З цією метою пропонується розробити методичний підхід, який би дав змогу оцінити інформаційно-аналітичне забезпечення стратегічного планування, мав би гнучке налаштування, реалізовував пряме та зворотнє оцінювання в рамках єдиної моделі.

Метою дослідження є розробка методичного підходу з оцінювання інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування з використанням нечіткої логіки. Це дасть можливість урахувати більшу кількість чинників, що впливають на оперативність інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування, а також мають різні одиниці виміру та природу.

Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

- провести розробку нечіткої оціночної моделі для створення програмних засобів підтримки вибору рішень стратегічного менеджменту;

- провести розробку алгоритму методики оцінювання інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного менеджменту з використанням нечіткої логіки.

Для розробки методики нечіткого оцінювання діяльності службових осіб необхідно провести формалізацію процесу нечіткого оцінювання процесу інформаційно-аналітичного забезпечення. Зазначене авторами дослідження пропонується провести за допомогою розробки моделі нечіткого оцінювання як складової методики оцінювання інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування.

Нехай є множина показників, значення яких відображають результати вимірювання/оцінки відповідних властивостей безлічі складних об'єктів або альтернатив рішень. Усі множини показників розбивається за рівнями ієрархії. На кожному рівні ієрархії показники утворюють підмножини, кожне з яких відповідає показнику суміжного з ним більш високого рівня ієрархії. На кожному рівні ієрархії, починаючи з другого, можуть існувати показники, що не утворюють підмножин на більш низькому рівні ("листя"). На першому рівні ієрархії перебуває підмножина з одного (узагальненого) показника. Кожному показнику приписується вага. Показники, що належать одній підмножині, утворюють нечітке відношення сумісності. Зазначена нечітка оціночна модель у формалізованому вигляді може бути представлена таким чином:

$$\begin{cases} P^{(j)} = \{P_1^{(j)}, \dots, P_q^{(j)}, \dots, P_Q^{(j)}\}, j=1, \dots, J; q=1, \dots, Q; \\ P_q^{(j)} = \{P_{q,1}^{(j)}, \dots, P_{q,i}^{(j)}, \dots, P_{q,n_q}^{(j)}\}, i=1, \dots, n_q; \\ P_{q,i}^{(j)} \leftrightarrow P_{s,i}^{(j+1)} = \{P_{s,1}^{(j+1)}, \dots, P_{s,m}^{(j+1)}, P_{s,n}^{(j+1)}\}, j=1, \dots, J-1; s=1, \dots, S; m=1, \dots, n; \\ P_{q,i}^{(j)} \leftrightarrow w_{q,i}^{(j)}, j=1, \dots, J; \\ \tilde{R}_q^{(j)} = \left\{ \left(\left(P_{q,k}^{(j)}, P_{q,l}^{(j)} \right) / c_{q,k,l}^{(j)} \right), j=1, \dots, J; k, l \in \{1, \dots, n_q\} \right\}, \end{cases} \quad (1)$$

де J – число рівнів ієрархії моделі; Q – число підмножин показників на j -му рівні ієрархії; s – число підмножин показників на $(j+1)$ рівні ієрархії; n_q – число показників з підмножини $P_q^{(j)}$ j -го рівня ієрархії; n_s – число показників з підмножини $P_s^{(j+1)}$ $(j+1)$ рівня ієрархії віднесеного з i -тим показником $P_{q,i}^{(j)}$ з підмножини $P_q^{(j)}$ j -го рівня ієрархії; $w_{q,i}^{(j)}$ – вага показника

$P_{q,i}^{(j)}$; $\tilde{R}_q^{(j)}$ – нечітке відношення сумісності між показниками підмножини $P_{q,k}^{(j)}$ та $P_{q,l}^{(j)}$ з підмножини $P_q^{(j)}$.

Зазначена нечітка оціночна модель дає змогу врахувати всі сформовані вимоги, що пред'являються до тих умов оцінки та вибору рішень і характеризуються такими властивостями:

- має гнучку ієрархічну структуру показників, що дає змогу звести завдання багатокритеріального оцінювання альтернатив до одного критерію або використовувати для вибору вектор показників. Це забезпечує можливість нечіткого представлення показників і відношень сумісності між ними, які можуть реалізувати різноманітний характер взаємозалежностей;

- дає змогу реалізувати методи прямого і зворотного нечіткого оцінювання;

- урахує різну значимість окремих показників за рахунок використання ваги показника;

- містить необхідний набір засобів формалізації для забезпечення програмної реалізації;

- дасть можливість мінімізувати вплив людини (експерту) на процес оцінювання стратегічної оцінювання.

Зазначена модель усуває недоліки, що властиві відомим системам оцінки, а саме:

- забезпечує отримання оцінки обстановки (об'єкта) та взаємозв'язків між ними;

- дає змогу обробляти неоднорідні дані, що мають кількісну та якісну природу;

- має необмежену розмірність моделі;

- дає можливість описати об'єкт та його взаємозв'язки, що спрощує прийняття рішення в умовах невизначеності.

Ураховуючи викладене, зазначену модель доцільно використовувати як складову методики оцінювання інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування з використанням нечіткої логіки. Методичний підхід з оцінки ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування у сфері національної безпеки України складається з таких основних етапів (рис. 1). Початковим етапом є введення вихідних даних, а саме показників оцінки, які розроблені в (Pérez-González, Colebrook, Roda-García, Rosa-Remedios, 2019; Chen, 2018; Chan, Sun, Chung, 2019).

Етап 1. Побудова нечіткої оціночної моделі.

Етап 2. Визначення ступенів сумісності показників інформаційно-аналітичного забезпечення, що агрегуються.

Етап 3. Обґрунтування набору операцій згорток для агрегування показників інформаційно-аналітичного забезпечення.

Етап 4. Зіставлення ступенів сумісності показників, що агрегуються, з операціями їх згортки.

Етап 5. Задання стратегії оцінювання.

Етап 6. Розбиття нечіткого відношення сумісності на класи сумісності і вибір відповідних їм операцій згортки.

Етап 7. Модифікація нечіткого відношення сумісності.

Етап 8. Формування структури згортки показників нечіткої оціночної моделі.

Етап 9. Завдання зважених значень показників і нечітке оцінювання альтернатив.

Етап 10. Розробка рекомендацій щодо підвищення оперативності інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності службових осіб та визначення раціонального порядку їх роботи.

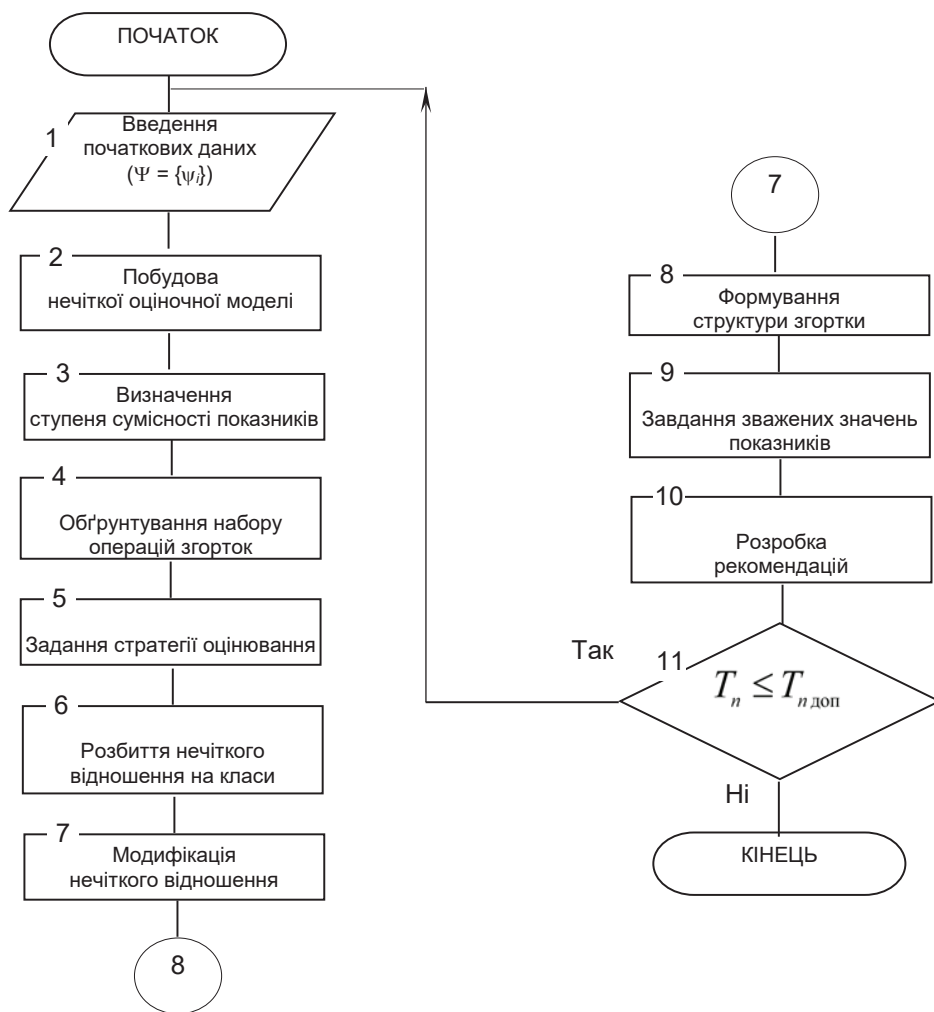

Рис. 1. Алгоритм реалізації методичного підходу з оцінки інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування у сфері національної безпеки України

Розглянемо докладно етапи запропонованої методики оцінювання.

Етап 1. Побудова нечіткої оціночної моделі.

Для побудови нечіткої оціночної моделі пропонується спосіб, що включає в себе:

- по-перше, створення ієрархічної структури показників оцінки;
- по-друге, визначення ваг показників на кожному рівні ієрархії моделі;
- по-третє, задання нечітких відносин сумісності між показниками на кожному рівні ієрархії моделі.

Для створення ієрархічної структури показників оцінки необхідно вирішити такі завдання:

показники кожного рівня ієрархії групуються по підмножинам:

$$P^{(j)} = \{P_1^{(j)}, \dots, P_q^{(j)}, \dots, P_Q^{(j)}\}, j = 1, \dots, J; q = 1, \dots, Q,$$

де $P_q^{(j)}$ – q -та підмножина показників на j -му рівні ієрархії моделі; Q – число підмножин показників на j -му рівні ієрархії;

для кожного показника $p_q^{(j)}$ j -му рівні ієрархії моделі встановлюється відповідність із підмножиною показників $P_s^{(j+1)}$ $(j+1)$ -го рівня

$$p_{q,i}^{(j)} \leftrightarrow P_s^{(j+1)} = \{p_{s,1}^{(j+1)}, \dots, p_{s,m}^{(j+1)}, p_{s,n}^{(j+1)}\},$$

$$j = 1, \dots, J-1; s = 1, \dots, S; q = 1, \dots, Q; m = 1, \dots, n_s,$$

де J – число рівнів ієрархії моделі; Q – число підмножин показників на j -му рівні ієрархії; S – кількість підмножин показників на $(j+1)$ -му рівні ієрархії; n_q – число показників з підмножини $P_q^{(j)}$ j -го рівня ієрархії; n_s – число показників із підмножини $P_s^{(j+1)}$ $(j+1)$ -го рівня ієрархії, співвіднесеного з i -тим показником $p_{q,i}^{(j)}$ з підмножини $P_q^{(j)}$ j -го рівня ієрархії моделі; $p_{q,i}^{(j)}$ – i -тий показник з підмножини $P_q^{(j)}$ j -го рівня ієрархії моделі.

Для створення ієрархічної структури показників можуть бути використані відомі підходи і методи аналізу складних систем, включаючи методи експертного оцінювання. Варто відзначити, що відомі підходи також можуть бути використані і для визначення значущості (ваг) усіх показників на кожному рівні ієрархії моделі:

$$p_{q,i}^{(j)} \leftrightarrow w_{q,i}^{(j)}, j = 1, \dots, J; q = 1, \dots, Q; i = 1, \dots, n_q, \text{ де } w_{q,i}^{(j)} \text{ – вага показника } p_{q,i}^{(j)}.$$

Особливий інтерес становить задання нечітких відносин сумісності між показниками, оскільки в

подальшому саме ці нечіткі відносини визначають операції згортки показників у нечіткій оціночній моделі. Ці нечіткі відношення задаються між показниками з підмножин $P_q^{(j)}$ на кожному рівні ієрархії моделі:

$$\tilde{R}_q^{(j)} = \left\{ \left(\left(p_{q,k}^{(j)}, p_{q,l}^{(j)} \right) / c_{q,kl}^{(j)} \right) \right\},$$

$$j = 1, \dots, J; \quad q = 1, \dots, Q; \quad k, l \in \{1, \dots, n_q\},$$

де $\tilde{R}_q^{(j)}$ – нечітке відношення сумісності між показниками підмножини $P_q^{(j)}$; $c_{q,kl}^{(j)}$ – ступінь сумісності показників $p_{q,k}^{(j)}$ та $p_{q,l}^{(j)}$.

Залежно від особливостей розв'язуваної задачі оцінки, сумісність може трактуватися як кореляція, взаємовплив часткових показників, одночасна досяжність значень часткових показників, що зіставляються.

Також на зазначеному етапі відбувається оцінка адекватності інформації, що надходить, та визначається її користь.

Етап 2. Визначення ступенів сумісності показників, що агрегуються.

Для визначення ступенів сумісності часткових показників можуть використовуватися як прямі, так і непрямі методи. При використанні прямих способів значення ступенів сумісності $c_{q,kl}^{(j)} \in [0,1]$ показників $p_{q,k}^{(j)}$ та $p_{q,l}^{(j)}$ ($k, l = 1, \dots, n$, де n – число показників) у нечіткому відношенні сумісності $\tilde{R}_q^{(j)} = \left\{ \left(\left(p_{q,k}^{(j)}, p_{q,l}^{(j)} \right) / c_{q,kl}^{(j)} \right) \right\}$ можуть бути задані безпосередньо самими експертами або отримані в результаті експериментів. Непрямі методи використовуються, якщо складно безпосередньо оцінити ступінь сумісності показників.

Крім того, значення $c_{q,kl}^{(j)}$ можуть бути зіставлені з критеріальними рівнями сумісності, впорядкованими за зростанням ступеня сумісності. Наприклад, відповідно до шкали Харрінгтона, $C = \{NC - \text{“низький рівень”}, LC - \text{“Рівень нижче середнього”}, MC - \text{“Середній рівень”}, HC - \text{“Рівень вище середнього”}, FC - \text{“Високий рівень”}\}$:

$$c_{k,l} \leftrightarrow c_u \in C = \{NC, LC, MC, HC, FC\}, k, l = 1, \dots, n,$$

де u – індекс елемента множини C .

Нечіткі відношення сумісності між показниками з підмножин $P_q^{(j)}$ зручно представити у вигляді нечітких орієнтованих графів $\tilde{G}_q^{(j)}$ з нечіткими вершинами і нечіткими дугами:

$$\tilde{G}_q^{(j)} = (\tilde{P}_q^{(j)}, \tilde{R}_q^{(j)})$$

При цьому, оскільки для всіх підмножин показників нечіткі відносини сумісності задаються аналогічним чином, то перейдемо в подальшому до наступного, більш наочного позначення й опису нечіткого графа сумісності показників:

$$\tilde{G} = (\tilde{P}, \tilde{R}),$$

де $\tilde{P} = \{p_i / \mu_p(p_i)\}$ – нечітка множина показників (вершин) $p_i \in P$, $i \in \{1, \dots, n\}$; $\mu_p(p_i) \in [0,1]$ – ступінь належності до базової множини для показника p_i ; $\tilde{R} = \{(p_k, p_l) / c_{kl}\}$, $k, l = 1, \dots, n$, – нечітка множина

орієнтованих дуг, причому кожна дуга (p_k, p_l) співставлень відповідному рівню сумісності $c_{kl} \in [0,1]$ показників p_k та p_l .

Нечітке представлення показників дає змогу використовувати для їх оцінки розвинений апарат теорії нечітких множин і чисел. Представлення ж ступеня сумісності між показниками на основі нечітких відносин сумісності дає можливість застосовувати для їх аналізу підходи і методи теорії нечітких відносин.

Етап 3. Обґрунтування набору операцій для агрегування показників.

У роботах (Pérez-González, Colebrook, Roda-García, & Rosa-Remedios, 2019; Chen, 2018; Chan, Sun, & Chung, 2019; Osman, 2019; Gödri, Kardos, Pfeiffer, & Vánca, 2019) сформульовані вимоги до нечітких моделей оцінювання, що розроблюються, а також до методів прямого і зворотного нечіткого оцінювання на їх основі для підтримки та прийняття рішень. Ці вимоги багато в чому обумовлені вибором операцій згортки і способом їх зіставлення зі ступенем сумісності показників, що агрегуються.

Також, виходячи зі сформованих вимог до мінімізації витрат ресурсів і часу для підготовки до проведення оцінки, передбачається використання нечітких аналітичних згорток замість FIS (Fuzzy Interface System)-моделей. Це обумовлено, в тому числі, складністю налаштування і використання FIS-моделей як за прямого, так і за зворотного нечіткого оцінювання альтернатив. При оцінці і виборі альтернатив рішень особа, яка приймає рішення, може керуватися різними стратегіями, екстремальними варіантами яких є: досягнення найнижчого значення з усіх показників або досягнення максимального значення хоча б по одному з показників. Для двомісного випадку цим екстремальним стратегіям відповідають такі операції згортки показників p_k та p_l : $\min(p_k, p_l)$ та $\max(p_k, p_l)$. Для визначення ступеня компромісності двомісних операцій згортки пропонується використовувати параметр $\theta \in [0,1]$. При цьому, чим менше значення параметра θ , тим менше ступінь компромісності показників p_l та p_k . Значення параметра θ будемо обчислювати відповідно до виразу:

$$\theta = \frac{v - v_{\min}}{v_{\max} - v_{\min}}.$$

де v – значення “об’єму” під поверхнею функції, утвореної в результаті застосування відповідної операції згортки; а $v_{\min}$ та $v_{\max}$ – в результаті операцій $\min(p_k, p_l)$ та $\max(p_k, p_l)$, відповідно.

Проведений аналіз найбільш поширених двомісних операцій згортки, які мають зазначені вище властивості, і для цих операцій визначені значення параметра θ . При побудові моделей оцінки можуть траплятися ситуації, коли для кількох (більше двох) показників ступеня їх сумісності (або критеріальних рівнів їх сумісності) збігаються.

Етап 4. Зіставлення ступенів сумісності показників, що агрегуються, з операціями їх згортки.

Можна відзначити, що три операції з відібраних на попередньому етапі операцій згортки є, по суті, варіантами однієї і тієї ж самої параметризованої операції med з різними значеннями параметра. Ця особливість використовується для запропонованого способу зіставлення ступенів сумісності показників з операціями їх згортки. Для зіставлення ступенів

сумісності показників, що агрегуються з операціями згортки, як правило, використовуються прямі способи безпосереднього встановлення експертом такої відповідності.

Однак з обґрунтованого на попередньому етапі набору операцій можна зробити висновок, що вся безліч компромісних стратегій забезпечує параметризоване сімейство операцій згортки типу:

$$\text{med}(p_k, p_l; \alpha), k, l \in \{1, \dots, n\}, \alpha \in [0, 1]$$

Причому значення параметра θ можуть використовувати ступені сумісності показників, що агрегуються p_k та p_l .

Також значення параметра α операції згортки $\text{med}(p_l, p_k, \alpha)$ можуть бути зіставлені з критеріальним рівнями сумісності показників.

Етап 5. Визначення стратегії оцінювання.

Стратегія оцінювання визначається виходячи з переваг особи, яка приймає рішення, а також особливостей об'єктів оцінки і полягає в завданні:

– по-перше, порядку огляду ступенів сумісності показників, що обумовлює порядок агрегування показників в моделі;

– по-друге, процедури перерахунку ступенів сумісності показників при їх послідовній згортці.

Можуть бути задані дві основні стратегії нечіткого оцінювання:

– від найменш сумісних показників до найбільш сумісних показників;

– від найбільш сумісних показників до найменш сумісних показників.

Етап 6. Розбиття нечіткого відношення сумісності на класи сумісності та вибір відповідних їм операцій згортки.

Розглянемо випадок стратегії оцінювання від найменш сумісних показників до найбільш сумісних показників.

Нечітке відношення сумісності показників може бути розбите на так звані класи сумісності щодо критеріальних рівнів сумісності.

Для агрегування показників всередині одного класу сумісності показників використовується одна і та ж операція, відповідна заданому критеріальному рівню. І порядок згортки показників всередині одного класу не важливий. Для розглянутого випадку показники p_1 та p_2 , що агрегуються з використанням операції $\text{med}(p_1, p_2; 0, 0)$ або операції $\min(p_1, p_2)$.

Етап 7. Модифікація нечіткого відношення сумісності.

Після згортки показників потрібно виконати модифікацію нечіткого відношення сумісності і зміна ступенів (рівнів) сумісності показників з урахуванням нового агрегованого показника $p_{1,2}$ вага якого буде рівна сумі ваг агрегованих показників.

Етап 8. Формування структури згортки показників.

Етапи 6 і 7 повторюються на всіх рівнях ієрархії нечіткої оціночної моделі, починаючи з нижнього, а на кожному рівні ієрархії – для всіх підмножин показників.

У результаті формується структура згортки показників у такому вигляді:

$$h^*(p_1, \dots, p_n) = h_u(h_y(\dots(h_t(p_1, p_2), \dots), p_{n-1})p_n),$$

де t, y, u – індекси операції згортки, що відповідає різним рівням узгодженості показників.

Етап 9. Задання зважених значень показників і нечітке оцінювання альтернатив.

На цьому етапі для кожної з оцінюваних альтернатив $A = \{a_1, \dots, a_j, \dots, a_m\}$ задаються значення всіх показників $\{p_1, \dots, p_i, \dots, p_n\}$ нижнього рівня ієрархії моделі.

Нечітке значення показника p_i альтернативи a_i в загальному випадку може бути представлено у вигляді нечіткої множини (числа) $p_i = \{p_i / \mu_{\tilde{p}_i}(p_i)\}$ даного на $p_i \in [0, 1]$ значеннями функції належності $\mu_{\tilde{p}_i}(p_i) \in [0, 1]$.

В окремому випадку значення показника p_i альтернативи a_i може бути представлено чітким значенням $p_i(a_i) \in [0, 1]$. Надалі, якщо не обумовлено зворотнє, будемо використовувати чіткі значення показників. Безпосередньо перед початком прямого нечіткого оцінювання потрібно врахувати різну значимість показників. Процедура обліку значимості показників виконується перед згортою для кожної пари показників p_k та p_l відповідно до таких виразів:

$$p'_k = p_k + (p_k - p_l) \cdot (w_k - \max(w_k, w_l)),$$

$$p'_l = p_l + (p_l - p_k) \cdot (w_l - \max(w_k, w_l)).$$

У разі рівного розподілу ваг оцінки за показниками не змінюються, якщо вага одного показника менше ваги іншого то відбувається коригування значення показника з меншою вагою, з урахуванням різниці між значеннями і вагами показників.

Етап 10. Розробка рекомендацій щодо підвищення оперативності інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності службових осіб та визначення раціонального порядку їх роботи.

Під час вирішення будь-якої задачі, в тому числі виконання заходів організації стратегічного планування, головним критерієм ефективності роботи є здатність виконати поставлені завдання за встановлений час. При здійсненні заходів стратегічного планування керівник і посадові особи керуються певними правилами, застосовують різні прийоми і способи, які взаємопов'язані між собою і характеризуються відносно чіткою постановкою вирішуваних завдань або виконуваних робіт та регламентацією часу їх виконання. Ухвалення рішення на використання сил і засобів у процесі організації (планування) стратегічного управління може здійснюватися на основі суб'єктивного (інтуїтивного, неформального) підходу.

Одним із шляхів вирішення цього завдання є підвищення оперативності роботи посадових осіб в прийнятому циклі управління.

До показників оперативності відносять: математичне очікування часу управління M_T ; імовірність завершення циклу управління в заданий час P_y .

При цьому як математичне очікування часу управління приймається тривалість критичного шляху у прийнятому циклі T_k , а ймовірність завершення циклу управління в заданий час визначається за формулою:

$$P_y = \frac{1}{2} \left[1 + \Phi \left(\frac{T_{dir} - T_k}{\sigma_y} \right) \right], \quad (2)$$

де T_{dir} – директивний час закінчення циклу управління; Φ – приведена функція Лапласа; σ_y – середньоквадратичне відхилення часу виконання робіт посадовими особами організації.

Цільова функція вибору раціонального порядку роботи посадових осіб має вигляд (Chan, Sun, & Chung, 2019).

$$U = \min \{M_T\}, \text{ при } S = \text{const}, M_T < T_{red}, \quad (3)$$

де S – склад сил та засобів;

T_{red} – час від отримання завдання до готовності до його виконання.

Можливо у формулі використана кирилиця для деяких позначень – через це, імовірно, формула відображається некоректно.

Підвищення оперативності в роботі посадових осіб можливо за рахунок визначення раціонального обсягу і послідовності виконання робіт по етапах планування, перерозподілу виконуваних заходів між етапами з орієнтацією на пріоритетну підготовку даних. Отже, доцільного розподілити роботи між виконавцями і призначення обґрунтованих строків їх виконання.

Відповідно до складу посадових осіб і даних моделювання роботи розподіляються між посадовими особами. Розподіл обов'язків здійснюється таким чином, щоб забезпечувалося виконання вимог про мінімізацію часу управління (вираз (3)), рівномірності завантаження виконавців і своєчасності завершення циклу управління.

Коефіцієнти, що оцінюють завантаження посадових осіб (K_n), розраховуються за формулою:

$$K_n = \frac{t_n}{T_{max}^n}, \quad (4)$$

де t_n – сумарні витрати часу кожної посадової особи;

T_{max}^n – максимальна тривалість виконання всього комплексу робіт посадовими особами.

У разі відмінності коефіцієнтів завантаження посадових осіб між собою не більше 5 % можна вважати, що варіант розподілу робіт між ними є раціональним. В іншому випадку доцільно зробити перерозподіл робіт між посадовими особами.

Імовірність завершення циклу управління в установлені терміни визначається відповідно до виразу (4). Розподіл обов'язків посадових осіб у кожному циклі управління має бути таким, щоб із ймовірністю $P_y=0,9$ математичне очікування часу завершення прийнятих циклів управління не перевершувало заданої величини. При виконанні перерахованих умов порядок роботи може вважатися раціональним і прийнятий за основу в практичній роботі.

Основні переваги запропонованого методичного підходу оцінки такі:

- має гнучку ієрархічну структуру показників, що дає змогу звести завдання багатокритеріального оцінювання альтернатив до одного критерію або використовувати для вибору вектор показників;
- однозначність отриманої оцінки стану інформаційно-аналітичного забезпечення;
- широка сфера використання (системи підтримки та прийняття рішень);
- простота математичних розрахунків;
- можливість адаптації системи показників під час роботи;

– можливість синтезу оптимальної структури системи підтримки та прийняття рішення.

До недоліків запропонованого методичного підходу слід віднести:

– втрату інформативності у процесі оцінювання стану інформаційно-аналітичного забезпечення за рахунок побудови функції належності. Зазначена втрата інформативності може бути зменшена за рахунок вибору типу функції належності при практичній реалізації запропонованої методики в системах підтримки та прийняття рішень. Вибір типу функції належності залежить від обчислювальних ресурсів конкретного електронно-обчислювального засобу;

– менша точність оцінювання по окремо взятому параметру оцінки стану інформаційно-аналітичного забезпечення;

– менша точність оцінювання порівняно з іншими методами оцінки.

На основі запропонованого методичного підходу розроблені відповідні пропозиції, що спрямовані на удосконалення системи інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування у сфері національної безпеки України.

Пропозиції щодо внесення змін до нормативно-правових актів з інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування у сфері національної безпеки України

З метою врегулювання системи нормативно-правових актів України з інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування у сфері національної безпеки України виносямо такі пропозиції для підвищення ефективності впровадження та подальшого функціонування системи інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади:

1. Розробити концепцію та програму інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування та управління у сфері забезпечення національної безпеки. Під зазначену концепцію та програму розробити відповідні законодавчі акти, а також порядок їх імплементації.

2. Розробити методики здійснення Огляду сектору безпеки та Оборонного огляду, узгодити їх між собою та із загальнодержавним механізмом стратегічного планування й управління за змістом, часом, суб'єктами, механізмами здійснення та кінцевими продуктами.

3. Розробити системи критеріїв досягнення головної мети стратегічного планування та показників рівня захисту національних інтересів.

4. Розробити регламент взаємодії складових системи забезпечення національної безпеки щодо інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування та удосконалити їх координацію з боку Ради національної безпеки і оборони України.

5. За результатами проведення Огляду сектору безпеки уточнити функції та завдання розвідувальних органів та інших складових сектору безпеки щодо здійснення стратегічного моніторингу та аналізу.

6. З метою посилення адаптивних якостей стратегічних рішень до мінливих умов середовища в механізмах формування та реалізації стратегій передбачити можливість їх коригування та дострокового призупинення, упровадити схему комплексного застосування сучасних методів стратегічного управління, у тому числі таких, як управління за слабкими сигналами на основі ранжування стратегічних завдань тощо.

7. Забезпечити підготовку та перепідготовку аналітиків-прогнозістів для сфери забезпечення національної безпеки.

Пропозиції щодо підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування у сфері національної безпеки України

Ураховуючи наведене вище та виходячи з визначення, основних завдань інформаційно-аналітичного забезпечення, а також ієрархічності побудови та взаємозв'язків системи інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування у сфері національної безпеки України наводяться такі пропозиції, що спрямовані на підвищення ефективності функціонування зазначеної системи:

1. Пропозиції щодо внесення змін до нормативно-правових актів з інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування у сфері національної безпеки України.

2. Під пропозиції, наведені в пункті 1 цих рекомендацій, передбачити відповідні бюджетні асигнування для їх всебічної та своєчасної реалізації, для чого внести відповідні зміни до Державного бюджету України на відповідний бюджетний рік.

3. Організувати відповідну підготовку фахівців з вивчення стратегічних альтернатив (стратегічних ризиків), ситуації навколо України та внутрішньополітичної обстановки. Для цього потрібно створити відповідні освітні програми в закладах вищої освіти та відкрити державне замовлення на їх підготовку.

4. Організувати розгортання (наращування) мережі ситуаційних центрів із відповідним технічним оснащенням.

5. Здійснити налагодження взаємодії між добувними підрозділами сил безпеки і оборони України із ситуаційними центрами регіонального та державного рівнів.

6. Провести укомплектування мережі регіональних (загальнодержавних) ситуаційних центрів висококваліфікованими фахівцями.

7. Провести відкриття науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт для обґрунтування шляхів підвищення ефективності функціонування системи інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування у сфері національної безпеки України.

8. Здійснювати постійний моніторинг та імплементацію прогресивного програмного забезпечення (створеного на основі перспективного алгоритмічного забезпечення) для ситуаційних центрів системи інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування у сфері національної безпеки України.

Дискусія і висновки

1. Запропоновано методичний підхід щодо підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування у сфері національної безпеки України.

2. У зазначеному дослідженні проведено розробку алгоритму методики оцінювання інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування з використанням нечіткої логіки.

Новизною зазначеного алгоритму є обґрунтування операцій згортки залежно від варіанта оцінювання та реалізовано вибір стратегії оцінювання, що дає змогу використовувати його для вирішення широкого кола завдань.

Практична цінність отриманих результатів полягає в тому, що на їх основі буде проведено розробку шляхів підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування у сфері національної безпеки України.

3. Проведено розробку пропозицій із підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування у сфері національної безпеки України.

4. Реалізація зазначених пропозицій дасть можливість підвищити ефективність провадження інформаційно-аналітичного забезпечення за рахунок:

- створення (наращування) відповідних правових засад інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування у сфері національної безпеки України;
- забезпечення бюджетними асигнуваннями впровадження інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування у сфері національної безпеки України в органи державної влади;

- створення та подальше наращування системи підготовки фахівців інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування у сфері національної безпеки України;

- узгодження взаємодії між добувними підрозділами розвідувального співтовариства та аналітичними підрозділами ситуаційних центрів державного та регіонального рівнів;

- підвищення оперативності прийняття рішень особами, які їх приймають, за рахунок упровадження сучасних методів обробки різнотипних даних, а також підвищення достовірності рішень, що ними приймаються, за рахунок збільшення кількості джерел інформації.

Внесок авторів: Лариса Шипілова – визначення актуальності проблемного поля досліджуваної проблеми, формулювання дискусійних положень; Андрій Шишацький – опис методів і джерел дослідження щодо оцінки ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного планування у сфері національної безпеки України, формулювання висновків і дискусійних положень.

Список використаних джерел

Ротштейн, А. П. *Интеллектуальные технологии идентификации: нечёткие множества, генетические алгоритмы, нейронные сети*. – УНИВЕРСУМ, 1999. 320.

Шевченко, А. І., Барановський, С. В., Білокобильський, О. В., Бодянский, Є. В., Бомба А. Я. ..., & Яковина Б. С. (2023). *Стратегія розвитку штучного інтелекту в Україні* (А. І. Шевченко. Ред.). ІПШІ. Шишацький, А. В., Башкиров, О. М., & Костина, О. М. (2015). Розвиток інтегрованих систем зв'язку та передачі даних для потреб Збройних Сил, *Озброєння та військова техніка*, 1(5), 35–40.

Dudnyk, V., Sinenko, Yu., Matsyk, M., Demchenko, Ye., Zhyvotovskiy, R., Repilo, Iu., Zabolotnyi, O., Simonenko, A., Pozdniakov, P., & Shyshatskyi, A. (2020). Development of a method for training artificial neural networks for intelligent decision support systems, *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 3, 2 (105). 37–47. <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2020.203301>.

Sova, O., Shyshatskyi, A., Salnikova, O., Zhuk, O., Trotsko, O., & Hrokholskyi, Y. (2021). Development of a method for assessment and forecasting of the radio electronic environment. *EUREKA: Physics and Engineering*, 4, 30–40. <https://doi.org/10.21303/2461-4262.2021.001940>

Pievsov, H., Turinskyi, O., Zhyvotovskiy, R., Sova, O., Zvieriev, O., Lanetskii, B., & Shyshatskyi, A. (2020). Development of an advanced method of finding solutions for neuro-fuzzy expert systems of analysis of the radioelectronic situation. *EUREKA: Physics and Engineering*, 4, 78–89. <https://doi.org/10.21303/2461-4262.2020.001353>

Zuiev, P., Zhyvotovskiy, R., Zvieriev, O., Hatsenko, S., Kuprii, V., Nakonechnyi, O., Adamenko, M., Shyshatskyi, A., Neroznak, Y., & Velychko, V. (2020). Development of complex methodology of processing heterogeneous data in intelligent decision support systems. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 4, 9(106), 14–23. <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2020.208554>.

Shyshatskyi, A., Zvieriev, O., Salnikova, O., Demchenko, Ye., Trotsko, O., Neroznak, Ye. Complex Methods of Processing Different Data in Intellectual Systems for Decision Support System. *International Journal of Advanced Trends in Computer Science and Engineering*, 9, 4, 5583–5590. <https://doi.org/10.30534/ijatcsel/2020/206942020>.

Yeromina, N., Kurban, V., Mykus, S., Peredrii, O., Voloshchenko, O., Kosenko, V., Kuzavkov, V., Babeliuk, O., Derevianko, M., & Kovalov, H. (2021). The Creation of the Database for Mobile Robots Navigation under the Conditions of Flexible Change of Flight Assignment. *International Journal of Emerging Technology and Advanced Engineering*, 11, 37–41. https://doi.org/10.46338/ijetae0521_05

Ramaji, I. J., & Memari, A. M. (2018). Interpretation of structural analytical models from the coordination view in building information models, *Automation in Construction* 90, 117–133. <https://doi.org/10.1016/j.autcon.2018.02.025>.

Pérez-González, C. J., Colebrook, M., Roda-García, J. L., & Rosa-Remedios, C. B. (2019). Developing a data analytics platform to support decision making in emergency and security management. *Expert*

Systems with Applications, 120, 167–184. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2018.11.023>.

Chen, H. (2018). Evaluation of Personalized Service Level for Library Information Management Based on Fuzzy Analytic Hierarchy Process. *Procedia Computer Science*, 131, 952–958. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2018.04.233>.

Chan, H. K., Sun, X., & Chung, S.-H. (2019). When should fuzzy analytic hierarchy process be used instead of analytic hierarchy process? *Decision Support Systems*, 1–37. <https://doi.org/10.1016/j.dss.2019.113114>.

Osman, A. M. S. (2019). A novel big data analytics framework for smart cities. *Future Generation Computer Systems*, 91, 620–633. <https://doi.org/10.1016/j.future.2018.06.046>.

Gödri, I., Kardos, C., Pfeiffer, A., & Váncza, J. (2019). Data analytics-based decision support workflow for high-mix low-volume production systems. *CIRP Annals*, 68, 1, 471–474. <https://doi.org/10.1016/j.cirp.2019.04.001>.

Harding, J. L. (2013). Data quality in the integration and analysis of data from multiple sources: some research challenges. *International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, XL-2/W1, 59–63. <https://doi.org/10.5194/isprsarchives-XL-2-W1-59-2013>.

Kosko, B. (1986). *Fuzzy cognitive maps*. *Intern. Journal of Man-Machine Studies*, 1, 65–75.

Orouskhani, M., Orouskhani, Y., Mansouri, M., & Teshnehlav, M. (2013). A novel cat swarm optimization algorithm for unconstrained optimization problems. *Information Technology and Computer Science*, 11, 32–41.

References

Chan, H. K., Sun, X., & Chung, S.-H. (2019). When should fuzzy analytic hierarchy process be used instead of analytic hierarchy process? *Decision Support Systems*, 1–37. <https://doi.org/10.1016/j.dss.2019.113114>.

Chen, H. (2018). Evaluation of Personalized Service Level for Library Information Management Based on Fuzzy Analytic Hierarchy Process. *Procedia Computer Science*, 131, 952–958. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2018.04.233>.

Dudnyk, V., Sinenko, Yu., Matsyk, M., Demchenko, Ye., Zhyvotovskiy, R., Repilo, I., Zabolotnyi, O., Simonenko, A., Pozdniakov, P., & Shyshatskyi, A. (2020). Development of a method for training artificial neural networks for intelligent decision support systems. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 3, 2(105), 37–47. <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2020.203301>.

Gödri, I., Kardos, C., Pfeiffer, A., & Váncza, J. (2019). Data analytics-based decision support workflow for high-mix low-volume production systems. *CIRP Annals*, 68, 1, 471–474. <https://doi.org/10.1016/j.cirp.2019.04.001>.

Harding, J. L. (2013). Data quality in the integration and analysis of data from multiple sources: some research challenges. *International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, XL-2/W1, 59–63. <https://doi.org/10.5194/isprsarchives-XL-2-W1-59-2013>.

heterogeneous data in intelligent decision support systems. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 4, 9(106), 14–23. <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2020.208554>.

Kosko, B. (1986). *Fuzzy cognitive maps*. *Intern. Journal of Man-Machine Studies*, 1, 65–75.

Orouskhani, M., Orouskhani, Y., Mansouri, M., & Teshnehlav, M. (2013). A novel cat swarm optimization algorithm for unconstrained optimization problems. *Information Technology and Computer Science*, 11, 32–41.

Osman, A. M. S. (2019). A novel big data analytics framework for smart cities. *Future Generation Computer Systems*, 91, 620–633. <https://doi.org/10.1016/j.future.2018.06.046>.

Pérez-González, C. J., Colebrook, M., Roda-García, J. L., & Rosa-Remedios, C. B. (2019). Developing a data analytics platform to support decision making in emergency and security management. *Expert Systems with Applications*, 120, 167–184. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2018.11.023>.

Pievtsov, H., Turinskyi, O., Zhyvotovskiy, R., Sova, O., Zvieriev, O., Lanetskii, B., & Shyshatskyi, A. (2020). Development of an advanced method of finding solutions for neuro-fuzzy expert systems of analysis of the radioelectronic situation. *EUREKA: Physics and Engineering*, (4), 78–89. <https://doi.org/10.21303/2461-4262.2020.001353>.

Ramaji, I. J., & Memari, A. M. (2018). Interpretation of structural analytical models from the coordination view in building information models. *Automation in Construction*, 90, 117–133. <https://doi.org/10.1016/j.autcon.2018.02.025>.

Rotshteyn, A. P. (1999). *Intellectual'nyye tekhnologii identifikatsii: nechotkiye mnozhestva, geneticheskiye algoritmy, neyronnyye seti, "UNIVERSUM"*.

Shevchenko, A. I., Baranovskyy, S. V., Bilokobyl'skyy, O. V., Bodians'kyy, Ye. V., & Bomba, A. Ya. (2023). *Stratehiya rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini*. IPSHI.

Shyshatskyi, A. V., Bashkyrov, O. M., & Kostyna, O. M. (2015). Rozvytok intehrovanykh system zv'yazku ta peredachi danykh dlya potreby Zbroynykh Syl. *Naukovo-tekhnichnyy zhurnal "Ozbroyennya ta viys'kova tekhnika"*, 1(5).

Shyshatskyi, A., Zvieriev, O., Salnikova, O., Demchenko, Ye., Trotsko, O., & Neroznak, Ye. (2020). Complex Methods of Processing Different Data in Intellectual Systems for Decision Support System. *International Journal of Advanced Trends in Computer Science and Engineering*, 9, 4, 5583–5590. <https://doi.org/10.30534/ijatcse/2020/206942020>.

Sova, O., Shyshatskyi, A., Salnikova, O., Zhuk, O., Trotsko, O., & Hrokholskyi, Y. (2021). Development of a method for assessment and forecasting of the radio electronic environment. *EUREKA: Physics and Engineering*, (4), 30–40. <https://doi.org/10.21303/2461-4262.2021.001940>.

Yeromina, N., Kurban, V., Mykus, S., Peredrii, O., Voloshchenko, O., Kosenko, V., Kuzavkov, V., Babeliuk, O., Derevianko, M., & Kovalov, H. (2021). The Creation of the Database for Mobile Robots Navigation under the Conditions of Flexible Change of Flight Assignment. *International Journal of Emerging Technology and Advanced Engineering*, 11, 05, 37–41. https://doi.org/10.46338/ijetae0521_05.

Zuiev, P., Zhyvotovskiy, R., Zvieriev, O., Hatsenko, S., Kuprii, V., Nakonechnyi, O., Adamenko, M., Shyshatskyi, A., Neroznak, Y., & Velychko, V. (2020). Development of complex methodology of processing heterogeneous data in intelligent decision support systems. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 4, 9(106), 14–23. <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2020.208554>.

Отримано редакцією журналу / Received: 06.10.23

Прорецензовано / Revised: 03.11.23

Схвалено до друку / Accepted: 17.11.23

Larysa SHYPILOVA, PhD (Political)

ORCID ID: 0000-0002-5682-3570

e-mail: shypilova@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Andrii SHYSHATSKYI, Master's Student

ORCID ID: 0000-0001-6731-6390

e-mail: ierikon13@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

WAYS TO IMPROVE THE EFFICIENCY OF INFORMATION AND ANALYTICAL SUPPORT OF STRATEGIC PLANNING IN THE SPHERE OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Background. *Information and analytical support of strategic planning is a system that unites all other elements of the organization into a single whole, forms the process of strategic planning as a continuous series of management decisions aimed at achieving strategic goals. The organization's planning process is the process of evaluating and analyzing information. The quality of management decisions depends on the quality of information in terms of content, time and processing ability. The question arises of a consistent solution to three groups of problems associated with both the analysis of the current state of human civilization, international and military-political relations, the strategic situation, and the likely forecast of their development, which consists in:*

- *system analysis of forecast scenarios for the development of human civilization, on the basis of which should be the allocation of the most likely scenarios for the evolution of human civilization and in the future to form scenario vectors of development of international relations;*
- *system analysis of forecast scenarios for the development of international relations in the broad context of political, economic, military, socio-demographic, financial, information, scientific, technical and other factors;*

– systematic analysis of forecast scenarios for the development of the military-political situation as one of the subsystems of the military-political system of the international situation and the basis for developing scenarios for the transformation of the strategic situation.

The purpose of the study is to develop a methodological approach to assess the effectiveness of information and analytical support for strategic planning in the field of national security of Ukraine.

Methods. The theory of fuzzy cognitive models was chosen as the basic mathematical apparatus in the proposed study.

Results. The methodical approach to increase the efficiency of information and analytical support of strategic planning in the sphere of national security of Ukraine is proposed.

Conclusions. Proposals to improve the effectiveness of information and analytical support for strategic planning in the field of national security of Ukraine were developed.

Implementation of these proposals will increase the efficiency of information and analytical support due to:

– creation (increase) of appropriate legal foundations for information and analytical support of strategic planning in the field of national security of Ukraine;

– providing budget allocations for the implementation of information and analytical support for strategic planning in the field of national security of Ukraine to public authorities;

– creation and further expansion of the system of training specialists of information and analytical support of strategic planning in the field of national security of Ukraine;

– to coordinate interaction between mining units of the intelligence community and analytical units of situational centers of the state and regional levels;

– increase the efficiency of decision-making by persons taking them through the introduction of modern methods of processing various types of data, as well as increase the reliability of decisions made by them by increasing the number of information sources.

Keywords: *information and analytical support, strategic planning, efficiency, public administration.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 355.451

DOI: <https://doi.org/10.17721/3041-1912.2024/1-7/11>

Олег МЕДВЕДЕВ, канд. пед. наук, доц.

ORCID ID: 0009 0007 2513 2092

e-mail: oleh.medvedev@gmail.com

Національний університет оборони України, Київ, Україна

Igor СІВОХА, наук. співроб.

ORCID ID: 0000-0001-5377-2520

e-mail: sim08101967@gmail.com

Національний університет оборони України, Київ, Україна

Тарас ТАРАСЮК

ORCID ID: 0009-0003-4487-9424

e-mail: taras_tarasiuk@proton.me

Фонд "Демократичні ініціативи" імені Ілька Кучеріва, Київ, Україна

ЦИВІЛЬНА ЕКСПЕРТНА ОЦІНКА СПРОМОЖНОСТЕЙ СИЛ ОБОРОНИ ТА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Вступ. *Перехід України до оборонного планування на основі спроможностей, передбачений Законом України "Про національну безпеку України", висуває нові вимоги до стратегічних комунікацій. Особливої актуальності ця проблема набуває в часи відсічі збройній агресії РФ проти України. Від спроможностей Сил оборони та безпеки України (СОБУ) у сфері стратегічних комунікацій значною мірою залежить морально-психологічний дух українців, віра в перемогу, успіх України в інформаційній війні проти Росії, в тому числі і в третіх країнах, готовність союзників з країн ЄС та НАТО допомагати Україні, ставлення громадян цих країн до російсько-української війни. Відтак, аналіз сильних та слабких сторін стратегічних комунікацій СОБУ має не лише аналітичний, а й прикладний, практичний характер.*

Методи. *Дослідження спроможностей сил оборони та безпеки України у сфері стратегічних комунікацій проводилось влітку 2023 р. на основі опитування журналістів і керівників українських медіа, які надали свої оцінки на основі шкали Лікерта щодо різних аспектів комунікаційної діяльності Сил оборони та безпеки.*

Результати. *Виявлені сильні і слабкі сторони стратегічних комунікацій СОБУ та сформульовані рекомендації для підвищення їхньої ефективності.*

Висновки. *Офіційні комунікації сил оборони та безпеки України характеризуються якістю, оперативністю, регулярністю та сучасними підходами. Високий рівень довіри до військових демонструє можливість більших професійних та детальних матеріалів стосовно перебігу бойових дій. Ідеться передусім про аналітичні матеріали, інтерв'ю з безпосередніми учасниками, командирами та бійцями.*

Ключові слова: інформаційна війна, інформаційно-психологічні операції, критерії ефективності, медіа.

Вступ

Перехід України до оборонного планування на основі спроможностей, передбачений Законом України "Про національну безпеку України" (Про національну безпеку ..., 2018) стосується і сфери стратегічних комунікацій. Цей процес потребує оцінки ефективності цієї сфери в процесі змін, що в ній відбуваються. Особливої актуальності тема оцінки ефективності і результативності комунікацій набуває в період відсічі російській агресії, яка здійснюється, зокрема і в тому числі, в інформаційно-комунікативному просторі. Один із підходів до такої оцінки спроможностей передбачає її формування на основі зворотного зв'язку із аудиторією, посередниками в чому і є редактори та журналісти провідних українських медіа.

Метою дослідження є систематизована та методично обґрунтована оцінка спроможностей сил оборони та безпеки України (СОБУ) у сфері стратегічних комунікацій на основі опитування журналістів і керівників українських медіа, які надали свої оцінки на основі шкали Лікерта щодо різних аспектів комунікаційної діяльності СОБУ, а також відповіли на відкриті запитання анкети, підготовленої Центром стратегічних комунікацій, на базі якого восени створено Інститут стратегічних комунікацій як структурний підрозділ Національного університету оборони України. Досягнення цієї мети дало змогу підготувати практичні рекомендації для підвищення ефективності стратегічних комунікацій СОБУ.

Методи

Для досягнення мети дослідження використано низку теоретичних та практичних наукових методів. Метод наукової абстракції дає змогу виділити найбільш суттєві та загальні ознаки стратегічних комунікацій як механізму публічного управління у сфері національної безпеки і оборони, абстрагуючись від несуттєвих та часткових деталей. Цей метод допоміг сформулювати основні поняття, категорії, принципи та закономірності дослідження. Діалектичний метод, який базується на визнанні суперечливостей та протиріч у розвитку стратегічної комунікації, їх взаємодії та перетворення, допомагає аналізувати об'єкт дослідження як складний та динамічний процес, що залежить від багатьох чинників. Структурно-логічний метод, який полягає у визначенні структури стратегічної комунікації, її елементів, зв'язків та функцій. Цей метод допомагає розкрити організаційні та інституційні основи стратегічної комунікації, її суб'єктів та об'єктів, а також розподіл компетенцій та відповідальності між ними. Абстрактно-логічний метод використовується для побудови логічних міркувань, доведень, аргументів та висновків на основі абстрактних понять, категорій, принципів та теорій. Цей метод дав можливість обґрунтувати наукову гіпотезу, мету, завдання та результати дослідження, а також перевірити їх на внутрішню та зовнішню узгодженість. Метод синтезу, який полягає у поєднанні окремих частин дослідження в єдине ціле, допоміг узагальнити отримані результати, виділити основні висновки та рекомендації.

а також сформулювати пропозиції щодо підвищення ефективності стратегічної комунікації як механізму публічного управління у сфері національної безпеки.

Результати

Після впровадження воєнного стану серед інших постало питання про роботу засобів масової інформації. Закон під час війни дає владі право (Детектор медіа, 2022) встановити повний контроль над ЗМІ, закрити їх і впроваджувати фактичну цензуру, хоча саме це слово в Законі «Про правовий режим ...» (Про правовий режим воєнного стану, 2015) не згадується. Влада позитивно відреагувала на ініціативу низки провідних телевізійних каналів про створення спільного інформаційного марафону «Єдині новини». Марафон став головним джерелом інформування громадян про події на фронті і в тилу, про дії міжнародної коаліції на підтримку України. У перші тижні бойових дій «Детектор-медіа», найавторитетніше інтернет-медіа, яке спеціалізується на висвітленні новин та тенденцій ринку ЗМІ, назвало марафон «інформаційною протиповітряною обороною від російських фейків та крилатої дезінформації в часи цивілізаційної війни Росії проти України» (Остапа, 2022).

Попри побоювання, що ця «екстрена, тимчасова форма організації українського інформаційного телепростору стане постійною й поховає розмаїття, яким були сильні українські телеканали» (Данькова, 2022), критики визнають, що спільний телемарафон «Єдині новини» – «без сумніву, найбільший феномен українського телебачення 2022 року» (Довженко, 2022).

Марафон виявився і основним каналом стратегічних комунікацій у сфері забезпечення національної безпеки та оборони, відіграє вагомую роль у підтримці високого рівня бойового духу і віри України в перемогу. Відповідні позитивні показники протягом 2022 р. фіксували всі провідні соціологічні компанії (KMIC, група «Рейтинг» та ін.), і підтвердили опитування Центру Разумкова, оприлюднені вже 2023-го. «Якщо зростання соціального оптимізму у зв'язку із зміною влади, – зазначають аналітики Центру, – легко пояснити надіями на позитивні зміни, пов'язані з приходом нової влади, то зростання впевненості в тому, що події розвиваються в правильному напрямі, викликане війною, виглядає парадоксальним» (Політичні цінності ..., 2022).

Звичайно, подібні зміни в суспільній свідомості не є наслідком діяльності лише телевізійного марафону, але так чи інакше він дає змогу проводити узгоджену інформаційну політику, так звану *one voice policy*, бо є доволі потужним каналом комунікації. 47% українців, за даними Міжнародного республіканського інституту США, назвали марафон найпопулярнішим джерелом інформації (Центр стратегічних комунікацій ..., 2021).

Ряд редакторів та журналістів з медіа, які є учасниками марафону, брали участь в експертному опитуванні з оцінкою комунікацій Сил оборони та безпеки України. Центр стратегічних комунікацій у сфері забезпечення національної безпеки та оборони Національного університету оборони України разом з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва провели за участі згаданих журналістів і редакторів анонімне експертне опитування. Вибірку сформували із журналістів, редакторів та інших фахових співробітників сектору ЗМІ, які доводять інформацію від різних складових Сил оборони та безпеки до широкої української та міжнародної громадськості. Це -

працівники низки онлайн та офлайн медіа, телеканалів, які беруть участь у єдиному марафоні, і опозиційних каналів поза його межами, низки Інтернет-ресурсів, як центральних, так і регіональних медіа.

Звісно, дослідження не є репрезентативним через низьку вибірку опитаних. Проте воно дало змогу виявити певні закономірності, плюси та мінуси стратегічних комунікацій СОУБ, сформулювати рекомендації для їхнього поліпшення. Анкета, складена Центром стратегічних комунікацій, включала для дослідження такі складові сил оборони та безпеки у сфері стратегічних комунікацій, як: Президент України – Верховний Головнокомандувач, Головнокомандувач ЗСУ, Міністерство оборони, Генеральний штаб Збройних сил, Головне управління розвідки Міністерства оборони України, Повітряні Сили (ППО), Служба безпеки України, Рада національної безпеки та оборони, Національна гвардія, Національна поліція, Сили територіальної оборони, Державна прикордонна служба.

Складові СОУБ пропонувалося оцінювати за такими критеріями: зрозумілість подання інформації, правдивість, повнота, відповідність наданої інформації даним, які отримані в результаті безпосереднього спілкування з військовослужбовцями, своєчасність висвітлення подій, відкритість до запитів з боку медіа, професійність при донесенні новин та коментарів тощо.

Результати опитування залежні від багатьох чинників, таких як контекст, розуміння термінів, якими користувалися представники, та особисті погляди опитаних. Різноманітність оцінок може бути пов'язана з різним рівнем інформованості опитаних щодо діяльності різних структур, а також від перебігу подій на фронті, в яких складові СОУБ задіяні нерівномірно, хтось в епіцентрі подій, хтось – на периферії уваги.

Загалом за більшістю критеріїв оцінювання 12 складових СОУБ виявилось позитивним. Середній бал – вище 3,7 за п'ятибальною шкалою, що збігається з медіанною відповіддю. Найбільш часта середня оцінка кожного з органів СОУ становила 4 бали – висока оцінка. Станом на час завершення опитування (липень 2023) більшість респондентів не мали критичних проблем з доступом до інформації чи отриманням з відповідями на запити. Так близько 72% учасників не стикались із такими проблемами, або ж вони не були критичними.

За даними опитування, більшість респондентів позитивно оцінює зрозумілість подання інформації представниками СОУБ. Повітряні Сили (ППО) виокремлюються із середньою оцінкою 4,4. Очевидно, що на тлі ледве чи не щоденних ракетних атак росії на Україну роз'яснення з боку фахівців не тільки користуються підвищеним попитом, а й потрапляють на певний емоційний ґрунт, який визначає особливо приязне сприйняття наданої інформації. Тут, і як побачимо далі, Повітряні Сили отримуватимуть найвищі оцінки респондентів.

Більшість редакторів та журналістів висловлюють довіру до інформації, наданої складовими Сил оборони та безпеки України, із середніми оцінками, які коливаються близько 4 балів. Головнокомандувач ЗСУ виявився на провідній позиції з середньою оцінкою 4,6. На рівні 4,3 знаходяться Генеральний штаб Збройних Сил України та знову ж таки Повітряні Сили. Щодо повноти інформації, то тут показники дещо

нижчі. Але більшість органів отримали оцінку у 4 бали, що підтверджує загальну тенденцію високої довіри.

Досліджувалась відповідність надаваної інформації даним, які отримуються в результаті безпосереднього спілкування з військовослужбовцями. Головнокомандувач ЗСУ відрізняється високою оцінкою у 4 бали, що свідчить про високий рівень довіри до наданої ним інформації. Серед інших органів, знову ж таки, Повітряні Сили виявилися з високою середньою оцінкою 3,8, що є краще порівняно з іншими структурами. Зокрема, на нижчу оцінку стосовно відповідності ППО можуть впливати ситуації стосовно статистики збитих ракет, зокрема кейс збиття ракет типу "Кинджал", який досі не є чітко поясненим, що неодноразово було згадано в прикладах неефективної комунікації у відкритих відповідях респондентів. Загалом близько 65% опитаних регулярно або ж іноді стикалися із ситуаціями, в яких офіційна інформація суперечила даним, які отримувались від неформальних джерел (військовослужбовців, лідерів думок, іноземних ЗМІ тощо). Лише 11% вказали, що таких ситуацій не було. 24% констатували, що подібне трапляється зрідка.

Загалом відкриті відповіді на запитання про ситуації, коли інформація про стан сил оборони та безпеки України та перебіг бойових дій, отримана від неофіційних українських джерел, суперечила офіційним повідомленням (або навпаки) можна об'єднати в кілька ключових категорій. По-перше, критика стосується висвітлення таких тем, як бої за Маріуполь, Соледар, Бахмут у 2022 р., літнього контрнаступу 2023 р., тощо, і респонденти вказували на розбіжності між фактичним станом справ на лінії фронту і тим, що було озвучено офіційно. По-друге, частина учасників опитування згадали інформацію про потенційне звільнення Криму, яка була завищена або неправильна. По-третє, зверталася увага на відмінність у швидкості та точності інформації між офіційними каналами і неофіційними джерелами на користь останніх. Варто зазначити, що у відповідях чимало респондентів висловили розуміння обмежень і необхідності "замовчування або викривлення" інформації з певних причин, таких як безпека або стратегічна важливість.

Траплялися, на думку респондентів, і такі ситуації, коли різні органи Сил оборони України надавали відмінні або навіть взаємовиключні коментарі. Це свідчить про важливість узгодження повідомлень між різними структурами.

За критерієм "своєчасність висвітлення подій" Повітряні Сили знову висуваються на передній план із середнім показником 4,5. Це свідчить про те, що вони вважаються найбільш відповідальними в оперативному висвітленні подій серед опитаних. Як уже було згадано, це можна пов'язувати зі звітністю щодо результатів відбиття ракетних атак та знищення ворожих БПЛА. Президент України та Головнокомандувач ЗСУ також демонструють високі результати із середніми оцінками 4,2 та 4,0 відповідно. Як позитивна відзначається практика щоденних звернень глави держави.

Важливим є аналіз вивчення відповідей стосовно довіри до статистичних даних, що надаються силами оборони та безпеки України. Так, найбільша довіра медіа до інформації спостерігається стосовно

перебігу подій на фронті (понад 67 % респондентів). Високою довірою користуються показники стосовно втрат супротивника в живій силі та техніці – цим даним вірить 64 % учасників опитування, ніхто не визнав їх завищеними. Є підстави вважати, що психологічний комфорт від кількості загиблих росіян знижує критичність сприйняття даних. У цьому контексті варто зазначити, що дані наших партнерів тут суттєво різняться від статистики офіційних повідомлень СОБУ.

Рівень довіри до офіційної інформації істотно знижується в питанні про стан комплектування сил оборони та безпеки. Понад 33 % указали, що наскільки довіряють, настільки й не довіряють інформації про діяльність ТЦКСЗ. Ще 18 % зазначили, що скоріше не довіряють, а 5 % респондентів вказали, що зовсім не довіряє таким даним. Варто зазначити, що опитування завершилося практично до того, як у другій половині літа 2023 р. розпочалася потужна кампанія із критикою Центрів комплектування та жорсткою реакцією влади на виявлені зловживання.

Та найбільш скептично оцінюються дані щодо наших втрат у війні. Так, більшість опитаних або не може визначитись з оцінкою («важко сказати»), або ж не довіряє (28 %) офіційній статистиці з цього питання. Ще 13 % вказали, що зовсім не довіряють даним, наданими органами СОБУ. Втім, військові дають роз'яснення, що інформація про втрати в умовах воєнного стану – військова таємниця. Як пояснювала экс-заступниця міністра оборони Ганна Малаяр, «не тому що хтось щось хоче приховати, а тому що це вимога військових. Ці дані є таємними, тому що під час активної фази війни кількість загиблих і поранених ворог використовує для прорахунку ймовірних подальших дій України... « Інформація щодо загальної кількості загиблих та поранених під час воєнного стану є державною таємницею. Доступ до цієї інформації має дуже обмежене коло осіб, які попереджені належним чином про кримінальну відповідальність за розголошення" (Ukrinform, 2023).

Утім, така інформація час від часу з'являється не лише в інтерпретації країни-агресора, а й у засобах масової інформації країн-партнерів України, і так чи інакше через телеграм-канали просочується в українське суспільство. Учасники опитування продемонстрували обережний підхід до використання неофіційної інформації з різних причин, у тому числі і виходячи із ризиків розкриття конфіденційних даних включно з державною таємницею. Ці ж застереження, хоча і меншою мірою, стосуються міжнародних масмедіа та аналітичних центрів. При цьому українські медійники активно ними користуються як альтернативними, або як мінімум додатковими джерелами, що доповнюють чи урізноманітнюють потік інформації, коли офіційні структури СОБУ з огляду на ті чи інші причини дотримуються режиму тиші чи інших обмежень, властивих умовам воєнного стану і виправданих для країни, яка воює. Це, зокрема, наочно проявилось під час літнього контрнаступу на Півдні.

Найчастіше українські редактори та журналісти користуються матеріалами Інституту вивчення війни Міністерства оборони Великої Британії/британської розвідки, спільноти журналістських розслідувань Bellingcat, низки провідних видань, як-от The New York Times, The Washington Post, The Wall Street Journal,

The Financial Times. Вони публікують великі аналітичні матеріали, насичені оцінками та прогнозами, дають змогу краще розуміти контекст політики демократичних країн (зокрема США, ЄС та Великобританії), зокрема стосовно надання допомоги Україні.

Респонденти однозначно вказують на потребу оперативної та відкрито інформувати навіть про негативні події під час війни. Вчасні пояснення допомагають зберегти довіру громадян. На думку опитаних, зволікання або некоректне інформування може призвести до паніки, дезінформації та втрати довіри.

Окремо варто розглянути оцінки респондентами кризових комунікацій сил оборони та безпеки. Більшість респондентів надали неоднозначну відповідь. 45 % вважає, що кризові комунікації є настільки ж ефективними, наскільки й неефективними. Тобто близько половини всіх респондентів не відчують ефекту роботи органів СОЮУ над кризовими комунікаціями. Нарікання респондентів стосуються таких моментів.

Перше. Неадекватна реакція на журналістські розслідування. Насамперед згадується ситуація зі скандалами стосовно оборонних закупівель. Друге. "Слабка комунікація при великих подіях": казуси з обстрілами Одеси, наступом на Харківщині (2022) та Херсонщині наводяться як приклади того, що громадськість не була належним чином поінформована, хоча, можливо, так і треба було з міркувань безпеки чи введення противника в оману. Третє. Закритість доступу журналістів до деяких районів, відсутність реакції на звіти чи статті західних ЗМІ. Четверте. Чимало респондентів вказують на брак швидкої реакції у разі кризових ситуацій.

Проте респонденти виділяють і сильні сторони комунікації органів Сил оборони та безпеки. Вони позитивно сприймають можливість стежити за подіями за допомогою соцмереж. Це підтверджує важливість присутності в інтернет-просторі для оперативного інформування. Зокрема, виділяється робота телеграм-каналів та відеороликів, які показують роботу військових. Історії про допомогу тваринам та інший емоційний контент також мав позитивний вплив на сприйняття армії та високу оцінку її гуманізму. Як позитивний досвід респонденти відзначили реакцію на підрив ГЕС у Новій Каховці, спростування ворожих чуток про нібито загибель Залужного та Буданова.

У цілому найнижчими є оцінки стосовно зусиль, спрямованих на допомогу пораненим військовим, родинам загиблих військових. Близько 76 % респондентів вважають цей момент зовсім або скоріше не достатньо висвітленим. З аналогічним результатом є показники стосовно результатів з рекрутингу громадян до Сил оборони: понад 76 % респондентів вважає цю інформацію не висвітлену більшою чи меншою мірою. Також критичними є показники стосовно питань дотримання прав військовослужбовців: понад 78 % наголошують на зовсім або ж скоріше недостатньому висвітленні цього аспекту діяльності органів СОБУ. Загалом можна робити висновок про низькі результати в усіх згаданих для респондентів питаннях – процесу рекрутингу, визволення полонених, умов побуту військовослужбовців у цілому є посередніми, з ухилом у критику. Респонденти вважають, що фокус висвітлення подій концентрується перш за все на

фронті, тоді як поширення новин стосовно соціальних проблемних питань – таких як мобілізація, допомога пораненим, звільнення полонених – недостатнє.

Існує попит на більшу конкретику та глибший аналіз подій, особливо щодо ситуацій на прикордонні, забезпеченні, лікуванні та інших аспектах діяльності сил оборони та безпеки. Декілька відгуків стосувалися необхідності простішої та доступнішої форми комунікації, зокрема уникання "канцелярщини". Рекомендується говорити більш загальноживаними термінами.

У медіаспільноті є нарікання на складність узгодження виступів спікерів. Побутує думка, що Сили оборони та безпеки мають більш адекватно реагувати на критику, не сприймаючи її як напад. У деяких відгуках згадується необхідність підвищення професіоналізму спікерів та відміна "прихованої цензури". Також вказується на потребі "не зав'язувати всю комунікацію на центр, делегувати більше повноважень окремим структурним підрозділам".

Якщо узагальнити думки респондентів щодо сильних сторін комунікації, слід насамперед зазначити регулярність комунікацій, якість та різноманітність контенту, сучасні підходи, загальну довіру і роль конкретних персоналій у просуванні інформації від структури, в якій вони служать. Опитувані позитивно відгукувалися про регулярність повідомлень, постійне утримання зв'язків громадськістю, системність, достовірність. Відзначено високу якість відео- та фотоматеріалів, хорошу роботу з візуальним контентом, майстерне володіння технологіями роботи в соціальних мережах та месенджерах.

Дискусія і висновки

На основі вищезазначеного можна зробити висновок, що офіційні комунікації Сил оборони та безпеки України характеризуються якістю, оперативністю, регулярністю та сучасними підходами. Вони користуються довірою громадськості. Загалом дослідження дало змогу продемонструвати загальні тренди думки профільних робітників медіа та ЗМІ, а також звернути уваги на основні проблеми в комунікаційному процесі.

Дослідження дало можливість визначити основні проблематичні елементи комунікативної стратегії СОБУ, зокрема такі як потребу більшої уваги до комунікативної стратегії з рекрутингу, чіткіших інструкцій та розподілу відповідальних на відповіді на запити з інформації, потребу збільшення актуалізації в дискурсі соціальних питань – підтримки ветеранів, звільнення полонених тощо.

Також варто посилити комунікацію стосовно інструкцій із взаємодії з медіа, конкретизацією пояснень щодо можливих обмежень поширення новин у період воєнного стану, а також проводити дослідження щодо конкретних кризових кейсів та причин неоднозначної позиції медіа стосовно цілісності та якості освітлення перебігу бойових дій.

Більшість відповідей вказують на необхідність удосконалити взаємодію зі ЗМІ, покращити якість та зміст комунікації, зосередити увагу на демонстрації відкритості, а також зробити акцент на реальних історіях бійців. Опитані пропонують тісніше співпрацювати з українськими воєнними кореспондентами, а також розуміти роль медіа в зоні бойових дій. Підкреслено, «що журналісти – це не вороги». Пропонується проводити моніторинг роботи українських воєнних кореспондентів, створення мобільних медіацентрів для брифінгів з

речниками СОБУ, зменшувати конфліктність у випадках критики державних органів у медійних матеріалах.

Респонденти рекомендують гуманізувати дискурс, збільшити фокус на особистих історіях бійців, які беруть участь у війні. Також рекомендується посилити аргументацію стосовно тих чи інших рішень, надавати більш масивні та деталізовані обґрунтування наказів, подій на фронті тощо. Зокрема, пропонується й розширити формат можливих виступів речників – ще більше використання соціальних мереж, запис відео тощо. Пропонується збільшити навчання серед речників та інших співробітників СОБУ з комунікації, надаючи цивільні тренінги та освіту для профільних посадовців.

Крім того, важливо більше уваги приділяти соціальним проблемам війни. Зокрема, респонденти рекомендують збільшити інформування населення стосовно лікування і реабілітації ветеранів; інформувати про алгоритми дій для поранених військовослужбовців та їх сімей, дій рідних у разі полону військовослужбовця.

Визначається й потреба більшої комунікації стосовно прозорості закупівель. Крім уже згаданих питань стосовно закупівлі харчування, також ідеться про публічне висвітлення використання та стану забезпечення матеріально-технічної допомоги, що надаються країнами-партнерами. Також деякі респонденти наголошують на потребі звітності щодо якості контролю над використанням західної зброї, а також загального стану рівня забезпечення армії та ефективності наданої допомоги. Крім того, пропонується більше висвітлювати стан забезпечення військ сучасними системами озброєння, такими як дрони, а також збільшення уваги до озвучення ролі та стану співпраці з волонтерським рухом.

Для підвищення ефективності комунікацій рекомендується розширювати співпрацю з медіа, зосереджуватися на об'єктивності та зрозумілості інформації, використовувати сучасні платформи для взаємодії та розглядати можливість зміни чи додаткової підготовки комунікаційних фахівців.

Ураховуючи результати опитування, а також побажання та висновки надані респондентами, вимагається низка рекомендацій, які можуть слугувати кроками для посилення комунікативної ефективності органів Сил Оборони України. Доцільно збільшити роль та надати певну автономію речникам нижчих рангів. Важливою проблемою є брак діалогу та ситуативних пояснень стосовно чутливої інформації про перебіг бойових дій, або ж стану Сил оборони та безпеки на певних ділянках фронту, ситуації з мобілізаційною кампанією тощо.

Високий рівень довіри до військових демонструє можливість більших професійних та детальних матеріалів стосовно перебігу бойових дій. Ідеться передусім про аналітичні матеріали, інтерв'ю з безпосередніми учасниками чи керівниками боїв.

Комунікативні органи сил безпеки та оборони здатні конкурувати з англійськими медіа, які наразі домінують в аналітиці стосовно перебігу бойових дій, оскільки саме офіційні представники та речники є безпосереднім джерелом інформації для більшості українських та західних медіа. Створення постійного англійського контенту поза соціальними мережами, зокрема у вигляді аналітичних матеріалів, також може допомогти СОБУ збільшити вплив на нарративи

щодо перебігу бойових дій, надавати конкурентне та найбільш релевантне джерело інформації про стан та потреби сил оборони й безпеки.

Результати дослідження свідчать про високі оцінки та позитивні відгуки стосовно поширення інформації від Сил оборони та безпеки у соціальних мережах. Проте пропонується звертати увагу на складні випадки, такі як інформаційна тиша під час початку контрнеступальних дій на Півдні України, оборони Бахмута, питання стосовно оборонних закупівель тощо. Важливим сегментом цих досліджень має бути врахування ролі впливу російських та проросійських медіа як коштом інформаційно-психологічних операцій, так і в контексті обраної супротивником комунікаційної стратегії.

Внесок авторів: Олег Медведєв – концептуалізація, написання (оригінальна чернетка); Ігор Сівоха – написання (перегляд і редагування); Тарас Тарасюк – формальний аналіз, методологія, валідація даних.

Список використаних джерел

- Ukrinform. (2023, 19 серпня). *Інформація про загиблих українських військових є державною таємницею - Малайя*. Укрінформ - актуальні новини України та світу. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3750402-informacia-pro-zagiblih-ukrainskih-vijskovih-e-dervaznou-taemniceu-malar.html>
- Данькова, Н. (2022, 3 грудня). *Олексій Мустафін: «Усе телебачення не може зводитись до одного новинного каналу — український глядач потребує різноманітнішого меню»*. detector.media. <https://detector.media/community/article/205590/2022-12-03-oleksiy-mustafin-use-telebachennya-ne-mozhe-zvodytys-do-odnogo-novynnogo-kanalu-ukrainskyy-glyadach-potrebuie-riznomanitnishogo-menyu/>
- Детектор медіа. (2022а, 11 жовтня). *Які обмеження та особливості роботи медіа діють в Україні під час великої війни*. detector.media. <https://detector.media/infospace/article/203615/2022-10-11-yaki-obmezheniya-ta-osoblyvosti-roboty-media-diyut-v-ukraini-pid-chas-velykoi-viyny/>
- Довженко, О. (2022, 28 грудня). *Диво, що затягнулося*. Телемарафон «Єдині новини» у 2022 році. detector.media. <https://detector.media/shchodenni-telenovini/article/206445/2022-12-28-dyvo-shcho-zatyagnulosya-telemarafon-iedyni-novyny-u-2022-rotsi/>
- Остана, С. (2022, 15 березня). *Спільний телемарафон — інформаційна ППО в цивільній війні*. detector.media. <https://detector.media/kritika/article/197522/2022-03-15-spilnyy-telemarafon-informatsiyna-ppo-v-tsyvilizatsiyni-viyni/>
- Політичні цінності та політико-ідеологічні орієнтації громадян України в період російської агресії: стан і напрями змін. (2022). *Національна безпека і оборона*, (3-4), 5. https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD189-190_2022_ukr.pdf
- Про національну безпеку України. (2018). Закон України від 21.04.18. № 2469-VIII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
- Про правовий режим воєнного стану. (2015). Закон України від 12.05.15. № 389-VIII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>
- Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. (2021, 15 серпня). 47% українців дізнаються новини з Telegram або Viber, стільки ж – з телемарафону Про це свідчить опитування Міжнародного республіканського інституту [Додано зображення] [Оновлення статусу]. Facebook. <https://www.facebook.com/100068219718932/posts/391460459804608/?app=fbl>

References

- About the national security of Ukraine. (2018). Law of Ukraine dated 04.21.18. No. 2469-VIII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
- Dankova, N. (2022, December 3). Oleksiy Mustafin: "All television cannot be reduced to one news channel - the Ukrainian viewer needs a more diverse menu." detector.media. <https://detector.media/community/article/205590/2022-12-03-oleksiy-mustafin-use-telebachennya-ne-mozhe-zvodytys-do-odnogo-novynnogo-kanalu-ukrainskyy-glyadach-potrebuie-riznomanitnishogo-menu/>
- Dovzhenko, O. (2022, December 28). It's a wonder it took so long. Telethon "Edyni Novyni" in 2022. Detector.media. <https://detector.media/shchodenni-telenovini/article/206445/2022-12-28-dyvo-shcho-zatyagnulosya-telemarafon-iedyni-novyny-u-2022-rotsi/>
- Media detector. (2022a, October 11). What are the limitations and peculiarities of media work in Ukraine during the great war. detector.media. <https://detector.media/infospace/article/203615/2022-10-11-yaki-obmezheniya-ta-osoblyvosti-roboty-media-diyut-v-ukraini-pid-chas-velykoi-viyny/>
- Media detector. (2022a, October 11). What are the limitations and peculiarities of media work in Ukraine during the great war. detector.media. <https://detector.media/infospace/article/203615/2022-10-11-yaki-obmezheniya-ta-osoblyvosti-roboty-media-diyut-v-ukraini-pid-chas-velykoi-viyny/>

velykoi-vinyi/Center for Strategic Communications and Information Security. (2021, August 15). 47% of Ukrainians learn news from Telegram or Viber, the same number - from a telethon This is evidenced by a survey of the International Republican Institute [Attached image] [Status update]. Facebook. <https://www.facebook.com/100068219718932/posts/391460459804608/?app=fb>

On the legal regime of martial law (2015). Law of Ukraine dated 12.05.15. No. 389-VIII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>

Ostapa, S. (2022, March 15). A joint telethon is an information air defense in the war of civilizations. Dtecor.media. <https://detector.media/kritika/article/197522/2022-03-15-spilnyy-telemarafon-informatsiyna-ppv-tsyvillizatsiyniy-vynil/>

Political values and political-ideological orientations of Ukrainian citizens during the period of Russian aggression: state and directions of changes. (2022). "National Security and Defense", (3-4), 5. https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD189-190_2022_ukr.pdf

Ukrinform. (2023, August 19). *Information about dead Ukrainian soldiers is a state secret* - Malyar. Ukrinform - current news of Ukraine and the world. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3750402-informacia-pro-zagiblih-ukrainskih-vijskovih-e-derzavnou-taemniceu-malar.html>

Отримано редакцією журналу / Received: 14.12.23

Прорецензовано / Revised: 18.01.24

Схвалено до друку / Accepted: 31.01.24

Oleh MEDVEDYEV, PhD (Pedagogical Sciences), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0009 0007 2513 2092

e-mail: oleh.medvedev@gmail.com

National Defence University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Ihor SIVOKHA, Researcher

ORCID ID: 0000-0001-5377-2520

e-mail: sim.08101967@gmail.com

National Defence University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Taras TARASIUK

ORCID ID: 0009-0003-4487-9424

e-mail: taras_tarasiuk@proton.me

Iiko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation, Kyiv, Ukraine

ASSESSMENT OF THE CAPABILITIES OF THE DEFENSE AND SECURITY FORCES OF UKRAINE IN THE FIELD OF STRATEGIC COMMUNICATIONS

Background. *The article analyzes an expert survey of editors and journalists of the Ukrainian mass media, that evaluates the strategic communications of the defense and security forces of Ukraine, primarily the Armed Forces. These communications affect the whole range of attitudes: the Ukrainians' morale, faith in victory, Ukraine's success in the informational war with Russia both locally and in other countries; NATO's and EU's willingness to aid Ukraine and their citizens' attitude to the Russo-Ukrainian war.*

Methods. *The study of the effectiveness of the strategic communications of defense and security forces of Ukraine was conducted on the basis of a survey of journalists and heads of the Ukrainian mass media, who provided Likert scale based assessments based of various aspects of the communication activities of the defense and security forces.*

Results. *The results show both high ratings and positive feedback regarding the law enforcement agencies' dissemination of information via social networks. Also, Ukrainian mass media actively use international sources, when the official structures of the Security Service of Ukraine maintain a regime of silence or other restrictions for various reasons, justified under the martial law in a country at war. Ukrainian editors and journalists rely on the materials of the Institute for the Study of War, the Ministry of Defense of Great Britain and British Intelligence, the Bellingcat's joint journalistic investigation, a number of leading publications, such as The New York Times, The Washington Post, The Wall Street Journal, The Financial Times. They publish extensive analytical materials based on assessments and forecasts that allow a better understanding of the context of the policies of democratic countries (in particular, the USA, EU, Great Britain), especially regarding aid to Ukraine.*

Conclusions. *The official communications of the defense and security forces of Ukraine are characterized by promptness, regularity and modern approaches. A high level of trust in the military demonstrates the possibility of more professional and detailed materials on the course of battle actions, like analytical materials, interviews with direct participants, commanders and fighters.*

Keywords: *Information war, informational and psychological operations, info ops, efficiency criteria, media.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі та інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interests. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript or in the decision to publish the results.

УДК 351.824.5.078.3:339.5:623](477)

DOI: <https://doi.org/10.17721/3041-1912.2024/1-8/11>

Сергій ІВАНОВ, асп.

ORCID ID: 0009-0006-3021-2882

e-mail: kravasaki1982@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

АКТУАЛЬНІ ВИКЛИКИ СТРАТЕГІЧНОГО ТОРГОВЕЛЬНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ТОВАРАМИ ВІЙСЬКОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПОДВІЙНОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

Вступ. Проблема стратегічного торговельного контролю за товарами військового призначення і товарами подвійного використання є складною та комплексною, однак не новою. Водночас варто відзначити недостатність наукового опрацювання теоретичних основ та визначення практичних заходів щодо ефективного стратегічного торговельного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання в Україні як на державному рівні, так і в наукових установах для уникнення розповсюдження товарів і технологій подвійного призначення в немирних цілях. Повномасштабна війна з боку РФ на території України створює певні виклики стратегічного торговельного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання, які потребують адекватного реагування.

Мета статті полягає у дослідженні стратегічного контролю за товарами військового призначення та товарами подвійного використання в Україні.

Методи. У статті використано низку загальнонаукових методів, а саме: аналіз і синтез – для розкриття сутності експортного контролю за товарами і технологіями подвійного та військового призначення. Аналіз також застосовувався для опрацювання наукових літературних джерел. Був використаний і метод порівняння для опрацювання актуальних викликів стратегічного торговельного контролю за товарами військового призначення та товарами подвійного використання під час військових дій.

Результати. Поняття стратегічного торговельного контролю включає експортний контроль і активно використовується в міжнародному науково-практичному полі. В українському законодавстві закріплене поняття експортного контролю. Разом з тим стратегічний торговельний контроль є набагато ширшим поняттям. У статті охарактеризовано поняття стратегічного торговельного контролю або експортного контролю та товарів подвійного призначення. Досліджено виклики стратегічного торговельного контролю в Україні у сфері торгівлі товарами військового призначення. Серед основних варто вказати виклики економічній та інформаційній безпеці держави, пов'язані з ідентифікацією товарів подвійного використання, "слабкі" місця у впровадженні санкцій проти Росії, а також неналежну ідентифікаційну експертизу.

Уряд України спростив процедуру ввезення низки товарів подвійного призначення з метою забезпечення потрібного рівня спротиву та захисту під час воєнних дій. Також було надано відповідні рекомендації щодо вдосконалення механізму стратегічного торговельного контролю в Україні.

Висновки. В умовах війни питання торгівлі товарами і технологіями військового призначення потребує вдосконалення та належного стратегічного торговельного контролю.

Ключові слова: товари подвійного призначення, стратегічний торговельний контроль, ідентифікаційна експертиза, СОТ.

Вступ

В умовах глобалізації та інтернаціоналізації господарської діяльності товарна продукція та науково-технічні знання набувають швидкого міжнародного поширення. Цивільний сектор у світовій економіці досяг першості у розробці новітніх високих технологій та зразків техніки, наданні послуг та проведенні науково-дослідних робіт, у тому числі які мають важливе військове значення. Значно зростає ринок товарів і технологій подвійного використання.

Більше того, сучасна ситуація в державі, коли триває повномасштабна війна, демонструє пріоритетність безпекових питань – починаючи від потужних та високоточних ракет протиповітряної оборони, швидких і непомітних дронів до систем чіткого митного контролю для обліку експорту, імпорту та транзиту товарів подвійного використання, нерозповсюдження небезпечних технологій та відповідної документації. Тобто викликів є надзвичайно багато для забезпечення функціонування всіх сфер держави на належному рівні. Тому питання національної безпеки є стратегічно важливим для подальшого відновлення та розвитку України.

Процес розробки й застосування індивідуальних і колективних обмежень на торгівлю товарами військового призначення та товарами подвійного використання разом із породженими суперечками через можливість їх класифікації для цивільного використання, а потім трансформації для військових цілей або, що ще гірше,

використання для тероризму, були в центрі постійної уваги авторів наукових і публікацій з цілого ряду дисциплін, включаючи історію, міжнародні відносини, міжнародне право, економіку та політичну економію. У сфері міжнародних відносин було зроблено кілька спроб оцінити мотивацію, зміст і вплив обмежень на торгівлю товарами військового призначення та товарами подвійного використання, застосовуючи структурний реалізм, норми, європеїзацію, ліберальну теорію міжнародних відносин і критичну теорію (Baue & Bromley, 2019). Основні напрями досліджень у сфері міжнародних відносин включали визначення того, чому певні обмеження стають інтегрованими в національні та колективні стандарти експортного або стратегічного торговельного контролю, а інші ні, і чому існують відмінності та неузгодженості в тому, як ці обмеження застосовуються.

Варто зазначити, що термін "стратегічний торговельний контроль" (strategic trade control) використовується в міжнародній термінології (European Union, 2022). Стратегічний торговельний контроль більш повно описує всі складові компоненти процесу руху товарів, а саме: експорт, імпорт, транзит, реекспорт, тимчасове вивезення або ввезення в країну. В українському законодавстві та на практиці застосовується термін "державний експортний контроль". Так, у ст. 1 Закону України "Про державний контроль за міжнародними передачами товарів

© Іванов Сергій, 2024

військового призначення та подвійного використання" державний експортний контроль визначається як комплекс заходів з контролю за міжнародними передачами товарів, їх використанням юридичною чи фізичною особою, що здійснюється центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері державного експортного контролю, та іншими державними органами з метою забезпечення захисту інтересів національної безпеки та відповідно до міжнародних зобов'язань України (Про державний контроль..., 2003). Також Закон визначає "товари подвійного використання як окремі види виробів, обладнання, матеріалів, програмного забезпечення і технологій, спеціально не призначені для військового використання, а також послуги (технічна допомога), пов'язані з ними, які, крім цивільного призначення, можуть бути використані у військових або терористичних цілях чи для розроблення, виробництва, використання товарів військового призначення, зброї масового знищення, засобів доставки зазначеної зброї чи ядерних вибухових пристроїв, у тому числі окремі види ядерних матеріалів, хімічних речовин, бактеріологічних, біологічних та токсичних препаратів, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України" (Про державний контроль..., 2003). У цьому дослідженні автор буде використовувати термін "стратегічний торговельний контроль товарів і технологій подвійного призначення", щоб розширити практичну складову досліджуваного питання, оскільки опис суттєвих параметрів товарів, за умови досягнення яких вони визнаються товарами подвійного чи військового використання, є технічною інформацією.

В Україні дослідження стратегічного торговельного контролю на сьогодні зводиться передусім до аналізу теоретичних сутностей і базових складових понять у сфері торгівлі товарами і технологіями подвійного призначення, а також виробами, послугами та технологіями військового призначення (Про державний контроль..., 2003). Однак саме вивчення концептуальних засад стратегічного торговельного контролю окресленими товарами та технологіями як складової теорії забезпечення національної безпеки з оцінкою ризиків при врахуванні тенденцій функціонування українського військово-промислового комплексу не проводилося. Вивчення концептуальних засад стратегічного торговельного контролю окресленими товарами й технологіями є наразі питанням забезпечення національної безпеки України саме через повномасштабну війну, коли процедура ввезення таких товарів спростилась, але можливість їх використання для інших цілей (наприклад для подальшого перепродажу) стає викликом національній безпеці.

Мета та завдання дослідження. Метою цієї статті є виявлення та системний аналіз актуальних викликів стратегічного торговельного контролю за товарами військового призначення та товарами подвійного використання в Україні, оскільки війна в Україні ще триває, що збільшує попит на відповідні товари.

Основні завдання роботи передбачають:

- аналіз понять "стратегічний торговельний контроль" або експортний контроль товарами подвійного призначення;
- виявлення та дослідження викликів стратегічного торговельного контролю в Україні у сфері торгівлі товарами військового призначення;

– розгляд механізму стратегічного торговельного контролю в Україні та пропозиція відповідних рекомендацій щодо вдосконалення механізму стратегічного торговельного контролю в Україні.

Методи

Автор використав загальнонаукові методи, такі як аналіз, синтез та метод порівняння. Методи аналізу та синтезу дали змогу дослідити та розкрити сутність експортного контролю товарів і технологій подвійного та військового призначення. Метод аналізу також був використаний для опрацювання літературних джерел, необхідних для належного написання статті. У свою чергу, метод порівняння допоміг зрозуміти актуальні виклики стратегічного торговельного контролю за товарами військового призначення та товарами подвійного використання під час військових дій. Наукові дослідження охоплюють понятійний апарат та окремі питання національної безпеки при здійсненні операцій експорту-імпорту товарів і технологій подвійного або військового призначення. Серед вітчизняних учених, що досліджували означені питання, можна виділити Г. Андроську, І. Анохіна, В. Давидовського, С. Мочерного, С. Галаку, О. Гришуткіна, О. Климчука, Г. Перепелицю, О. Сівер, О. Фрадинського. Потужними та визнаними у світовому науковому просторі з тематики стратегічного торговельного контролю є роботи Ж.-П. Зандерса, М. Еспона, К. Мішеля, Я. Стюарта. Вивчення праць вітчизняних та зарубіжних науковців доводить актуальність дослідження концептуальних засад стратегічного торговельного контролю як складової теорії забезпечення національної безпеки. Основні вихідні матеріали, на яких базується стаття, складаються з офіційних урядових документів, зокрема нормативно-правової бази, а також журнальних статей та інших вторинних джерел.

Результати

Режим стратегічного торговельного контролю використовується для контролю експорту, імпорту, реекспорту, реімпорту та транзиту з країни товарів і технологій військового та подвійного призначення з міркувань національної безпеки. З часів Другої світової війни тодішні режими експортного контролю використовувалися державами, особливо США та країнами Європи, як торговельний механізм, який узгоджувався з політикою національної безпеки для обмеження міжнародного розповсюдження та розвитку технологій військового використання ворогуючих держав.

Сучасні внутрішні режими стратегічного торговельного контролю були встановлені після Другої світової війни, коли США та країни Західної Європи створили Організацію Північноатлантичного договору (НАТО), а союзники намагалися використовувати торговельні заходи для сприяння досягненню цілей національної безпеки (Whang, 2020). Оскільки внутрішні режими тодішнього експортного контролю в США та Західній Європі формувалися на фоні тогочасної геополітичної ситуації, товари та технології, що підпадали під експортний контроль, включали військове та подвійне використання.

У наш час оборонні вироби та технічне обладнання, які явно призначені для військових цілей, підлягають суворому експортному (стратегічному торговельному) контролю. Заходи експортного контролю також застосовуються до товарів подвійного призначення, які

мають як військове, так і комерційне застосування. Це робиться з метою забезпечення інтересів національної безпеки, які закладені в режимах експортного (стратегічного торговельного) контролю, і водночас не зачіпає економічні інтереси технологічної галузі країни. Послідовність режиму стратегічного торговельного контролю встановлюється через взаємопов'язану структуру міжнародних угод і внутрішніх нормативних актів щодо експортного контролю. Держави-учасниці міжнародних угод, таких як Вассенаарська угода, створюють списки предметів і технологій подвійного використання. Більшість країн ухвалюють списки товарів стратегічного торговельного контролю подвійного використання, затверджені міжнародними угодами про стратегічний торговельний контроль, але оскільки міжнародні угоди про стратегічний торговельний контроль є позадоговірними інструментами, тобто тими, що не входять в угоду, списки, які вони створюють, не мають офіційно обов'язкової сили для держав-учасниць угоди (Whang, 2020). У результаті країни зберігають свою автономію в остаточній розробці технологій і методів, які вони використовують для структурування власної системи стратегічного торговельного контролю.

Стратегічний торговельний контроль – це важливий інструмент регулювання торгівлі зброєю, продукцією подвійного призначення та високими технологіями. Цей термін лише набуває популярності в наукових та практичних колах, проте експортний контроль – це тема, яка є не новою, але дуже складною, а через повномасштабну війну росії в Україні стала надзвичайно важливою.

За термінологією Світової організації торгівлі (СОТ), експортний контроль – нетарифний захід зовнішньоекономічного регулювання. Незважаючи на те, що СОТ загалом забороняє квотування та ліцензування експорту, відповідні статті мають застереження для розширеного тлумачення. Правила не поширюються на торгівлю зброєю та продукцією військового призначення. Вони передбачають також низку винятків із міркувань національної безпеки, які перераховані у ст. XX (Загальні винятки) та XXI (Винятки з міркувань безпеки) ГАТТ-1994, а також у статтях XII та XIV (World Trade Organization, 2023). Таким чином, СОТ відкриває можливість державам використовувати контроль над експортом товарів і технологій подвійного призначення.

Мета експортного (стратегічного торговельного) контролю полягає у забезпеченні захисту національних інтересів Української держави, чіткому виконанні нею міжнародних зобов'язань стосовно нерозповсюдження товарів і технологій військового призначення як зброї масового знищення, способів її доставки, обмеження передач, а також створення неможливості застосування таких товарів із протизаконною метою. До повномасштабного вторгнення рф в Україну наша держава використовувала товари подвійного призначення або їх складові найчастіше не для задоволення військових цілей, але наразі українська промисловість продовжує працювати на економічному фронті. Через це товар подвійного використання потребує відповідної експертизи, що є неодмінною умовою для прийняття рішення про можливість здійснення міжнародних передач товарів, які згідно із законодавством підлягають державному стратегічному

торговельному контролю (Харківська торгово-промислова палата, б.д.).

На думку Бегми та ін. (2016), основними принципами під час проведення державного регулювання експорту військових технологій мають бути:

- забезпечення відповідності методів державного регулювання потребам забезпечення національної безпеки держави;
- використання наукових методів визначення економічної доцільності експорту військових технологій;
- оптимальне поєднання інструментів обмеження та стимулювання експорту військових технологій;
- реалізація заходів з державного регулювання експорту військових технологій на основі створення відповідної нормативно-правової бази та суворого контролю за дотриманням такої бази;
- стимулювання створення й використання підприємствами-експортерами власної системи внутрішньофірмового експортного контролю;
- встановлення високого рівня відповідальності (у т.ч. кримінальної) за невиконання нормативно закріплених вимог системи державного регулювання експорту військових технологій.

Помітними викликами економічній та інформаційній безпеці держави, пов'язаними з ідентифікацією товарів подвійного використання, є:

- можливість втрати сучасних технологій подвійного використання, економічна та інформаційна небезпеки, пов'язані з відкритістю доступу матеріалів щодо військово-технічних розробок, та збитки для наукового і військово-технічного потенціалу України через відсутність конкретизованого однозначного визначення терміна "технологія подвійного використання";
- проведення недостовірної ідентифікації та отримання відповідних висновків про товари військового призначення, подвійне використання або товари, допущені у цивільному використанні через відсутність (виключення) з переліків суб'єктів проведення державних експертиз державних науково-дослідних структур;
- корупційні ризики при перетині товарів військового призначення та подвійного використання митного кордону під іншими недостовірними товарними кодами, штрафні санкції через незаконний перетин митного кордону товарів військового призначення з боку Служби безпеки ООН, отримання військової техніки та засобів її доставки у вигляді інших товарів під іншими товарними кодами, а також ризик втрати довіри міжнародної безпеки співтовариства та іміджу держави на світовому ринку озброєнь через оглядове подання та опис кодів товарів подвійного використання в Українській класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності та у підконтрольних списках таких товарів.

На засіданні 30 березня 2023 р. уряд спростив процедуру ввезення низки товарів подвійного призначення, необхідних безпосередньо для забезпечення відсічі агресору або як комплектуючі для виробників українського озброєння. Зокрема, йдеться про системи зв'язку, телеметричне обладнання, системи захисту інформації, а також відповідне програмне забезпечення та технології. 14 лютого 2023 р. Кабінет Міністрів України ухвалив рішення, яким спростив ввезення в Україну товарів військового та

подвійного призначення. Зокрема, до переліку товарів військового призначення та подвійного використання, які можуть імпортуватись фізичними та юридичними особами без дозволу Державної служби експортного контролю, додали БПЛА, їх комплектуючі, засоби управління, камери, прилади нічного та телевізійного бачення, оптичні приціли для зброї, глушники, емні обойми, технології розробки, виробництва, ремонту виробів військового призначення тощо (Міністерство економіки України, 2023).

За межами національної безпеки уряди часто вводять нові експортні обмеження, коли їм бракує інформації та побоюються дефіциту ринку. В такому випадку СОТ має заохочувати додатковий нагляд за ринком та ініціативи щодо прозорості, такі як AMIS (Agricultural Market Information System), де це можливо, щоб зменшити появу таких випадків. Це питання є більш складним для політичних дій, мотивованих проблемами безпеки. Правові рішення, які були прийняті в результаті того, що країни оскаржували такі дії через офіційне врегулювання суперечок СОТ, мало що зробили, але створили додатковий тиск на і без того напружену багатосторонню систему експортного контролю.

Яскравим прикладом є те, що багато російських підприємств мають можливість уникати накладених на них міжнародних санкцій та імпортувати товари і технології для виробництва зброї та військової техніки. Українські та литовські аналітики підготували звіт, який вказує на "слабкі" місця у впровадженні санкцій проти росії. Цей документ опублікував Стокгольмський центр східноєвропейських досліджень (SCEEUS). Серед найбільш серйозних проблем аналітики виділяють (Yurchenko et al., 2023):

- продовження діяльності західних компаній у росії через їх місцеві дочірні підприємства;
- лазівки, які стали можливими через розбіжності між різними режимами санкцій;
- нерівномірний режим експортного контролю товарів подвійного використання та комерційної продукції військового призначення;
- відсутність обмежень щодо багатьох російських суб'єктів військово-промислового комплексу.

Водночас зосередження уваги на процесах перегляду політики стратегічного експортного контролю та розгляд додаткової літератури про відповідні норми стратегічного експортного контролю та матеріалів з теорії організації стосовно структури, відносин та процесів проведення стратегічного експортного контролю дасть змогу виявити ієрархії стратегічного експортного контролю в Україні в здатності різних норм впливати на зміст стратегічного торговельного контролю держави. Оскільки серед держав, де регулятивні норми, засновані на гуманітарних інтересах (дотримання конвенційних або звичайних прав людини) є особливо впливовими на процес стратегічного експортного контролю за товарами військового та подвійного призначення для забезпечення національної безпеки, зміни у змісті стратегічного торговельного контролю більш імовірні в менш важливих сферах "розмов" і "рішень" (наприклад туристичній), і менш імовірні у важливіших сферах (наприклад медичній та технологічній). Крім того, регулятивні норми, засновані на гуманітарних інтересах, мають більше шансів бути успішними, якщо напрямок тиску, який вони чинять, узгоджується з тими,

що базуються на інтересах національної безпеки та ринку, і коли вони підтримують, а не кидають виклик установленим установчим нормам.

Дискусія та висновки

Розробку ефективного механізму стратегічного контролю військових технологій відносять до одних із нагальних напрямів покращення державної політики у сфері військово-технічного розвитку України. У системі стратегічного торговельного контролю ідентифікаційна експертиза товарів і технологій займає важливе місце. Основне завдання цього процесу – визначення належності товару чи технології, що виступають об'єктами експертизи, до продукції, що підлягає стратегічному торговельному контролю. У контрольних списках забезпечено гармонізацію з вимогами, закладеними в міжнародних режимах стратегічного торговельного контролю. Крім того, зміст контрольних списків враховує норми, що містяться в обмежувальних списках, що діють у провідних іноземних державах.

Ідентифікаційна експертиза товарів і технологій з метою стратегічного торговельного контролю – це досить складний (залежно від технічної складності об'єкта експертизи) процес, результат якого не завжди може бути інтерпретований однозначно. Ця обставина дає підстави стверджувати, що фахівці, які здійснюють проведення ідентифікації, повинні мати достатні знання в різних сферах науки і техніки, що потребують досягнення відповідного рівня кваліфікації в галузі стратегічного торговельного контролю та досвіду роботи з контрольними списками.

Ідентифікація контрольованих товарів та технологій передбачає здійснення окремих процедур, за яких визначаються технічні характеристики товару та технології, а також установлюється їх належність до продукції подвійного призначення. Пошук товарів і технологій має ґрунтуватися на обліку тематичної спрямованості контрольних списків та їх структурній побудові, а не лише типологізації та класифікації принципів і форм державного експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання. Це вимагає проведення аналізу:

- відповідних контрольних списків, у позиції яких підпадає товар чи технологія, а також національних нормативно-правових актів у галузі стратегічного торговельного контролю, необхідних для проведення якісної ідентифікації;
- специфічних ознак (критеріїв), що характеризують належність продукції до однорідної групи товарів, класу речовин, виробів, матеріалів та інших відповідно до термінології, яка використовується в контрольних списках;
- сфери можливого застосування товарів чи технологій у науково-технічній галузі, насамперед можливості їх використання для створення зброї поразки, засобів її доставки, інших видів озброєння та військової техніки;
- характеристик та технічних описів товару чи технології, а також їхньої реальної відповідності встановленим ознакам;
- фізичного та хімічного складу продукції; кількісного співвідношення компонентів товару; марки, типу, моделі, що дають змогу зробити однозначний висновок щодо належності товару чи технології до того чи іншого контрольного списку.

Після проведення порівняльного аналізу технічних параметрів та опису об'єкта ідентифікаційної оцінки продукції з контрольними списками товарів і технологій, за його результатами має бути прийняте обґрунтоване рішення про відповідність, яке й оформляється в установленому порядку. При цьому інституційні недоліки в системі експортного контролю товарів військового призначення та подвійного використання передбачають певні виклики економічній безпеці як самих експортерів, так і безпеки на державному рівні.

У зв'язку з цим серед перспектив подальшого розвитку стратегічного торговельного контролю пропонується:

- створення системного механізму обліку думки учасників зовнішньоекономічної діяльності щодо доцільності включення (виключення) окремих видів товарів до списків (зі списків) продукції, щодо якої здійснюється експортний контроль;
- формування "білого списку" країн, до яких експорт контрольованих товарів можливий у безліцензійному режимі;
- запровадження сповіщувального порядку експорту окремих видів контрольованих товарів замість дозвільного.

Отже, сучасний геополітичний стан диктує нову парадигму безпеки, яка повинна посилити та уніфікувати стратегічний торговельний контроль. Для України є надзвичайно важливим завданням забезпечити захист національних інтересів та сприяти ефективній реалізації стратегічного експортного контролю з метою подальшого майбутнього виробництва товарів військового призначення в середині країни. Для цього необхідні дієві державні механізми імпорту товарів і технологій подвійного та військового призначення, щоб можна було створити належну інфраструктуру в оборонному секторі. Водночас потрібно дотримуватися міжнародних зобов'язань щодо нерозповсюдження як зброї масового знищення, так і звичайних видів озброєння для недопущення їх обігу серед цивільного населення.

Список використаних джерел

- Bauer, S. & Bromley, M. (2019). *Detecting, investigating and prosecuting export control violations: European perspectives on key challenges and good practices*. SIPRI.
- Bown, Ch.P. (2023). The challenge of export controls. *International Monetary Fund*. Retrieved October 10, 2023, from: <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2023/06/challenge-of-export-controls-chad-bown>
- Dual-use trade control. (2022). European Union. Retrieved October 10, 2023, from: https://cbrn-risk-mitigation.network.europa.eu/eu-p2p-export-control-programme/dual-use-trade-control_en
- General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) 1994. (2023). World Trade Organization. Retrieved October 10, 2023, from: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/ai17_e/gatt1994_e.htm
- Whang, C. (2020). Trade and emerging technologies: A comparative analysis of the United States and the European Union dual-use export

control regulations. *Security and Human Rights*, 11-34. <https://doi.org/10.1163/18750230-31010007>

Yurchenko, O., Khmeleva, I., & Mykytiuk, A. (2023). EU sanctions against Russia: Coherence and efficiency during the large-scale invasion of Ukraine. A Ukrainian assessment. *The Stockholm Centre for Eastern European Studies (SCEEUS)*. <https://sceeus.se/en/publications/eu-sanctions-against-russia-coherence-and-efficiency-during-the-large-scale-invasion-of-ukraine-a-ukrainian-assessment/>

Бегма, В. М., Шемаєв, В. М., & Онофрічук, А. П. (2016). Розвиток експорту військових технологій як пріоритет міжнародного військово-економічного співробітництва України. *Стратегічні пріоритети. Серія. Економіка*, 1, 5–15.

Дерегуляція: Уряд спростиє імпорту групи товарів, необхідних для фронту та ОПК. (2023). Міністерство економіки України. <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=2d384f2a-160d-4154-a073-f239bd5e0fb3&title=Deregulatsiia-UriadSprostiv>

Експорт товарів подвійного призначення: як оформити. (б.д.). Харківська торгово-промислова палата. <https://www.kcci.kharkov.ua/uk/eksport-tovar%D1%96v-podv%D1%96jnogo-priznachennya-yak-oformiti.html>

Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання (2003). Закон України від 20.02.03. № 549-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-15#Text>

References

- Bauer, S. & Bromley, M. (2019). *Detecting, investigating and prosecuting export control violations: European perspectives on key challenges and good practices*. SIPRI.
- Begma, V.M., Shemayev, V.M., & Onofriichuk, A.P. (2016). The development of the export of military technologies as a priority of international military and economic cooperation of Ukraine. *Strategic Priorities. Economy*, 1, 5–15 [in Ukrainian].
- Bown, Ch.P. (2023). The challenge of export controls. *International Monetary Fund*. Retrieved October 10, 2023, from: <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2023/06/challenge-of-export-controls-chad-bown>
- Deregulation: The government has simplified the import of a group of goods necessary for the front and the defense industry. (2023). Ministry of Economy of Ukraine. Retrieved October 10, 2023, from: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=2d384f2a-160d-4154-a073-f239bd5e0fb3&title=Deregulatsiia-UriadSprostiv> [in Ukrainian].
- Dual-use trade control. (2022). European Union. Retrieved October 10, 2023, from: https://cbrn-risk-mitigation.network.europa.eu/eu-p2p-export-control-programme/dual-use-trade-control_en
- Export of dual purpose goods: how to issue. (n.d.). Kharkiv Chamber of Commerce and Industry. Retrieved October 10, 2023, from: <https://www.kcci.kharkov.ua/uk/eksport-tovar%D1%96v-podv%D1%96jnogo-priznachennya-yak-oformiti.html> [in Ukrainian].
- General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) 1994. (2023). World Trade Organization. Retrieved October 10, 2023, from: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/ai17_e/gatt1994_e.htm
- Law of Ukraine On State Control over International Transfers of Military and Dual-Use Goods. (2003). Verkhovna Rada of Ukraine. <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:9-BMmgCWrmSJ:https://www.dsecu.gov.ua/uploads/2021/11/zakon-549eng.docx%3Flanguage%3Den&cd=1&hl=en&ct=clnk&gl=ua>
- Whang, C. (2020). Trade and emerging technologies: A comparative analysis of the United States and the European Union dual-use export control regulations. *Security and Human Rights*, 11-34. <https://doi.org/10.1163/18750230-31010007>
- Yurchenko, O., Khmeleva, I., & Mykytiuk, A. (2023). EU sanctions against Russia: Coherence and efficiency during the large-scale invasion of Ukraine. A Ukrainian assessment. *The Stockholm Centre for Eastern European Studies (SCEEUS)*. <https://sceeus.se/en/publications/eu-sanctions-against-russia-coherence-and-efficiency-during-the-large-scale-invasion-of-ukraine-a-ukrainian-assessment/>

Отримано редакцією журналу / Received: 15.12.23
Прорецензовано / Reviewed: 08.01.24
Схвалено до друку / Accepted: 25.01.24

Serhii IVANOV, PhD Student
ORCID ID: 0009-0006-3021-2882
e-mail: kravasaki1982@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CURRENT CHALLENGES OF STRATEGIC TRADE CONTROL OF MILITARY AND DUAL-USE GOODS IN UKRAINE

Background. The problem of strategic trade control of military goods and dual-use goods is complex but not new. At the same time, it is worth noting the insufficiency of the scientific study of theoretical foundations and the determination of practical measures for effective strategic trade control of military and dual-use goods in Ukraine at the state level and in scientific institutions to avoid the spread of goods and technologies for non-peaceful purposes. Currently, the full-scale war

on the part of the Russian Federation on the territory of Ukraine creates certain challenges of strategic trade control of goods of military purpose and dual use, which require consideration. The object of the study is the strategic control of military goods and dual-use goods in Ukraine.

The purpose of the work is to study the strategic control of military goods and dual-purpose goods in Ukraine.

Methods. The article uses several general scientific methods, namely analysis and synthesis to reveal the essence of export control of goods and technologies for dual and military purposes. The analysis was also used to study scientific literary sources. The comparison method was also used to study the current challenges of strategic trade control of military goods and dual-use goods during military operations.

Results. Strategic trade control includes export control and is actively used in the international scientific and practical field. However, the concept of export control is enshrined in Ukrainian legislation. However, strategic trade control is a much broader concept. The terms of strategic trade control or export control and dual-use goods were characterized. The challenges of strategic trade control in Ukraine in the field of trade in military goods were investigated. Among the main ones, it is worth mentioning the challenges to the state's economic and information security related to the identification of dual-use goods, "weaknesses" in implementing sanctions against Russia, and improper identification examination. However, the Ukrainian government has simplified the procedure for importing some dual-purpose goods to ensure the required level of resistance and protection during hostilities. Appropriate recommendations were also made for improving the mechanism of strategic trade control in Ukraine.

Conclusions. Thus, in war conditions, the trade in military goods and technologies requires improvement and proper strategic trade control.

Key words: *dual-purpose goods, strategic trade control, identification examination, WTO.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results

УДК 327:351.86

DOI: <https://doi.org/10.17721/3041-1912.2024/1-9/11>

Денис ЛИСОВ, асп.

ORCID ID: 0009-0001-3131-2395

e-mail: denyslysov@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОСНОВНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА СКЛАДОВІ ФОРМУВАННЯ СВІТОВОГО ПОРЯДКУ

Вступ. Запропоноване до уваги наукове дослідження спрямоване на: аналіз і визначення основних умов, чинників та елементів формування світового порядку, таких як глобалізаційні процеси, баланс сил, баланс національних інтересів та легітимність; висвітлення ключових аспектів цієї проблематики в глобальній політичній системі та геополітичній обстановці на тлі сучасних трансформацій світового порядку. Досліджуються важливі питання, які стосуються впливу глобальних та інших цивілізаційних чинників на динаміку політичних відносин між країнами, стратегій забезпечення стабільності та розв'язання конфліктів. У контексті складності сучасних міжнародних відносин, критичних розбіжностей з питань світоглядних позицій, цінностей та ідентичності, зростаючої глобалізації, загострення світових криз та появи нових загроз і викликів планетарного масштабу основною метою цього дослідження є визначення передумов, ключових факторів, чинників та складових, які впливають на формування стабільного й ефективного світового порядку, розроблення рекомендацій для подальших досліджень цієї тематики та необхідних практичних кроків.

Методи. У статті використано низку загальних та спеціальних методів наукового дослідження. Літературний і контент-аналіз та критичний огляд джерел, аналіз думок експертів та політичних діячів дали змогу виділити ключові аспекти й тенденції, які стосуються теми дослідження. Метод кейс-стаді було використано для дослідження конкретних ситуацій та історичних прикладів змін у геополітичній обстановці і їх впливу на трансформаційні процеси у світовому порядку. Порівняльний аналіз вибраної інформації та системний підхід дали можливість зрозуміти взаємозв'язки та вплив різних передумов і компонентів на формування стійкого світового порядку. Метод моделювання був застосований для визначення абстрактних форм бажаного результату.

Результати. У статті були проаналізовані нинішня геополітична обстановка та безпекове середовище у світі. Виокремлені сучасні тенденції у глобалізаційних процесах та основні передумови трансформації світового порядку, визначені головні проблемні питання, вирішення яких є необхідною умовою формування ефективної системи світового порядку та забезпечення її життєздатності і стійкості. Досліджено взаємозалежність між елементами зазначеної системи та іншими чинниками соціальної організації, вплив на них, у тому числі, культурного та ідеологічного факторів. Результати дослідження вказують на те, що основними категоріями зазначеної проблематики є легітимність, баланс сил і баланс національних інтересів. Основою проблематики постають питання досягнення легітимності світового порядку та балансу національних інтересів держав в умовах відсутності загального консенсусу світового співтовариства та непорозуміння у світоглядних концепціях, загальноприйнятих базових цінностях, принципах та цілях загального розвитку.

Висновки. Дослідження акцентує увагу на необхідності збереження балансу між національними інтересами і глобальними потребами людства та на утвердження легітимності всього каркасу світового порядку. Співробітництво та формування міжнародної системи на основі взаємоповаги та взаємозалежності є ключовими елементами успішності процесу досягнення поставленої мети. Важливим завданням для всього світового співтовариства є пошук реальних можливостей та дієвих механізмів гармонізації та збалансування національних інтересів держав, цінностей і світоглядних концепцій націй та народів в умовах глобальних викликів і загроз.

Ключові слова: геополітика, світовий порядок, глобалізація, баланс сил, національні інтереси, зовнішня політика.

Вступ

Актуальність дослідження. Тематика формування стійкого світового порядку, особливо після початку повномасштабної війни російської федерації проти України в 2022 р., яка почала набувати значної ваги у політичному та науковому житті майже всіх без винятку суспільств нашої планети, є надзвичайно важливою в сучасному геополітичному та гео економічному контекстах. Зі зростанням глобалізаційних процесів, розвитком технологій, світових торговельних мереж і впливу міжнародних відносин, конфліктів та їх наслідків на життя кожної держави стає очевидним, що питання стійкого світового порядку будуть ставати дедалі актуальнішими.

Сучасний світ переживає період глибоких трансформацій у політичній, економічній, соціальній та культурній сферах. Глобалізація, стрімкий технологічний розвиток, геополітичні зрушення, економічні перетворення та інші чинники і фактори створюють нові умови для всіх суб'єктів світового співтовариства та впливають на зміст і сутність розвитку взаємовідносин між ними. У цьому контексті актуальним є дослідження теоретичних аспектів умов формування й компонентів світового порядку, його побудови та існування. Слід зазначити, що різноманітні глобальні виклики, включаючи пандемії, кліматичні зміни, торговельні і політичні конфлікти

та технологічні революції, суспільні зміни та загрози безпеці всього людства потребують аналізу й адаптації національних стратегій. Однак важливо забезпечити баланс між національними інтересами країн і спільними глобальними завданнями для досягнення стабільності та взаєморозуміння.

Національні інтереси та геополітичні стратегії держав, перебуваючи під впливом низки вищезначених складних викликів, спричиняють розвиток протекціонізму у світі та відсторонення всіх міжнародних акторів від прийняття відповідальності за вирішення загальнолюдських питань. Могутні держави, які мають вагомий вплив на геополітичні процеси, зосередились здебільшого на розв'язанні своїх внутрішніх проблем та на просуванні своїх національних інтересів зі стратегіями на кілька десятиліть уперед. За таких обставин у світі породжується загальне середовище конкуренції та ворожості, об'єднання суб'єктів заради сили і влади, а питання виживання нинішньої цивілізації відсуваються на другий чи навіть на третій план. Важливість збереження балансу між силами та національними інтересами, інтересами країн та загальнолюдськими завданнями за таких умов надзвичайно висока. Але відмінність стратегій і підходів країн до цього балансу може визначити стан

© Лисов Денис, 2024

міжнародних відносин та міждержавну взаємодію у найближчому майбутньому. Отже, проблема пошуку балансу інтересів стає актуальною не лише для окремих країн, а й для міждержавних альянсів та міжнародних організацій.

Дослідження цієї проблематики дасть змогу отримати важливі уроки та відповіді на запитання про те, які передумови та компоненти справляють позитивний вплив на формування світового порядку, як можна ефективно впливати на міжнародні відносини і сприяти стабільності у світі.

Зазначене дослідження є важливим для вчених, політиків, громадськості та публічних лідерів, оскільки воно дає можливість зрозуміти, як спільні зусилля можуть сприяти створенню світу, в якому кожна країна може розцвітати та розвиватися на загальне благо.

Мета статті полягає в аналізі та розумінні складних процесів формування світового порядку в сучасний період. Дослідження спрямоване на виокремлення основних умов та компонентів формування стійкого світового порядку, таких як баланс сил, баланс національних інтересів та легітимність, на висвітлення ключових аспектів цієї проблематики. Основним завданням є виявлення та аналіз ключових умов, чинників, факторів і компонентів, що впливають на стан і перспективи світового порядку; виявлення ключових аспектів балансу між національними інтересами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування нового світового порядку давно перебуває в центрі уваги багатьох як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Окремо можна виділити внесок школи кафедри глобальної та національної безпеки Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковці кафедри – Н. Клименко, Т. Паламарчук, Г. Ситник, Є. Таран – досліджували питання національних інтересів, глобалізаційних змін та викликів, генезу трансформації світового порядку. Інші вітчизняні науковці та дослідники, такі як Л. Герасіна, В. Горбулін, О. Дашевська, В. Манжол, Н. Матвійчук, І. Поліщук, О. Резнікова, М. Сунгуровський, М. Шевченко та ін. вивчали тематику балансу сил і геополітичних зрушень, впливу глобалізаційних і геополітичних чинників на національну безпеку та зовнішню політику; ролі й залежності позиції суб'єкта міжнародних відносин від його потужності; досліджували стратегічні орієнтири міжнародних акторів у напрямі зміцнення міжнародної безпеки і миру; діяльність міжнародних інституцій безпеки в умовах трансформації світового порядку.

Дослідження зарубіжних науковців, у свою чергу, також висвітлюють означену тематику в окремому аспекті цього питання. Так, у праці "The Tragedy of Great Power Politics" Дж. Міршгаймер (Mearsheimer, 2001) розглядає проблему дисбалансу сил і підкреслює, що національні інтереси є основною мотивацією великих держав у міжнародних відносинах. Один із важливих внесків у розробку цієї теми належить науковцю Дж. Най (Nye, 2004), який у своїх дослідженнях акцентує увагу на поняттях "м'яка сила" та "тверда сила" в міжнародних відносинах. У своїй книзі "Soft Power: The Means to Success in World Politics" Nye аналізує вплив "м'якої сили" на формування світового порядку. Дослідник С. Гантінгтон (Huntington, 2018) є автором численних праць, включаючи його важливу роботу "The clash of civilizations and the remaking of world order". У цій книзі він висловив тезу про те, що в сучасному світі основні

конфлікти відбуваються між цивілізаціями з різними культурними та релігійними традиціями. Дослідник запропонував концепцію "зіткнення цивілізацій", яка передбачає, що саме зіткнення між цивілізаційними парадигмами буде головною причиною конфліктів у світі в майбутньому. Г. Кісінджер (Kissinger, 2019) у своєму дослідженні "World Order" висловлює вагомі думки та аналіз щодо умов та компонентів формування світового порядку в сучасний період. Він аналізує роль ключових гравців у міжнародних відносинах, особливо великих держав, і їхні взаємини, що впливають на геостратегічні конфігурації та структуру світової системи; називає основні елементи та умови, принципи й історичний контекст формування каркасу світового порядку. Ф. Фукуяма (Fukuyama, 2022), у роботі "Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalisation of Democracy" пропонує значущі думки та аналіз, які стосуються чинників і факторів, які впливають на світовий порядок, такі як: ліберальна демократія, роль інституцій, економічна стабільність та розвиток, глобальні виклики і спільна відповідальність. А у своїй книзі "Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment" він аналізує важливі аспекти сучасного суспільства, зокрема роль ідентичності та потреби в гідності у формуванні політичного та соціокультурного порядку (Fukuyama, 2022).

Аналізуючи тематику дослідження, необхідно зазначити про вагомий внесок і таких науковців, як: R. Cox, J. Ikenberry, W. Jeffrey Legro та A. Moravcsik, R. Haass, R. Keohane, C. Kupchan, M. Naím, C. Volk, M. Sheehan, F. Zakaria, З. Бжезінський та ін.

Зазначені дослідники підкреслюють важливість подальшого вивчення та аналізу різних аспектів теми, зокрема розробки нових стратегій взаємодії між державами, пошуку механізмів урегулювання конфліктів та сприяння розвитку стійкого світового порядку.

Об'єктом дослідження є світовий порядок.

Основною метою дослідження є визначення основних передумов, ключових факторів та чинників, які впливають на формування світового порядку та його складових, забезпечують його життєздатність і стійкість.

Методи

Під час дослідження використано низку загальних та спеціальних методів: літературний і контент-аналіз та критичний огляд джерел (аналіз літератури, включаючи книги, наукові статті, звіти, офіційні повідомлення та інші джерела, пов'язані з темою дослідження, огляд та виділення ключових аспектів і тенденцій, які стосуються теми дослідження); аналіз думок експертів і політичних діячів (дослідження та аналіз поглядів відомих експертів, політичних аналітиків та діячів на тему дослідження, аналіз їхніх доводів та пропозицій); кейс-стаді (вивчення конкретних кейсів та історичних прикладів формування світового порядку в різні періоди історії, розгляд їхніх особливостей, труднощів та успіхів для виділення ефективних підходів і стратегій); порівняльний аналіз вибраної інформації; системний аналіз та моделювання (застосування системного аналізу для розуміння взаємозв'язків та впливу різних компонентів на формування стійкого світового порядку. Використання моделювання для визначення абстрактних форм бажаного результату).

Результати

Ще в середині ХХ ст. вчений Дж. Міршгаймер у своїй праці "The Tragedy of Great Power Politics" зазначав, що національні інтереси мають бути основою взаємодії держав у міжнародних відносинах, але водночас

необхідно шукати компроміси для підтримання стабільності та миру (Mearsheimer, 2001). Проте існує нерозв'язана проблема щодо забезпечення балансу інтересів в умовах розмежування впливу між сильними державами і їх відповідальності перед людством за збереження всієї цивілізації.

Р. Хаас у своїх працях досліджував процеси та явища, пов'язані із міжнародним та світовим порядком. Зокрема, у своїй книзі "Розхитаний світ. Зовнішня політика Америки і криза старого ладу" він зазначив, що міжнародний порядок можна розуміти як комплекс зусиль різних держав, спрямованих на те, щоб не допускати використання військової сили для досягнення зовнішньополітичних цілей (Хаас, 2019, с. 47). Сучасний же світовий порядок він окреслює як такий, що ґрунтується на принципі "суверенних зобов'язань" – це зобов'язання держави перед іншими державами і через них – перед громадянами інших держав (Хаас, 2019, с. 261).

На думку Г. Кісінджера, саме геополітичні реалії підкреслюють важливість геополітичних факторів у формуванні світового порядку. За концепцією вченого, будь-який із названих вище рівнів порядку базується на двох компонентах – сукупності загальноприйнятих правил, що визначають межі допустимих дій, і на балансі сил, необхідному для стримування в умовах порушення правил, що не дозволяє одній політичній одиниці підкорити собі всі інші (Кісінджер, 2019, с. 17). Фактично він виокремлює легітимність (самого порядку) та баланс сил як два основних компоненти життєздатності світового порядку. Легітимність світового порядку автор пов'язує із парадигмою свободи і зазначає, що будь-який світовий порядок, щоб виявитися життєздатним, має сприйматися як справедливий – не лише лідерами, а й простими громадянами (Кісінджер, 2019, с. 16). На думку Кісінджера, світовий порядок, щоб мати компоненту у вигляді легітимності, – ні в якому разі не може бути нав'язаним, щоб відповідати людській природі у прагненні до свободи.

Про важливість задоволення прагнення осіб до свободи та гідності з метою підтримання політичного та соціального порядку у суспільстві зазначає і Ф. Фукуяма у своїй праці "Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженої". Аналізуючи історичні події в Європі та світі, які супроводжувались революціями XIX ст., кольоровими революціями XX ст. та революції гідності (зокрема і Революцію гідності в Україні) він зазначає, що світ, у якому визнавалася гідність тільки незначної групи людей, поступиться світу, що ґрунтується на принципі гідності кожного (Фукуяма, 2022, с. 49).

З такими твердженнями зазначених науковців можна цілком погодитись і зробити висновок про те, що нехтування таким важливим чинником, як легітимність (самого світового порядку), при формуванні нового світового порядку може бути фатальною помилкою.

Легітимність (від лат. *legitimus* – згідно із законами, правомірний, законний) – здатність того чи іншого політичного режиму досягти суспільного визнання та виправдання обраного політичного курсу, прийнятих ним політичних рішень, кадрових або функціональних змін у структурах влади (Штанько та ін., 2007, с. 277).

Важливо зазначити, що легітимність влади супроводжується наявністю консенсусу щодо основних цілей і цінностей розвитку (Штанько та ін., 2007, с. 80).

Натомість, як вбачається з аналізу нинішньої геополітичної ситуації, вищі інституції міжнародних

організацій, покликані відстоювати каркас міжнародної правової системи та забезпечувати мирне існування людства на планеті, не справляються із поставленим завданням. Часті випадки грубого порушення норм міжнародного права на світовій арені можуть свідчити про наднизький рівень легітимності нинішнього світового порядку в сучасних умовах. Легітимність знижується за умови зростання недовіри до вказаних інституцій або до дій чи процесів, які ними ініціюються. Аналіз сучасного геополітичного середовища та політичних процесів у світі дає змогу виокремити такі чинники і фактори, які впливають на зниження рівня легітимності світового порядку. Так, цинічна політика подвійних стандартів у міжнародних відносинах, відсутність зусиль світового співтовариства у конвергенції у сферах інтересів, цінностей та світогляду; "нецивілізована" недостатньо контрольована, а іноді підтримувана певними силами діяльність фінансово-економічних центрів, транснаціональних компаній тощо, які не залучені до відповідальності за долю людства (хоча їхній вплив на глобальні процеси часто значно більший за вплив деяких державних та міждержавних суб'єктів міжнародної політики) – безперечно, призводить до фрустраційних процесів та до розчарування нинішнім світовим порядком.

Слід зазначити, що обидва згаданих вище дослідники – Г. Кісінджер та Ф. Фукуяма – вказують у своїх працях на те, що стійкий світовий порядок потребує певних структур та правил, які забезпечують стабільність у міжнародних відносинах. Крім того, Кісінджер акцентує увагу на ролі міжнародних організацій та установ у його формуванні. Ф. Фукуяма у своїй книзі "Політичний порядок і політичний занепад" звертає увагу на важливість інституцій у формуванні стійкого світового порядку, аналізує роль міжнародних організацій, угод та правових структур у забезпеченні міжнародної співпраці та управлінні конфліктами, акцентує увагу на дотриманні балансу між інтересами суспільства і держави як окремої інституції.

Проте в роботах цих двох науковців є і категоричні відмінності у підходах до визначення основних умов та елементів формування світового порядку. Якщо концепція життєздатності світового порядку у Г. Кісінджера базується на легітимності та балансі сил, то Ф. Фукуяма також приділяє важливу увагу й теорії конвергенції, звертаючись до аспектів внутрішнього світу індивідуума та до загальнолюдських цінностей. Крім того, він підкреслює значущість економічної стабільності та розвитку для формування стійкого світового порядку, ефективного господарювання, рівного розподілу можливостей та звернення до інтересів усіх акторів взаємовідносин, що сприяє забезпеченню економічної безпеки та міжнародній гармонії.

Подібної думки дотримується дослідник Дж. Най. Учений у своїй праці "Soft Power: The Means to Success in World Politics" визначає "м'яку силу" як здатність впливати на інших через привабливість, позитивний вплив культури, ідей та цінностей, а не через використання військової або економічної потужності. Ця концепція відкриває новий підхід до балансу сил у міжнародних відносинах, де не тільки важливо мати економічний та військовий потенціал, а й використовувати "м'яку силу" для привернення інших країн до своїх інтересів. У своїх роботах Дж. Най також висловлює думку про необхідність розробки комплексних підходів до балансу сил, які враховували б економічний, політичний, культурний та інші

аспекти, вказує на важливість співпраці та діалогу між державами для досягнення спільних цілей та розробки ефективних механізмів урегулювання міжнародних конфліктів. Проте необхідно відзначити, що в роботах науковця є певні обмеження та не вирішені аспекти. Він зосереджується переважно на впливі "м'якої сили" і менше акцентує увагу на важливості традиційних елементів національних інтересів та геополітичної динаміки (Nye, 2004).

Аналізуючи вищевикладене, можна погодитись із названими науковцями у тому, що важливим компонентом формування світового порядку, крім легітимності і балансу сил, є дотримання балансу національних інтересів суб'єктів міжнародних відносин та балансу між ними і глобальними інтересами людства, які, у свою чергу, нерозривно пов'язані з категоріями: "цінності" та "світогляд".

Дослідник С. Гангтінгтон у своїй праці "Зіткнення цивілізацій" розглядає процес формування світового порядку крізь призму культурних та цивілізаційних розбіжностей, підкреслюючи, що різноманітність концепцій світогляду може впливати на стосунки та взаємодію між суб'єктами міжнародних відносин. Він вказував на можливість виникнення конфліктів на основі релігійних, культурних та ідеологічних розбіжностей, які можуть стати на шляху до забезпечення балансу інтересів і взаємодії між країнами та народами світу (Хантінгтон, 2018). Дослідження С. Гангтінгтона може слугувати додатковим підґрунтям для аналізу та обговорення теми світового балансу та аналізу умов, чинників і факторів формування нового світового порядку. Вказані фактори розглядав і Г. Кісінджер у своїй праці "Світовий порядок", зазначаючи про кардинальні розбіжності між західним і незахідним підходами до світового порядку, і що для різних культур реальність, у тому числі геополітична, виступає по-різному (як зовнішнє для спостерігача, коли пізнання її полягає у фіксації і класифікації даних – чим точніше, тим краще, і що успіх політики залежить від правильної оцінки існуючих реалій та тенденцій / або як внутрішнє по відношенню до спостерігача і що окреслюється відповідно до психологічних, філософських чи релігійних переконань) (Кісінджер, 2019, с. 484).

Дія зазначених вище факторів впливу на взаємини між індивідами, соціальними групами, державами і народами чітко прослідковується і в сучасній геополітичній обстановці, відіграючи явно негативну роль у процесі формування стійкого світового порядку. Так, крім оцінки явищ явно реалістичного характеру, "гостро відчувається необхідність масової трансформації особистості, суспільних та індивідуальних пріоритетів, акцентування миротворчого спрямування активності та підтримка творчого розмаїття (включаючи й основи інакодумства, вивчення історичних альтернатив). Потрібна послідовна ліквідація інструментів залежності прийняття рішення від особистого та групового егоцентризму, позбавлення олігархату, корумпованого чиновництва, мілітаристів, etc. можливості історичного рвану" (Шедяков, 2023).

Бездіяльність колишнього та нинішнього глобального ладу, а особливо численних міжнародних організацій, була наочно продемонстрована під час військової агресії російської федерації проти України ще в 2014 р. Очевидно, що агресія, спрямована проти України, має важливі наслідки, які виходять за межі регіону, і впливає на весь європейський континент та глобальну безпеку. Аналізуючи події, які відбуваються на Близькому

Сході, особливо в 2023 р., можна стверджувати, що російська агресія розпочала період геополітичних турбулентностей, який відзначається місцевими та глобальними кризами і війнами з непередбачуваними наслідками. Руйнування та дискредитація системи сучасного світового порядку російським керівництвом супроводжувалися своєрідним "тестуванням" на міцність міжнародних структур у сфері безпеки та військово-політичних альянсів. Російська війна проти України викликала чинники та потенційні негативні наслідки дисбалансу сил на світовій арені та стала певного роду точкою перегляду світового порядку та всього безпекового середовища. Так, 20 жовтня 2023 р. Президент США Джо Байден під час виступу на приватному передвиборчому прийомі висловився про те, що старий світовий порядок, який діяв 50 років, уже видихнувся і світ потребує нового.

Важливою передумовою формування нового світового порядку є глобалізаційні процеси. У свою чергу, сучасний світ має справу з великою кількістю викликів, які ставлять під загрозу світовий порядок. Серед них необхідно виділити сучасні війни, загрози ядерного світового конфлікту, трансформацію міжнародного тероризму та небезпеки кібератак, загрози кліматичного характеру та енергетичної кризи, необхідність забезпечення стабільності світових економічних та фінансових систем, тотальну соціальну нерівність, пандемії тощо.

Зростаюча економічна нестабільність має потенційно серйозні наслідки для глобального порядку. Великі міжнародні борги, торговельні конфлікти та економічна нерівність можуть спричинити різного роду кризові явища, які суттєво вплинуть на світову економіку в негативному аспекті. Зростаючий вплив нових технологій на економіку та суспільство становить ще один серйозний фактор, що визначає сучасний світ.

Глобалізаційні процеси створили нові виклики для держав, які пов'язані із питанням збалансування національних інтересів із глобальними економічними та суспільними змінами у світі.

Щодо інших передумов формування нового світового порядку необхідно звернути особливу увагу ось на що. Одним із головних напрямів розвитку світового науково-технічного прогресу є розробка нових технологій, які можуть бути використані в різних галузях, включаючи військову техніку, медицину, енергетику та ін. Однак використання цих технологій може стати загрозою для світової безпеки, якщо вони потраплять у неправильні руки (терористичні організації, деспотичні уряди тощо). Також можуть виникнути ризики з використанням технологій, які можуть стати зброєю масового знищення або викликати інші загрози для безпеки людства. Одним з основних викликів, пов'язаних із науково-технічними розробками, є бурхливий розвиток штучного інтелекту. Цей розвиток може мати великий вплив на різні сфери життя, включаючи економіку, соціальну сферу та військову діяльність. Штучний інтелект може бути використаний для розв'язання складних проблем, але водночас може стати великою загрозою, якщо його використання не буде контролюватись належним чином.

З приводу викладеного справедливо зазначає Ю. Харарі у своїй книзі "21 урок для 21 століття": "Ба більше, тоді як ядерна війна й зміни клімату загрожують лише фізичному виживанню людства, проривні технології можуть змінити саму природу людства" (Харарі, 2023, с. 160). Тобто основним завданням для людства буде впоратись із тими потрясіннями та кардинальними змінами

у житті суспільства, які докорінно можуть змінити звичну нам природу суспільної організації та життєдіяльності.

Очевидно, що подолання таких викликів можливе лише за співпраці всього світового співтовариства, яке повинно об'єднатись заради досягнення поставленої глобальної мети – продовження історії нинішньої цивілізації.

Дискусія і висновки

Дослідження основних передумов та елементів, чинників і факторів світового порядку набуває особливої актуальності. Спроможність знаходити компроміси та спільні рішення, які враховують інтереси всіх учасників світового співтовариства, є важливою передумовою для створення стійкого й ефективного міжнародного порядку. Розвиток нових стратегій та механізмів вирішення конфліктів та забезпечення спільної безпеки є критичним завданням для всього світового співтовариства. Явно виражена потреба в удосконаленні методів управління конфліктами, підходів до забезпечення справедливості та спільного розвитку, відповідального співіснування, а також у виявленні можливостей для побудови стійкого світового порядку.

Відкритим залишається питання саме пошуку тієї "золотої середини" балансів (з урахуванням основних умов, чинників, факторів і необхідних елементів), яка б гармонійно підтримувала та природньо цементувала світовий порядок. Вищевикладений аналіз чітко наводить на розуміння необхідності забезпечення синтетично-синергічного підходу до процесу формування ефективного світового порядку.

Дослідження дає чітке розуміння основних умов, елементів, компонентів, чинників і факторів формування стійкого світового порядку. Роботи зазначених вчених та аналіз сучасної парадигми міжнародних відносин, геополітичної обстановки у світі вказують на те, що такими основними категоріями є легітимність, баланс сил і баланс національних інтересів. Важливим завданням тут постає досягнення загальної легітимності без порозуміння у світоглядних концепціях, питаннях загальноприйнятих базових цінностей, принципів та цілей загального розвитку. Відсутність легітимності призводить до відсутності зобов'язань, які виконуються суверенними суб'єктами по своїй волі.

Поняття "баланс сил" у політичній науці є однією з основних концепцій, що досліджує взаємовідносини між державами та іншими суб'єктами міжнародних відносин. Важливо зрозуміти, що баланс сил не є статичним поняттям. Він змінюється відповідно до геополітичних, економічних та соціокультурних трансформацій. Національні інтереси, у свою чергу, визначають мету та стратегії кожної конкретної країни в окремий період її життєдіяльності. Сучасні глобальні трансформації, спричинені технологічним прогресом, геополітичними змінами та економічними перетвореннями, породжують складні виклики та можливості. Розуміння цих трансформацій дає змогу аналізувати нові фактори, які впливають на баланс національних інтересів. Важливим у цьому контексті є питання досягнення балансу національних інтересів держав, передумови, конкретні методи та практичні інструменти для його досягнення, які на сьогодні залишаються недостатньо дослідженими та розробленими у зазначених розвідках.

З аналізу наукових робіт учених, які досліджували питання, наближені за своїм змістом до тематики

означеного дослідження, вбачається певна дискусія серед науковців стосовно важливості концепцій балансу сил та балансу національних інтересів у підходах до процесу формування стійкого світового порядку. Реалії сьогодення та висновки цієї роботи доводять, що саме синергія підходів – внутрішнього і зовнішнього, реалізму та ідеалізму, ідентичності, солідарності, універсальності тощо – може мати вдалий результат у прагненні до стабільного миру та безпеки у світі.

У подальших дослідженнях необхідно відкрити внутрішню і зовнішню перспективи на питання трансформації світового порядку та пошуку зазначених балансів і досягнення легітимності, що може сприяти розробці більш обґрунтованих стратегій та політичних рішень для забезпечення стійкості, рівноваги і співпраці між державами в умовах сучасного мінливого глобалізованого світу і нестабільного порядку.

За результатами цієї наукової роботи вбачається потреба в подальшому більш глибокому дослідженні саме взаємозв'язку, симбіозу та можливості гармонізації виокремлених нами категорій, а особливо таких як: національні інтереси держав і їх баланс, цінності (як національні, так і загальнолюдські), світогляд, легітимність – у контексті формування та забезпечення стійкого світового порядку. Актуальним постає застосування до зазначеної проблематики аксіологічного методу дослідження.

Майбутні наукові розвідки також мають акцентувати увагу на впливі процесів глобалізації на національні інтереси в конкретних регіонах і країнах. Необхідно дослідити можливості та механізми для держав успішно збалансувати свої національні інтереси в умовах глобальних викликів та змін у світовому порядку.

Науково-технічний прогрес стає все більш інтенсивним, забезпечуючи великі можливості для розвитку нашої цивілізації. Проте разом із можливостями виникають і ризики, пов'язані з негативним впливом на світову безпеку. Зазначене спонукає та зобов'язує кожного дотичного до цих сфер бути відповідальним за свою діяльність перед усім людством, а відповідні системи, інституції та організації впроваджувати дієві механізми управління такими розробками на глобальному міждержавному рівні.

Результати дослідження засвідчили, що співробітництво та формування міжнародної системи на основі взаємоповаги та взаємозалежності є ключовими елементами успішного формування стабільного світового порядку. Правильно сплановані кроки можуть допомогти створити більш стійку та справедливую систему такого порядку, а аналіз ролі великих та потужних держав у розвитку всієї цивілізації дасть змогу розробити рекомендації для покращення взаємодії між ними з метою забезпечення стабільності та запобігання конфліктам. Дослідження історичного контексту допоможе врахувати безцінний досвід минулих епох для уникнення подібних помилок у подальшому та оптимізації стратегій усіх акторів світового співтовариства.

Отже, підсумовуючи, можна бути солідарним із Харарі, який, говорячи про цінності і національні інтереси держав крізь призму патріотизму та пошановування унікальності своєї нації, відмітив: "Однак, якщо ми хочемо вижити й процвітати, у людства залишається єдиний варіант вибору – доповнити таку місцеву відданість значними зобов'язаннями перед глобальною спільнотою" (Харарі, 2023, с. 165).

Список використаних джерел

- Киссинджер, Г. (2019). *Мировой порядок*. РДЦ-Алматы.
 Сунгуровський, М. (2014). *Геополітичний аналіз балансу сил і змін у ньому на фоні російсько-українського конфлікту*. <https://razumkov.org.ua/statti/geopolitychnyi-analiz-balansu-syl-i-zmin-u-nomu-na-foni-rosiiskoukrainskogo-konfliktu>
 Фукуяма, Ф. (2022). *Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості*. Наш формат.
 Фукуяма, Ф. (2022). *Політичний порядок і політичний занепад*. Наш формат.
 Хаас, Р. (2019). *Розхитаний світ. Зовнішня політика Америки і криза старого ладу*. Основи.
 Хантінгтон, С. (2018). *Столкновение цивилизаций*. KazBook Trade.
 Харарі, Ю. (2023). *21 урок для 21 століття*. Букшеф.
 Штанько, В. І., Чорна, Н. В., Авксентьева, Т. Г., & Тіхонова Л. А. (2007). *Політологія*. "Фірма "ІНКOS", Центр учбової літератури.
 Шедяков, В. (2023). *Створення нового світового порядку і реструктурування міжнародних відносин: розуміння, прогностика, конструктивний вплив*. I International Scientific and Theoretical Conference "Modern vision of implementing innovations in scientific studies". Collection of Scientific Papers "SCIENTIA". <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/840>
 Mearsheimer, J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. W. W. Norton & Company. <https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/5526008/course/section/6018533/MEARSHEIMER%20J.%20%282001%29.%20The%20Tragedy%20of%20Great%20Power%20Politics%20-%20Cap%202.pdf>
 Nye, J. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. PublicAffairs. https://www.academia.edu/37597511/Soft_Power_The_Means_To_Success_In_World_Politics_Josep_S_Nye

References

- Fukuyama, F. (2022). *Identity. The need for dignity and the politics of resentment*. Our format [in Ukrainian].

- Fukuyama, F. (2022). *Political order and political decline*. Our format [in Ukrainian].
 Haas, R. (2019). *A shaken world. American foreign policy and the crisis of the old order*. Osnovy [in Ukrainian].
 Harari, Y. (2023). *21 lessons for the 21st century*. Bookshef Publishing House [in Ukrainian].
 Huntington, S. (2018). *Clash of civilizations*. KazBook Trade [in Russian].
 Kissinger, G. (2019). *World order*. RDC-Almaty [in Russian].
 Mearsheimer, J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. W. W. Norton & Company. <https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/5526008/course/section/6018533/MEARSHEIMER%20J.%20%282001%29.%20The%20Tragedy%20of%20Great%20Power%20Politics%20-%20Cap%202.pdf>
 Nye, J. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. PublicAffairs. https://www.academia.edu/37597511/Soft_Power_The_Means_To_Success_In_World_Politics_Josep_S_Nye
 Shedyakov, V. (2023). *Creation of a new world order and restructuring of international relations: understanding, prognosis, constructive influence*. I International Scientific and Theoretical Conference "Modern vision of implementing innovations in scientific studies". Collection of Scientific Papers "SCIENTIA". <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/840> [in Ukrainian].
 Shtanko, V. I., Chorna, N. V., Avksentieva, T. G., & Tikhonova, L. A. (2007). *Politology. Tutorial*. "INKOS" Publishing House, Center for Educational Literature [in Ukrainian].
 Sungurovsky, M. (2014). *Geopolitical analysis of the balance of power and changes in it against the background of the Russian-Ukrainian conflict*. <https://razumkov.org.ua/statti/geopolitychnyi-analiz-balansu-syl-i-zmin-u-nomu-na-foni-rosiiskoukrainskogo-konfliktu> [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 27.11.23

Прорецензовано / Revised: 18.12.23

Схвалено до друку / Accepted: 25.12.23

Denys LYSOV, PhD Student

ORCID ID: 0009-0001-3131-2395

e-mail: denyslysov@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

BASIC PREREQUISITES AND COMPONENT FORMATIONS WORLD ORDER

Background. *This scientific research is aimed at the analysis and determination of the main conditions, factors and elements of the formation of the world order, such as globalization processes, the balance of forces, the balance of national interests and legitimacy; to highlight the key aspects of this issue in the global political system and geopolitical situation against the background of modern transformations of the world order. Important issues related to the impact of global and other civilizational factors on the dynamics of political relations between countries, strategies for ensuring stability and conflict resolution are studied. In the context of the complexity of modern international relations, critical disagreements on worldview positions, values and identity, growing globalization, aggravation of world crises and the emergence of new threats and challenges of a planetary scale, the main purpose of this study is to determine the prerequisites, key factors, factors and components that influence on the formation of a stable and effective world order, the development of recommendations for further research on this topic and the necessary practical steps.*

Methods. *The article uses a number of general and special methods of scientific research. Literary and content analysis and critical review of sources; analysis of the opinions of experts and political figures - made it possible to highlight key aspects and trends related to the research topic. The case study method was used to study specific situations and historical examples of changes in the geopolitical environment and their impact on transformational processes in the world order. The comparative analysis of the selected information and the systematic approach made it possible to understand the interrelationships and the influence of various prerequisites and components on the formation of a sustainable world order. The modeling method was applied to determine the abstract forms of the desired result.*

Results. *The current geopolitical situation and security environment in the world were analyzed in the article. Modern trends in globalization processes and the main prerequisites for the transformation of the world order are highlighted, the main problematic issues are identified, the solution of which is a necessary condition for the formation of an effective system of the world order and ensuring its viability and stability. The interdependence between the elements of the specified system and other factors of social organization, their influence on including the cultural and ideological factor. The results of the study indicate that the main categories of the mentioned issues are legitimacy, balance of power and balance of national interests. The basis of the problem is the issue of achieving the legitimacy of the world order and the balance of national interests of states in the absence of a general consensus of the world community and misunderstandings in worldview concepts, generally accepted basic values, principles, and goals of general development.*

Conclusions. *The study focuses on the need to maintain a balance between national interests and the global needs of humanity, and on establishing the legitimacy of the entire framework of the world order. Cooperation and the formation of an international system based on mutual respect and interdependence are key elements of the success of the process of achieving the set goal. An important task for the entire world community is the search for real opportunities and effective mechanisms for harmonizing and balancing the national interests of states, values and worldview concepts of nations and peoples in the face of global challenges and threats.*

Key words: *geopolitics, world order, globalization, balance of power, national interests, foreign policy.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 351.862.4.07:323](477)

DOI: <https://doi.org/10.17721/3041-1912.2024/1-10/11>Юрій ТУКАЛЕНКО, асп.
ORCID ID: 0000-0002-1059-3802
e-mail: iurii.tukalenko@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ЩОДО ШЛЯХІВ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

Вступ. Територіальна цілісність, недоторканність кордонів держави та національні інтереси це одні з основних постулатів існування країни. Зміна міжнародно визнаних кордонів можлива лише за умови проведення національного референдуму або після підписання керівництвом країни відповідного міжнародно-правового акта, визнаного світовою спільнотою та найближчими сусідами, а також після оголошення його в офіційній пресі й вебсайтах, на майданчиках ООН, ЄС та інших міжнародних всесвітньо визнаних організацій. З початком повномасштабного вторгнення з 24 лютого 2022 р. частина території України окупована російською федерацією, триває її насильницьке інтегрування в правове поле агресора. Ураховуючи це, відбувається невиконання чинних законів України, примусове введення законів та вимог на окупованій території іншої держави, привласнення та переоформлення власності тощо. У майбутньому зазначене потребуватиме вироблення рішень у частині оновлення, а також вироблення нових адаптованих до сучасних реалій організаційно-правових засад державної політики щодо підготовки реінтеграції тимчасово окупованих територій в українську сферу впливу та повернення населення до повноцінного життя в українському правовому, соціальному, економічному та інших полях.

Методи. Методами дослідження є сучасні загальні та спеціальні методи наукового пізнання, серед яких: аналіз застосовувався для опрацювання наукових та нормативно-правових джерел; структурно-функціональний – для дослідження суб'єктів системи забезпечення гуманітарної безпеки та їх компетенцій; індуктивний і дедуктивний – для аналізу й узагальнення інформації з тематики дослідження; прогнозування та синтезу – для формулювання висновків і рекомендацій за підсумками дослідження.

Результати. Автором здійснено огляд останніх наукових та аналітичних праць, присвячених проблематиці організаційно-правових засад державної політики України щодо реінтеграції тимчасово окупованих територій. Відзначено питання, які становлять основну проблематику щодо забезпечення реінтеграції тимчасово окупованих територій, та шляхи, які пропонуються для їх розв'язання. Далі, послідовно, на підставі аналізу законодавчих та нормативно-правових актів, якими регламентується діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, виокремлено функції та повноваження, які, на нашу думку, спрямовані на вирішення проблемних питань під час реінтеграції тимчасово окупованих територій, а отже, і на забезпечення безпеки громадян України.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу дійти таких висновків: аналіз праць вітчизняних науковців та аналітиків дав підстави виокремити основні напрями забезпечення державної політики з реінтеграції тимчасово окупованих територій і констатувати, що їм має приділятися більше уваги для забезпечення відновлення та подальшого прогресивного розвитку України. Аналіз законодавства засвідчив, що законодавчі акти не містять чітко сформульованих завдань стосовно формування та реалізації державної політики забезпечення реінтеграції тимчасово окупованих територій. Проте проведений аналіз дав можливість зробити висновки, що тільки тісний взаємозв'язок виконавчої та законодавчої влад, системи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, недержавних інституцій та громадян приведе до якісної реалізації державної політики щодо реінтеграції тимчасово окупованих територій. Це, у свою чергу, дає змогу ідентифікувати їх як суб'єктів забезпечення реінтеграції тимчасово окупованих територій, зважаючи на те, що їх повноваження у цій сфері мають безпосереднє відношення до її забезпечення. У процесі дослідження також відзначено, що залучення громадських структур до процесів вироблення державної політики є важливим аспектом підвищення ролі громадян та їх об'єднань у питаннях щодо забезпечення безпеки.

Ключові слова: тимчасово окуповані території, національні інтереси, сфера впливу, реінтеграція, Організація Об'єднаних Націй, організаційно-правові засади.

Вступ

Актуальність дослідження. Розвиток та інтеграція тимчасово окупованих територій це нагальне питання для нашої держави. Люди чекають змін і реального покращення вже. Вони хочуть бачити, що про них піклуються, їм допомагають, їх підтримують, а не заносять в "чорні" списки і забезпечують за залишковим принципом. Це обов'язок держави. Саме на державу в особі її виконавчих та законодавчих органів, правоохоронних органів покладається розбудова та забезпечення умов для розвитку, захисту прав, свобод громадян. Проведення якісної та виваженої реінтеграції тимчасово окупованих територій в український простір це не просто констатація якоїсь необхідної дії, це показник спроможності держави захистити своїх громадян, свою територію та свою національну безпеку.

Вищевикладене свідчить про те, що реінтеграція тимчасово окупованих територій тісно пов'язана з можливостями держави щодо забезпечення сталого

розвитку суспільства в різних сферах: гуманітарній, економічній, соціальній, екологічній, інформаційній тощо. Адже від них залежить формування людського капіталу, який вважається найбільшим національним багатством нашої країни.

Огляд літератури. Вітчизняні науковці та аналітики не оминають своєю увагою проблематику реінтеграції тимчасово окупованих територій в український простір. На початку обговорення теми про державну політику необхідно зазначити, що означена проблематика тісно пов'язана із національною безпекою. Тому необхідно почати з трактування поняття "державна політика".

Ю. Ковбасюк стверджує, що "під державною політикою слід розуміти сукупність ціннісних цілей, державно-управлінських заходів, рішень і дій, порядок реалізації державно-політичних рішень (поставлених державною владою цілей) і системи державного управління розвитком країни" (Ковбасюк та ін., 2014).

Г. Ситник зазначає, що "під державною політикою розуміються не будь-які дії і заходи держави, а саме ті,

© Тукаленко Юрій, 2024

за допомогою яких узгоджуються інтереси громадян, суспільства і держави" (Ситник, 2012).

Б. Гінзберг та Т. Дж. Лоуї визначають державну політику як "офіційно виражений намір, підкріплений санкцією, яка може бути винагородою або покарання".

Автори у монографії "Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження" дають таке визначення: "державна політика – це сукупність специфічних, неординарних дій, заходів та інститутів, за допомогою яких відбувається задоволення різноманітних інтересів диференційованого суспільства та їх узгодження з метою встановлення і збереження політичного і громадського порядку, досягнення злагоди і політичної інтегрованості суспільства" (Валевський, Ребало, Тертичка, 2000).

Вищевикладений аналіз досліджень і публікацій науковців та аналітиків, присвячених даній тематиці свідчить про те, що організаційно-правові засади потребують конкретизації та уніфікації з метою недопущення різного трактування.

Мета дослідження – розгляд організаційно-правових засад системи забезпечення шляхів реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Для виконання поставленої мети визначено таке завдання: здійснити аналіз законодавства України, на основі якого буде реалізовуватися державна політика щодо зазначеного питання та визначити основні напрями підвищення ефективності забезпечення якісної інтеграції тимчасово окупованих територій у контексті формування та реалізації державної політики в досліджуваній сфері.

Об'єкт дослідження – організаційно-правові засади державної політики України щодо реінтеграції тимчасово окупованих територій.

Методи

Методами дослідження є сучасні загальні та спеціальні методи наукового пізнання, серед яких, зокрема: аналіз було використано для опрацювання наукових, аналітичних та законодавчих і нормативно-правових джерел; індуктивний та дедуктивний – для аналізу й узагальнення інформації з теми дослідження; прогнозування та синтез – застосовувались під час формулювання висновків та рекомендацій за підсумками дослідження.

Дослідження базується на аналізі законодавчих та інших нормативно-правових актів і праць вітчизняних науковців та аналітиків, які досліджували означену проблематику.

Результати

У лютому 2022 р. Україна зазнала агресії, що призвело до тимчасової окупації частини території країни. Разом із географічними втратами великих збитків зазнав і людський потенціал через загибель, полон, вимушене проживання на тимчасово окупованих територіях або переселення в інші регіони, виїзд за кордон. Населення, яке залишилося на тимчасово окупованих територіях, примушують жити за законами країни-агресора, планувати ведення суспільної та господарської діяльності відповідно до її правових засад. Це призвело до того, що користування певними товарами та послугами на юридичній території України відбувається за правилами країни-агресора. При цьому слід визнати, що фактично люди поставлені в такі умови, що не робити цього вони не можуть, оскільки потрібно виробляти/купувати їжу, лікуватися, переміщуватися тощо. В цих умовах необхідно так відкоригувати державну політику, щоб населення, яке з тих чи інших причин було змушене залишитися на тимчасово окупованих територіях, не постраждало внаслідок нормативних актів, які передбачають

покарання на вільних територіях, і цивілізованим шляхом реінтегрувати тимчасово окуповані території в український простір.

Реалізація державної політики має здійснюватися шляхом підготовки урядом законопроектів та їх схвалення Верховною Радою. І, що головне, Верховна Рада та уряд мають проводити єдину лінію державної політики, оскільки це підвищить їх легітимність. Тобто уряд має підтримувати проголошені засади державної політики, у той час як Верховна Рада України має всіляко допомагати уряду в реалізації політики. Уряд і Верховна Рада є носіями єдиної політики, політичної сили та плану дій і залежать одне від одного.

Основою, на якій має формуватися державна політика України з реінтеграції тимчасово окупованих територій, мають бути Конституція України (1996), Закони України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України" (2014), "Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції" (2014), "Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції" (2014), "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб" (2014), "Про державний кордон України" (1991), "Стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя" (2021) тощо, у яких зазначено, що Україна проводить політику миру на основі принципів існуючих державних кордонів, Статут та Резолюції ООН щодо дотримання прав та свобод людини, правові акти ЄС, в яких засуджується агресія проти України, міжнародне право, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Не менш важливим є інституційно-управлінський аспект реінтеграції тимчасово окупованих територій. З метою його досягнення у Верховній Раді України функціонує Комітет з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнародних відносин. Відповідно до своїх функцій представники Комітету розробляють законодавчі акти щодо політики реінтеграції населення, яке проживає на тимчасово окупованих територіях України; реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а також створення умов для їх добровільного повернення до попереднього місця проживання; захисту прав і свобод осіб, які порушено внаслідок тимчасової окупації частини території України або втрати контролю над її частиною, а також відновлення деокупованих територій України тощо (Предмети відання Комітету..., 2019). Для підняття рівня інституційної складової було створено Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, одним із основних завдань якого є реінтеграція тимчасово окупованих територій України в правове, культурне, соціальне та економічне поле України.

Слід зазначити також нормативні акти та міжнародно-правові аспекти підготовки деокупації тимчасово окупованих територій у рамках виконання засад державної політики України щодо реінтеграції тимчасово окупованих територій. Так, з метою інформування світової спільноти було прийнято "Заяву Верховної Ради України у зв'язку із злочинними рішеннями керівництва російської федерації щодо спроби анексії тимчасово окупованих територій Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей України" від 6 жовтня 2022 р. № 2632-IX (2022). Особливої ваги набуло створення "Кримської платформи", що дало змогу значно консолідувати зусилля України та залучити іноземних партнерів

для вироблення спільної стратегії щодо проведення деокупації анексованих територій на рівні парламентів, урядів, міжнародних та громадських організацій.

Також парламентарі опрацьовують питання стосовно удосконалення та внесення змін до законів України "Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей", "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб" та ін. Слід ще виділити Постанову Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 1071 "Про затвердження Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України" (2017), відповідно до якої передбачено стимулювання соціально-економічного розвитку територіальних громад для підвищення рівня життя населення та соціальної стійкості, а також економічної активності.

Проведений аналіз згаданих нормативно-правових актів свідчить, що загалом вони продукують позитивну тенденцію щодо вироблення державної політики реінтеграції тимчасово окупованих територій та відповідають засадам державної політики України щодо повернення тимчасово окупованих територій України в її інституційно-правове поле. Вони охоплюють значну частину окреслених намірів державної політики в цьому напрямі і наголошують, що головні зусилля держави будуть спрямовані на дотримання прав та свобод людини, їх конституційних норм на основі нормативно-правових актів України, відновлення тимчасово окупованих територій у максимально короткі строки, надання правової, психологічної, фінансової та інших видів допомоги з метою відновлення та нормалізації життя на визволених територіях.

Саме через організовану та виважену державну політику України, яка відповідає міжнародному праву та Статуту ООН, держава спроможна виробити дієві організаційно-правові засади реінтеграції тимчасово окупованих територій, можливо, надати необхідний рівень гарантії прав і свобод людини, які через незалежні від них обставини опинилися в критичній ситуації. Президент України неодноразово говорив, що держава має зробити все, аби люди повернулися до нормального звичного життя. Насамперед це буде проведення гуманітарного розмінування, відновлення повноцінного медичного забезпечення, відбудови та забезпечення житлом (необхідно враховувати та передбачити кліматичні умови, зима-літо). Наступним кроком після забезпечення населення житлом, освітніми та медичними послугами буде забезпечення робочими місцями та належним рівнем життя (зарплатня, відпустки, реабілітація, допомога по інвалідності, соціальні виплати тощо). Добо механізми проведення деокупації становлять сукупність та взаємозалежність правових, соціальних, гуманітарних та інших форм, методів і засобів, які будуть використовуватися для визволення та реінтеграції тимчасово окупованих територій.

Необхідно максимально скоротити перелік документів, які необхідні для оформлення на звільнених територіях та недопущення неконтрольованого пошуку "вільном", яке не приведе до консолідації суспільства, а тільки збільшить його розшарування та буде сприяти соціальному внутрішньому напруженню суспільства/громад у населених пунктах. Адже очих записати до колаборантів сусіда, політичних опонентів, бізнес-конкурентів або бізнес-партнерів з'явиться багато, а правоохоронні органи, звичайно, будуть на стороні тих, хто звинувачує. Закони повинні чітко визначити коло осіб, які потрапляють під дію закону про співробітництво, юридичний інститут здійснення правосуддя на вільних

територіях, міру і ступінь покарання для тих, хто свідомо і спеціально погрожував правам і рівності українських громадян, а хто вимушений був годувати представників окупаційної влади, коли ті розміщувалися в їх оселі. Зрозуміло, що згоду на розміщення у них ніхто не питав.

Так, відповідно до ст. 111 "Державна зрада" Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III (редакція 28 квітня 2023 р.) "Державна зрада, тобто діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України" (Кримінальний кодекс України, 2001).

Відповідно до ст. 111-1 "Колабораційна діяльність" того самого Закону під колабораційну діяльність підпадає:

1. Публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором.

2. Добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій.

3. Здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України.

4. Передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором.

5. Добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території.

6. Організація та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора.

7. Добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території" (Кримінальний кодекс України, 2001).

На думку експерта з кримінального та міжнародного права, який спеціалізується на злочинах у сфері військової діяльності та злочинах у фінансовому секторі А. Ковальова, "...що розцінювати як державну зраду, а що ні – це суперечливе питання. З точки зору законодавства визначення "державна зрада" недостатньо конкретизоване" (Ковальов, 2023). Відповідно до законодавства України вина кожного окремого громадянина повинна бути доведена безпосередньо, переконливо і з наданням конкретних фактів, а не "притягування обвинувачень за вуха"

для підняття статистики чи "показників" роботи. Це загальноприйняті міжнародно-правові вимоги, а також це відповідає Загальній декларації прав людини ООН, а саме її ст. 2, відповідно до якої "...не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу держави або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоурядованою або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті" (Пейчинович-Бурич, 2012).

Також необхідно враховувати, що відповідно до положень III частини "IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі" Гаазької конвенції 1907 р. (IV конвенція ..., 1907) та розд. 3 "Конвенції про захист цивільного населення під час війни" 1949 р. населення окупованої території повинне підкорятися розпорядженням влади. Разом з тим його не можна примушувати до складання присяги на вірність, до участі у військових діях у складі військових формувань, спрямованих проти їх країни, до надання відомостей військового характеру. Його порушення буде приводом для міжнародного трибуналу, через що необхідно фіксувати всі порушення міжнародного права, прав та свобод людей, Статуту ООН, які відбуваються на тимчасово окупованих територіях, з метою їх представлення Міжнародному трибуналу.

Реальні механізми проведення організаційно-правових заходів сприятимуть цивілізованому поверненню тимчасово окупованих територій, їх міжнародному визнанню, а відповідно і підтримці й покажуть світовій спільноті, що Україна як держава витримала підступний удар і може захистити своїх громадян та національні інтереси. Ураховуючи вищезазначене, існує необхідність проведення таких заходів:

Підтвердження Резолюції ООН "Територіальна цілісність України. Захист принципів статуту ООН" від 12 жовтня 2022 р. 143 із 193 країн-членів проголосували за Резолюцію, 35 утрималися, 5 – проголосували проти. Таким чином, світова спільнота офіційно засудила спробу російської федерації анексувати частини України.

Підготовка Резолюції ООН із засудженням дій російської федерації та покаранням причетних до порушень міжнародного гуманітарного права.

Удосконалення нормативно-правових актів щодо територій, які повернулися до правового поля України, в культурній, гуманітарній, соціальній, економічній, інформаційній та інших сферах із дотриманням прав і свобод громадян.

Попередня розробка та підготовка відповідних запитів, дозволів, договорів тощо для розгортання тимчасової стабілізаційної миротворчої місії під проводом ООН із зазначенням її чітких функцій і завдань, оснащення, терміну перебування.

Вироблення плану проведення гуманітарного розмінування та очищення від вибухонебезпечних предметів населених пунктів, місцевості, підприємств та земель сільськогосподарського призначення.

Послаблення податкових навантажень на бізнес на звільнених територіях, а також відновлення промислового та сільськогосподарського виробництва. Міністерство економіки України і Міністерство аграрної політики та продовольства України повинні розробити план заходів щодо відновлення (будівництво) промислових об'єктів залежно від сировинної бази регіонів та відновлення сільськогосподарської галузі (населення господарств технікою, ремонтною базою, запасів палива, складами, добривами тощо).

Перегляд положень стратегій та концепцій забезпечення національної безпеки з урахуванням досвіду, проведення заходів оборонного характеру та обстановки у період режиму воєнного стану, а

також нових загроз та викликів (не тільки військового характеру). Організація чіткого розмежування функцій та завдань інститутів держави. Не допустити перехресного виконання завдань з організації оборони держави, що призведе до нецільового та даремного використання коштів.

Відновлення юрисдикції інститутів влади на вільних територіях, не допускаючи при цьому приниження, дискримінації чи будь-якого тиску на населення. Усі заходи (слідчі, дізнальні про факти вбивств або поранення людей, обстріли або розкрадання майна, позбавлення волі або вчинення насильницьких дій чи катувань, пограбування, незаконне заволодіння транспортними засобами тощо) повинні проводитись відповідно до Конституції України, яка гарантує дотримання прав та свобод громадян і Статуту ООН та міжнародного права. Ні в якому разі не допустити введення норми колективної відповідальності.

Реформувати сектор оборонного планування. Залучити до проведення оборонного планування офіцерів, фахівців, які мають реальний бойовий та організаційний досвід забезпечення національної безпеки і оборони. Звільнити осіб, які перейшли граничний вік проходження служби, за станом здоров'я та за час воєнного стану показали низький результат і не користуються авторитетом у колективах/організаціях. Зазначене можна провести шляхом анонімного опитування робочих колективів/силових організацій.

У науковій сфері переглянути легітимність отриманих наукових ступенів на тимчасово окупованих територіях та їх направленість у частині забезпечення національної безпеки чи завдання шкоди. У разі, якщо праці науковців можуть принести користь Українській державі, то немає необхідності заперечувати їх легітимність, і людям необхідно надати можливість продовження їх наукової діяльності з метою зміцнення позицій України в тій чи іншій сфері суспільного, освітнього та міжнародного життя.

В оборонно-промисловій сфері організувати відновлення виробництва боєприпасів, виробництво сучасних вітчизняних розробок військової техніки. Провести закупки новітнього технологічного обладнання та відновити виробництво з урахуванням максимального захисту, особливо з використанням систем протиповітряної оборони. Звичайно, врахувати при цьому заходи із забезпечення екологічної безпеки території та населення. Передбачити Державній службі України з надзвичайних ситуацій планування заходів у разі техногенної катастрофи, Службі безпеки України та Силам спеціальних операцій здійснювати комплекс заходів щодо забезпечення протидиверсійного захисту об'єктів критичної оборонної інфраструктури.

Вжити заходів із підвищення загальної правової та політичної культури населення, що має привести до створення сильних та дієвих політичних партій, що допоможе формувати сильну та стабільну державну політику. Необхідно припинити практику створення політичних партій на період президентства певної особи. Це, у свою чергу, дасть зрозуміти населенню тимчасово окупованих територій, що після приходу до влади нової команди їх не забудуть і не кинуть напризволяще та ще й звинуватять у всіх гріхах. Міністерству юстиції України розробити комплекс заходів щодо правового інформування місцевого населення в частині дотримання конституційних норм, прав і свобод громадян, здійснити кадрове забезпечення посад в юридичних органах деокупованих територій із максимальним використанням місцевих фахівців, якщо ті, звичайно, добровільно не брали участі в роботі окупаційних організацій, закладів тощо.

Отримати безальтернативні безпекові гарантії від міжнародних організацій та країн-членів ООН із

зрозумілими і чіткими формулюваннями, із зазначенням ясних заходів, що будуть застосовані для покарання агресора.

Водночас слід також зауважити, що одним із головних завдань органів держави всіх рівнів має бути відбудова та захист населення на звільнених територіях із залученням міжнародних, неурядових, громадських організацій. Адже досвід розвинутих держав свідчить, що державна політика є ефективною лише за умови, коли до її розробки, виконання та контролю залучаються широкі верстви населення та організації, тобто поєднання державного і громадського елементів у контексті вироблення організаційно-правових засад державної політики України щодо реінтеграції тимчасово окупованих територій.

Дискусія і висновки

У процесі аналізу нормативно-правових документів з'ясовано, що визначені у них вимоги, а також функції державних органів влади в основному відповідають вимогам щодо забезпечення реінтеграції тимчасово окупованих територій. Тобто комплекс організаційно-правових заходів державної політики щодо тимчасово окупованої частини, що спрямовані на відновлення територіальної цілісності та суверенітету України, нівелювання потенційних загроз зі сторони сусідніх держав (включаючи Угорщину та Румунію), здійснення діяльності стосовно створення умов та визначення можливостей реалізації всіх законних силових, дипломатичних та соціальних заходів на звільнених територіях, відповідає своєму основному призначенню.

Перелік згаданих заходів є багатоплановим та потребує значних організаційних і ресурсних зусиль держави. Вироблення та впровадження дієвих організаційно-правових засад державної політики щодо реінтеграції тимчасово окупованих територій є важливим складником забезпечення життєдіяльності суспільства, а також вони формують систему та механізми соціально направлених методів державного управління через свою спрямованість на покращення життя громадян та гарантування соціальної і громадської стабільності.

Державна політика з реінтеграції тимчасово окупованих територій може бути ефективною лише тоді, коли процес її формування є чітким, регламентованим правовими нормами, у тому числі і міжнародними, а також здійснюється відповідно до концепції співробітництва законодавчої та виконавчої влади. Державна політика має бути реальною, всеохопною та конкретною, що можливо забезпечити лише комплексним підходом до процесу формування державної політики із зазначеного питання. Крім того, такий виражений підхід до організації заходів із проведення реінтеграції тимчасово окупованих територій дасть змогу підвищити авторитет влади в суспільстві, що, у свою чергу, підвищить стійкість держави до зовнішніх викликів та загроз сьогодення.

Перспективними для подальших досліджень варто визначити вивчення зарубіжного досвіду за порушеною темою.

Список використаних джерел

- IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі (1907). Закон України від 24.08.07. № 995_222. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text
- Валевський, О. І., Ребкало, В. А., & Тертичка, В. В. (2000). Державна політика: аналіз та механізми її впровадження в Україні. Вид-во УАДУ.
- Кримінальний кодекс України. Стаття Державна зрада (2001). Закон України від 05.04.01. № 2341-III. https://protocol.ua/ua/kriminalnyi_kodeks_ukraini_statyya_111/
- Заява Верховної Ради України у зв'язку із злочинними рішеннями керівництва російської федерації щодо спроби анексії тимчасово окупованих територій Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей України (2022). Постанова Верховної Ради України від 06.10.22. № 2632-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2632-IX#Text>

Ковальов, А. В. (2020). *Адвокат за статтею 111 Кримінального кодексу України*. <https://prikhodko.com.ua/my-i-zmi/my-i-zmi/stattya/stattya-za-zradu-batkivshhyni-advokat-za-statteyu-111-kryminalnogo-kodeksu-ukrayiny/> (дата звернення: 19 жовтня 2023).

Ковбасюк, Ю. В., Ващенко, К. О., & Сурмін Ю. П. та ін. (2014). Державна політика, НАДУ.

Коментар МЗС України щодо ухвалення Генеральною Асамблеєю ООН резолюції "Територіальна цілісність України: захист принципів Статуту ООН". (2022). Міністерство закордонних справ України. <https://mfa.gov.ua/news/komentar-mzs-ukrayini-shchodo-uhvalennya-generalnoyu-asambleyeu-on-rezolyuciyi-teritorialna-cilisnist-ukrayini-zahist-principiv-statutu-onn>

Конвенція про захист цивільного населення під час війни (2006). Женева, 12 серпня 1949 року. Закон України від 08.02.06. № 3413-IV. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

Конституція України. (1996). Закон України від 28.06.06. Розд. I. <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i>

Пейчинович-Бурич, М. (2012). *Посібник з освіти в області прав людини за участі молоді. Загальна декларація прав людини* (повний текст). <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version-> (дата звернення 25 жовтня 2023).

Предмети відання Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнародних відносин (2019). Постанова Верховної Ради України від 29.08.19. № 19-IX. https://kompravud.rada.gov.ua/news/Pro_komitet/pred_vidan/72608.html

Про державний кордон України. (1991). Закон України від 04.11.91. № 1777-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>

Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. (2014). Закон України від 20.10.14. № 1706-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>

Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України. (2014). Закон України від 15.04.14. № 1207-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

Про затвердження Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України. (2017). Постанова Кабінету Міністрів України від 13.12.17. № 1071. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1071-2017-%D0%BF#Text>

Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції. (2014). Закон України від 12.08.14. № 1632-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1632-18#Text>

Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. (2021). Указ Президента України від 24.03.21. № 117/2021. <https://www.president.gov.ua/documents/1172021-37533>

Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції. (2014). Закон України від 02.09.14. № 1669-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-18#Text>

Ситник, Г. П. (2012). *Державне управління у сфері національної безпеки* (Концептуальні та організаційно-правові засади), НАДУ.

Fischer, Frank, Gerald J. Miller, & Mara S. Sidney (2007). *Handbook of Public Policy. Analysis Theory, Politics, and Methods*. CRC Press Taylor & Francis Group 6000 Broken Sound Parkway NW, Suite 300 Boca Raton, 20.

References

- Commentary of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine on the adoption by the UN General Assembly of the resolution "Territorial integrity of Ukraine: upholding the principles of the UN Charter", *Ministry of Foreign Affairs of Ukraine* (2022) (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://mfa.gov.ua/news/komentar-mzs-ukrayini-shchodo-uhvalennya-generalnoyu-asambleyeu-on-rezolyuciyi-teritorialna-cilisnistukrayini-zahist-principiv-statutu-onn>
- Decree of the President of Ukraine "About the Strategy of Deoccupation and Reintegration of the Temporarily Occupied Territory of the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol" (2021) (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://www.president.gov.ua/documents/1172021-37533>
- Fischer, Frank, Gerald J. Miller, & Mara S. Sidney (2007), "Handbook of Public Policy. Analysis Theory, Politics, and Methods", CRC Press Taylor & Francis Group 6000 Broken Sound Parkway NW, Suite 300 Boca Raton, 20.
- Kovalev, A. V. (2020). *Advocat za stateiu № 111 Kryminalnogo kodeksu Ukrayiny* [Lawyer under Article 111 of the Criminal Code of Ukraine]. <https://prikhodko.com.ua/my-i-zmi/my-i-zmi/stattya/stattya-za-zradu-batkivshhyni-advokat-za-statteyu-111-kryminalnogo-kodeksu-ukrayiny/>
- Kovbasiuk, Y. V., Vashenko, R.O., & Ciurpin, Y.P. (2014). *Derzavna polityka* [State Policy], textbook / National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, C. 8.
- Peichynovych-Burych, M. (2012). *Posibnyk z osvity v oblasti prav liudyny za uchasti molodi. Zagalna deklaratsiya prav liudyny (povnyiy tekst)* [Handbook on human rights education with the participation of young people. Universal Declaration of Human Rights (full text)]. <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version->
- Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the approval of the State target program for the restoration and building of peace in the eastern regions of Ukraine", *Cabinet of Ministers of Ukraine* (2017) (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1071-2017-%D0%BF#Text>

Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine in connection with the criminal decisions of the leadership of the Russian Federation regarding the attempted annexation of the temporarily occupied territories of the Donetsk, Luhansk, Zaporizhzhya and Kherson regions of Ukraine" (2022) (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2632-IX#Text>

Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "Subjects of the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Human Rights, Deoccupation and Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine, National Minorities and International Relations" (2019) (Ukraine) [in Ukrainian]. https://kompravlud.rada.gov.ua/news/Pro_komitet/pred_vidan/72608.html

Sytnyk, G. P. (2012). *Derzavne upravlinnia u sferi natsionalnoi bespeky (Kontseptualni ta organizatsiino-pravovi zasady)* [Public administration in the field of national security (Conceptual and organizational and legal principles)], NAPA, 280.

The Constitution of Ukraine. Section I (1996) (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i>

The Law of Ukraine "Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. Geneva, August 12, 1949" (2006, February 8) (Ukraine) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

The Law of Ukraine "High treason", *The Criminal Code of Ukraine* (2001) (Ukraine) [in Ukrainian]. https://protocol.ua/ua/kriminalnyi_kodeks_ukraini_statya_111/

The Law of Ukraine "IV Convention on the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18.10.1907" (1991, August 24) (Ukraine) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text

The Law of Ukraine "On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine" (2014) (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

The Law of Ukraine "On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons" (2014) (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>

The Law of Ukraine "On Temporary Measures for the Period of Anti-Terrorist Operation" (2014) (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-18#Text>

The Law of Ukraine "On the Administration of Justice and Criminal Proceedings in connection with the Anti-Terrorist Operation" (2014) (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1632-18#Text>

The Law of Ukraine "On the State Border of Ukraine (1991) (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>

Valevskiy, O. I., Rebkalov, V. A., & Tertychka, V. V. (2000). *Derzavna polityka: analiz ta mekhanizmy yї vprovadzenia* [State policy: analysis and mechanisms of its implementation in Ukraine], Study guide, UASU Publishing House, 2000, 11.

Отримано редакцію журналу / Received: 07.11.23

Прорецензовано / Revised: 28.11.23

Схвалено до друку / Accepted: 07.12.23

Yurii TUKALENKO, PhD Student

ORCID ID: 0000-0002-1059-3802

e-mail: iurii.tukalenko@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ORGANIZATIONAL AND LEGAL FRAMEWORK OF THE STATE POLICY OF UKRAINE ON THE WAYS OF REINTEGRATION OF THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES

Background. *The territorial integrity, inviolability of the borders of the state and national interests are some of the basic tenets of the country's existence. Changes to internationally recognized borders are possible only if a national referendum is held or after the country's leadership signs a relevant international legal act ratified by the international community and its immediate neighbors, as well as after it is announced in the official press and websites, on the platforms of the UN, the EU and other internationally recognized organizations. Currently, since February 24, 2022, part of the territory of Ukraine has been occupied by the Russian Federation so far, and their forced integration into its legal framework continues. Given the above, existing laws of Ukraine are not being fulfilled, illegitimate laws and requirements are being forcibly applied in the occupied territory, property is being seized and re-registered, etc. These will require the decision-making process to update and develop new organizational and legal frameworks of state policy adapted to modern standards in order to prepare for the reintegration of the temporarily occupied territories into the Ukrainian sphere of authority and the return of the population to a full life in the Ukrainian legal, social and economic fields as well as other ones.*

The goal of the research is to study the ways of reintegration of the temporarily occupied territories of Ukraine in order to determine their main directions for improving the efficiency of high-quality integration of the temporarily occupied territories in the light of the formation and implementation of state policy.

The object of the research is the organizational and legal framework of Ukraine's state policy on the reintegration of the temporarily occupied territories/

Methods. *The research are modern general and special techniques of scientific cognition, including: analysis – for processing scientific and legal sources; structural and functional – for studying the subjects of the human security system and their competence; inductive and deductive – for analyzing and summarizing information on the subject of the research; prediction and synthesis – for formulating conclusions and recommendations based on the results of the research.*

Results. *The author reviews the latest scientific and analytical papers on the organizational and regulatory framework of Ukraine's State policy on reintegration of the temporarily occupied territories. Research highlights the issues that constitute the main problem of achieving the reintegration of the temporarily occupied territories and the ways proposed for their solution. Following that, based on the analysis of legislative and regulatory acts governing the activities of public authorities and local self-government bodies, the author outlines the functions and authorities which, according to him, are aimed at solving the issues of reintegration of the temporarily occupied territories and, consequently, at guaranteeing the security of Ukrainian citizens.*

Conclusions. *The research has led to the following conclusions: the analysis of the works of domestic scholars and analysts has made it possible to identify the main areas of the state policy on reintegration of the temporarily occupied territories and to conclude that more attention should be paid to it to achieve the restoration and further progressive development of Ukraine. The analysis of the law has shown that the legislative acts do not contain clearly defined objectives for the formation and implementation of the state policy on reintegration of the temporarily occupied territories. However, the analysis has led to the conclusion that only a close relationship between the executive and legislative branches, as well as the system of state and local governments, non-governmental institutions and citizens, will lead to the high-quality implementation of the state policy on the reintegration of the temporarily occupied territories. That, in turn, allows us to identify them as subjects of achieving the reintegration of the temporarily occupied territories, given that their powers in this area are directly related to its support. The study also noted that the involvement of public structures in the processes of developing state policy is an important aspect of increasing the role of citizens and their associations in security issues.*

Keywords: *temporarily occupied territories national interests, sphere of influence, reintegration, United Nations, organizational and legal framework.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 327:316.422

DOI: <https://doi.org/10.17721/3041-1912.2024/1-11/11>

Андрій ШАПОВАЛОВ, асп.

ORCID ID: 0009-0004-2301-375X

e-mail: AndriiShapovalov@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Вступ. Сьогодні доміняючою, яка визначає рівень глобальної та національної безпеки, є результати трансформації системи міжнародних відносин та національних і міжнародних систем забезпечення безпеки в усіх сферах життєдіяльності сучасного суспільства. Одночасно відбувається руйнація існуючих систем та створення більш ефективних щодо реагування на безпекові виклики сучасності. Однією із них є система забезпечення інформаційно-психологічної складової національної безпеки. У процесі її формуванні має бути враховано низку взаємозумовлених факторів, зокрема особливості динаміки викликів інформаційно-психологічній безпеці крізь призму реалізації потенціалу деструктивних стратегічних комунікацій на національному, регіональному та глобальному рівнях і тенденції формування багатополосного світу. Необхідність цього зумовлена передусім виникненням та впливом нових загроз інформаційно-психологічного характеру на індивідуальну, групову та суспільну свідомість.

Метою статті є визначення кола завдань щодо розробки теоретичних засад формування системи забезпечення інформаційно-психологічної складової національної безпеки України.

Методи. У процесі дослідження означеної теми було використано системний, синергетичний, логіко-діалектичний, порівняльний, структурно-функціональний методи та метод узагальнення.

Результати. Практичне значення очікуваних наукових результатів полягатиме в тому, що отримані теоретичні положення, висновки і пропозиції можуть бути використані для вирішення теоретичних і практичних завдань, пов'язаних із забезпеченням інформаційно-психологічної безпеки людини, суспільства, суб'єктів публічного управління та адміністрування в різних сферах їх діяльності як визначальної передумови забезпечення належної ефективності системи забезпечення національної безпеки України в сучасних умовах державотворення.

Висновки. Вивчення інформаційно-психологічної безпеки є складною проблемою сучасного суспільства, яка потребує подальшого дослідження. Важливо визначити загрози, розробити концептуальну модель та систему заходів для забезпечення інформаційно-психологічної безпеки. Результати дослідження та розробка концепції системи забезпечення інформаційно-психологічної безпеки можуть допомогти створенню ефективних стратегій та політик у сфері інформаційної безпеки, що сприятиме забезпеченню національної безпеки та стійкому розвитку суспільства.

Ключові слова: національна безпека, інформаційно-психологічна безпека, система забезпечення національної безпеки, інформаційна безпека, публічне управління, сталий розвиток.

Вступ

Розвиток інформаційного суспільства, соціальні мережі, технології штучного інтелекту, віртуальної та доповненої реальності, мобільний зв'язок вивели на безпрецедентний рівень загрози поширення негативної інформації та ведення деструктивної комунікації, мультиплікувавши кількість їх джерел та збільшивши уразливу для їхнього впливу аудиторію. Є підстави стверджувати про появу інформаційно-психологічних загроз нового покоління. Проблеми виявлення та адекватного реагування на них, зокрема, обумовлена суперечливістю сучасних процесів трансформації геополітичного та гео економічного простору, кардинальними суспільно-політичними та соціально-економічними змінами в багатьох країнах в умовах нестабільності, що впливають на міжнародну і національну безпеку. Водночас маніпулювання свідомістю людей, дезінформація стають дедалі витонченішими, оскільки використовуються новітні технології інформаційно-психологічного впливу. Так, ЗМІ фактично перетворились на засоби масової комунікації і здебільшого не дають можливості адекватно зорієнтуватися в інформаційному середовищі, оскільки зайняті боротьбою за аудиторію, використовуючи різноманітні прийоми привернення уваги.

Таким чином, інформаційне протистояння стає одним із головних засобів держав і спрямоване на ослаблення позицій конкурентів за рахунок справляння інформаційного впливу на політичну, дипломатичну, економічну та інші сфери. Це, наприклад, підтверджує пандемія COVID-19 та російсько-українська війна.

Вони, зокрема, актуалізували проблему поширення недостовірної суспільно значущої інформації у ЗМІ та інтернет-ресурсах, засвідчили зростання активності в інформаційному просторі хакерських організацій деструктивного спрямування, внесли до порядку денного суб'єктів системи забезпечення національної безпеки завдання щодо детального планування та проведення комплексних інформаційно-психологічних операцій, оскільки вказана система має бути спроможною адекватно реагувати на сучасні загрози інформаційно-психологічній безпеці людини, суспільства та держави. Тому з'являється потреба в розробці теоретичних засад системи забезпечення інформаційно-психологічної складової національної безпеки України з урахуванням сучасного осмислення проблеми забезпечення інформаційно-психологічної безпеки як такої. Актуальність вирішення цього завдання зростає, оскільки вітчизняна система забезпечення інформаційно-психологічної складової національної безпеки України перебуває в стадії інституціоналізації, а компетентності її складових не завжди є чітко визначеними, що зумовлює низьку ефективність її функціонування. Варто також акцентувати увагу на тому, що в Стратегії національної безпеки (введена у дію Указом Президента України від 15 жовтня 2021 р. № 685/2021), зазначається, що для досягнення інформаційної безпеки необхідно вжити заходів щодо стримування та протидії загрозам інформаційній безпеці України та нейтралізації інформаційної агресії, спрямованих на підірив державного суверенітету, територіальної цілісності України, забезпечення

© Шаповалов Андрій, 2024

інформаційної стійкості суспільства та держави, створення ефективної системи взаємодії між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та суспільством, міжнародної співпраці у сфері інформаційної безпеки на засадах партнерства. Тож актуальність цього дослідження передусім зумовлена постійним зростанням використання інформаційних технологій та мереж, які стали невід'ємною частиною сучасного суспільства, що закономірно формує відповідні загрози, окреслені вище. Оскільки інформаційна безпека є важливою складовою національної безпеки, формування та впровадження ефективної системи забезпечення інформаційно-психологічної безпеки стає край актуальним завданням для держави.

Метою статті є визначення кола завдань (проблемного поля дослідження) щодо розробки теоретичних засад формування системи забезпечення інформаційно-психологічної складової національної безпеки України.

Огляд літератури. Вивчення інформаційно-психологічної безпеки в сучасному суспільстві, особливо в контексті використання нових технологій та поширення інформації, є надзвичайно актуальним, зокрема, варто звертати увагу на виникнення та моніторинг інформаційно-психологічних загроз нового покоління. Дослідження має на меті розробку теоретичних основ для створення системи забезпечення інформаційно-психологічної безпеки національної безпеки України з урахуванням соціальних і політичних викликів та загроз, з якими стикається сучасне суспільство. Спинимось детальніше на результатах попередніх досліджень. Вказаній проблематиці присвячена низка праць, у яких розкриваються різні аспекти розв'язання комплексної проблеми забезпечення національної безпеки, у тому числі інформаційно-психологічної складової безпеки життєдіяльності людини, суспільства та держави (Антонюк, 2017; Бочарніков, Свешніков, Сиротенко, Коваль, Затинайко, Дергільова, Ковальчук, 2022; Братунь, 2021; Дзьобань, 2021; Криштанович, Пушак, Флейчу, Франчук, 2020; Литвиненко, 2022; Орел, Ситник, Таран, Іванова, 2023; Панченко, 2020; Резнікова, 2022; Твердохліб, 2019).

Подібні проблеми вже досліджувалися українськими та зарубіжними вченими. Однак ще залишається недостатньою велика кількість аспектів означеної проблематики. Українські дослідники, наприклад, Л. Литвиненко (2022), Д. Сушко (2017) у своїх роботах описують деякі аспекти забезпечення інформаційно-психологічної безпеки, але не розглядають її як елемент національної безпеки в цілому.

При цьому значний внесок у дослідження процесів забезпечення безпеки в контексті розвитку інформаційного суспільства та окремих державно-управлінських аспектів забезпечення інформаційної безпеки зробили, зокрема, такі вітчизняні науковці, як: В. Бочарніков (Бочарніков та ін., 2022), В. Канарський (2021), М. Криштанович (Криштанович та ін., 2020), О. Литвиненко (2022), О. Левченко (2021), О. Марків (2018), Р. Марутян, А. Дацюк, Ю. Мельник (2021), П. Олещук (2019), М. Орел, Г. Ситника, Є. Таран, В. Іванова (2023), О. Панченко (2020; 2023) та ін.

Докладно досліджений зарубіжний досвід діяльності органів публічного управління на засадах інформаційної відкритості, зокрема європейської практики розроблення та імплементації інформаційної політики та сутнісні риси й характеристики інформаційної політики США, окреслені соціогуманітарні чинники

вдосконалення інформаційної політики держави в умовах викликів сучасності у роботі О. Твердохліба (2019). Так, автор наголошує, що "ухвалення рішення Урядом України щодо загальної цифровізації, цифрової трансформації, впровадження новітніх досягнень галузі інформаційно-телекомунікаційних технологій в усі сфери життєдіяльності, що нині починають відігравати одну з провідних ролей і перетворюється на ключовий фактор, який впливає буквально на всі суспільні процеси – від повсякденних до глобальних. У зв'язку з цим актуалізується проблематика державної підтримки щодо організації та реалізації відповідних заходів, оскільки держави, які не приділяють достатньої уваги означеному питанню, ризикують втратити свої позиції не лише в ІТ-сфері, але й інших галузях – економічній, фінансовій, гуманітарній тощо (Твердохліб, 2019, с. 7).

Також теоретико-методологічні засади розв'язання вказаної проблеми закладені в працях таких закордонних науковців, як В. Фішер та С. Арора, які, однак, аналізуючи питання інформаційної безпеки, все ж недостатньо приділяють уваги аспектам психологічного впливу та їх соціальних наслідків (Фішер, 2018; Арора, 2016), а Ю. Габермас, видатний німецький філософ і соціолог, неодноразово звертався до питань інформаційно-психологічної безпеки у своїх роботах про комунікацію та громадську сферу. Він описував способи, якими медіа та громадськість можуть впливати на формування громадської думки, а також аналізував проблеми, що виникають у цій сфері (Ю. Габермас, 2000; Habermas J., 1994).

При цьому одна з основних проблем, висвітлених у роботах Ю. Габермаса, пов'язана з тим, що сучасне інформаційне поле може бути пошкоджено (деформовано, спотворено) маніпуляціями, дезінформацією та передачею недостовірної інформації. Він припускав, що це може призвести до втрати довіри громадськості до медіа і руйнування громадської комунікації. У своїй книзі "Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство" Ю. Габермас аналізував масові комунікації та їх вплив на формування громадської думки (Ю. Габермас, 2000). Він зауважував, що медіа відіграють важливу роль у наданні інформації та стимулюванні публічного дебату, але також попереджав про можливі проблеми: концентрації засобів масової інформації в руках невеликої кількості власників, комерціалізації медіа та спотворення інформації в інтересах політичних та економічних еліт. Однак у роботах Ю. Габермаса не детально розглянуті питання інформаційної безпеки та заходи щодо запобігання їй захисту від інформаційних атак. Він сконцентрувався на аналізі структур і процесів громадської комунікації, а не на розробці конкретних заходів забезпечення інформаційно-психологічної безпеки. Отже, у роботах Ю. Габермаса постають важливі питання про роль медіа та громадськості у формуванні громадської думки, але потреби інформаційно-психологічної безпеки та засоби її забезпечення не були детально розглянуті. Ці питання та проблеми залишаються відкритими і потребують подальшого дослідження й розробки.

З огляду на викладене можна дійти висновку, що пріоритетні напрямки наукових досліджень комплексної проблеми забезпечення інформаційно-психологічної як складової національної безпеки України мають базуватися на ґрунтовних теоретико-методологічних засадах. Водночас, враховуючи різноманітні чинники, критерії класифікації, об'єктно-суб'єктні характеристики, джерельну основу, функціональні та інші аспекти

забезпечення інформаційно-психологічної складової національної безпеки України навряд чи можливо розв'язувати проблему розробки теоретичних засад системи забезпечення інформаційно-психологічної складової національної безпеки України без врахування та системного аналізу здобутків указаних учених.

Загалом, вивчення інформаційно-психологічної безпеки в сучасному суспільстві та її роль у забезпеченні національної безпеки є актуальною та складною проблемою. Багато вчених, як українських, так і зарубіжних, зверталися до цієї теми, але є ще багато недосліджених аспектів. Необхідно проводити подальші дослідження, розробляти теоретичні основи та систему заходів для забезпечення інформаційно-психологічної безпеки, зокрема з урахуванням нових технологій та соціальних викликів для сучасного суспільства. Крім того, важливо вивчити досвід інших країн.

Викладене вище визначає мету роботи, яка полягає в окресленні кола завдань (проблемного поля дослідження) щодо розробки теоретичних засад формування системи забезпечення інформаційно-психологічної складової національної безпеки України.

Одним із завдань дослідження має бути розкриття сутності соціального явища, яке позначають поняттям "інформаційно-психологічна безпека" та виокремлення основних аспектів (підходів, передумов, механізмів тощо) її забезпечення в сучасних умовах.

Тож орієнтовно логічну схему дослідження (розробки теоретичних засад формування системи забезпечення інформаційно-психологічної складової національної безпеки України) можна описати так:

Розкриття сутності соціального явища, яке позначають поняттям "інформаційно-психологічна безпека", виокремлення основних аспектів її забезпечення та її місця в системі національної безпеки, передусім впливу інформаційно-психологічної безпеки на стан людини (індивіда), соціальної групи та суспільства в цілому.

Аналіз історичного контексту та еволюції змісту поняття "інформаційно-психологічна безпека".

Визначення ролі інформаційно-психологічної безпеки в розвитку інформаційного суспільства.

Теоретичні основи інформаційно-психологічної безпеки, що передусім передбачає дослідження: впливу інформаційних технологій на психологічну безпеку людини (індивіда) та суспільства; значення ефективної комунікації та психологічного захисту в забезпеченні безпеки інформації; факторів, що впливають на інформаційно-психологічну безпеку, зокрема: медіа, соціальні мережі, ідеологічна пропаганда.

Розробка методологічних засад визначення та оцінювання факторів, що впливають на інформаційно-психологічну безпеку (вказані засади мають враховувати системний вплив як технічних факторів (роль інформаційних технологій у забезпеченні безпеки, уразливості технічних систем та способи їх подолання тощо), так і соціальних факторів (роль громадської думки, вплив соціальних мереж на психологічну безпеку, фактори ризику та захисні механізми від соціальних загроз і т. ін.).

Вивчення методів (засобів та способів) забезпечення інформаційно-психологічної безпеки (ідеться як про технічні методи (захист персональних даних, шифрування та захист інформації), так і про соціально-психологічні методи (вивчення поведінки та психології хакерів, профілактика психологічної маніпуляції та захист від соціальної інженерії).

Виокремлення та аналіз складових комплексної проблеми забезпечення інформаційно-психологічної

безпеки в сучасному світі (зокрема, мають бути досліджені: залежність соціуму від інформаційних технологій та персональних пристроїв; можливості поширення негативного впливу інформації в мережі; фактори, які це зумовлюють).

Визначення пріоритетних напрямів розвитку системи забезпечення інформаційно-психологічної безпеки (зокрема в контексті дослідження державної політики, системи заходів щодо забезпечення інформаційно-психологічної безпеки, у тому числі ролі інститутів громадянського суспільства в її забезпеченні).

Надання пропозицій щодо профілактики і протидії інформаційно-психологічним загрозам та покращення інформаційно-психологічної безпеки та окреслення перспектив подальших досліджень у сфері інформаційно-психологічної безпеки. Обґрунтування пропозицій суб'єктам публічної влади та системи забезпечення національної безпеки щодо виявлення, запобігання інформаційно-психологічним загрозам людині (індивіду) й суспільству і протидії їм, перспектив подальших досліджень цієї проблеми (вказані пропозиції мають охоплювати досить широке коло питань, зокрема: формування принципів профілактики інформаційно-психологічних загроз; розвиток системи освіченості та інформаційної грамотності, навчання населення для підвищення захисту від психологічної маніпуляції; створення спільних проєктів за участі фахівців з інформаційної безпеки та психології; запровадження ефективних технічних рішень та інструментів для захисту інформації; розвиток правової бази та міжнародного співробітництва у сфері інформаційно-психологічної безпеки).

Погоджуючись з О. Твердохлібом (2019), можемо сказати, що розвиток інформаційних технологій, цифровізація, зміни у системі забезпечення інформаційно-психологічної безпеки є явище, яке характерне для сучасного етапу демократичного розвитку та властиве всім державам світу. Тому одним з основних завдань органів публічної влади має бути формування оптимальної рівноваги між гарантуванням і забезпеченням права кожного на свободу висловлення та захистом честі, гідності й ділової репутації суб'єктів та об'єктів публічного управління в умовах демократії. З огляду на це важливим є формування ефективної системи інформаційно-психологічної безпеки як елемента національної безпеки. Це зумовлює необхідність поглибленого аналізу правових засад забезпечення інформаційно-психологічної безпеки, розробки технологій інформаційної боротьби та методів управління інформаційним супроводженням при інформаційному забезпеченні життєдіяльності країни.

Як показав аналіз літературних джерел, широкий спектр проблемних питань щодо забезпечення інформаційної безпеки та розвитку інформаційно-комунікативних технологій, їх впливу на суспільство відображено в роботах науковців, проте дослідження масової і соціальної комунікації та інформаційного простору в сучасних швидкозмінних умовах, можливостей штучного інтелекту, цифровізації, а відповідно й виникнення нових загроз інформаційно-психологічній безпеці людини (індивіда) та суспільству, досліджені не достатньо.

Важливим питанням є також формування саме ефективної системи інформаційно-психологічної безпеки. У країнах ЄС та НАТО вже впроваджують спеціальні заходи та стратегії для забезпечення інформаційно-психологічної безпеки, оскільки вони

розуміють важливість захисту своїх громадян від інформаційних впливів, що загрожують національній безпеці. Україна в цьому напрямі також працює, але потрібно докласти більше зусиль, щоб впровадити аналогічні ефективні стратегії та заходи.

Однією з цілей інформаційно-психологічної безпеки є забезпечення захисту громадян від шкідливих і глибинних інформаційних впливів, а також підтримка позитивного самовідчуття і ставлення громадян до державних інститутів та своїх співітчизників. Одним із способів досягнення цієї мети є розвиток критичного мислення та медійної грамотності громадян. Вони передусім повинні бути здатні аналізувати інформацію, розрізняти факти від дезінформації та маніпуляцій, відрізняти об'єктивні джерела від підставних. Навички критичного мислення та медійної грамотності допоможуть людям бути свідомими споживачами інформації та захищати себе від маніпуляцій. Крім того, важливим аспектом інформаційно-психологічної безпеки є розвиток позитивної комунікації та спілкування в суспільстві. Держава повинна створювати належні умови для відкритого та взаємовигідного діалогу, коли кожна думка і погляд поважаються. Це сприятиме створенню сприятливого середовища для розбудови довіри і взаєморозуміння між громадянами та владою.

Таким чином, розуміння сутності та механізмів забезпечення інформаційно-психологічної безпеки є важливою передумовою подальшого розвитку сучасного суспільства. Це потребує подальших досліджень та розробки підходів, методів, технологій, концепцій, стратегій щодо забезпечення інформаційно-психологічної безпеки. Окрему увагу необхідно приділити дослідженню політичної маніпуляції та інформаційно-психологічної безпеки в політичних відносинах, інформаційно-маніпулятивних технологій, війн інформаційної епохи, психо-технологіям керування медіареальністю, інформаційно-психологічним протидіям, інформаційним транснаціональним корпораціям, міжнародно-правовому забезпеченню міжнародної інформаційної безпеки. При цьому вивчення досвіду інших країн може бути досить корисним для розробки ефективних заходів і політик. Тільки широке розуміння і реалізація цієї концепції допоможуть громадянам захистити свою психологічну безпеку, а також забезпечити стабільність і безпеку країни в цілому.

Методи

Як зазначалось, метою статті є визначення кола завдань (проблемного поля дослідження) щодо розробки теоретичних засад формування системи забезпечення інформаційно-психологічної складової національної безпеки України. Для досягнення цієї мети необхідно використовувати методологію, що базується на комплексному аналізі існуючих теоретичних досліджень, нормативно-правових актів та емпіричних даних. Виходячи з цього має бути здійснено глибинний аналіз попередніх досліджень означеної теми, вивчено актуальні нормативно-правові акти та зібрано емпіричну інформацію для отримання комплексного розуміння проблеми та виокремлення основних аспектів, що потребують подальшого вивчення. Тому методологічною основою дослідження має стати система загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, спрямованих на отримання об'єктивних та достовірних результатів, а саме: методів системного аналізу, які дають змогу, зокрема, оцінити результати наукових, аналітичних розробок та зміст нормативно-правових актів;

історико-правового методу – для дослідження ґенези становлення системи забезпечення інформаційно-психологічної складової національної безпеки України; компаративного методу – для порівняння та виявлення динаміки пріоритетів дій країн та зміни їх підходів до формування порядку денного і вибору основних проблем на різних хронологічних етапах становлення вказаної системи; ретроспективного, порівняльного та логіко-семантичного методів – для уточнення понятійно-категорійного апарату проблематики дослідження, зіставлення використаних організаційно-політичних, правових та інших механізмів при розв'язанні проблем щодо забезпечення інформаційно-психологічної складової національної безпеки України; методів аналогії, синтезу та статистичного методу – для вдосконалення інституційних засад системи забезпечення інформаційно-психологічної складової національної безпеки України, розробки рекомендацій щодо підвищення її ефективності; методів спостереження, теоретичного узагальнення та порівняльно-правового методу – для вивчення зарубіжного досвіду щодо забезпечення інформаційно-психологічної безпеки людини (громадянина), суспільства, суб'єктів публічного управління та адміністрування в різних сферах їх діяльності, формулювання висновків та пропозицій у дослідженні; аналітично-графічного методу – для наочного спрощення результатів аналізу та представлення авторських розробок.

Об'єктом дослідження має бути система забезпечення інформаційно-психологічної складової національної безпеки України.

Результати

Вивчення інформаційно-психологічної безпеки є актуальною та складною проблемою сучасного суспільства. Дослідження в цій сфері виконуються як в Україні, так і за кордоном, і стають основою для розробки стратегій та систем забезпечення інформаційно-психологічної безпеки національної безпеки. Зокрема, аналіз наукових досліджень дав підстави дійти висновку про існування суттєвого впливу соціальних мереж на інформаційно-психологічну безпеку. Наприклад, ідеться про дослідження, що розкривають психологічні аспекти використання соціальних мереж та небезпеки, яку вони можуть становити для користувачів, а також праці науковців, у яких досліджується роль медіа у формуванні інформаційно-психологічної безпеки суспільства. У зарубіжних дослідженнях ґрунтовно вивчаються питання теорії та методології інформаційної безпеки, розглядаються поняття, принципи та завдання інформаційної безпеки, аналізується проблема інформаційної безпеки в контексті глобалізації та кібербезпеки. Тому необхідно вивчити більш ґрунтовно досвід інших країн щодо забезпечення інформаційно-психологічної безпеки для його імплементації в систему національної безпеки України.

Однак ще залишається багато недосліджених проблемних питань, які потребують подальшого вивчення та уваги під час розробки теоретичних засад формування системи забезпечення інформаційно-психологічної безпеки як складової національної безпеки України.

Їх доцільно згрупувати за такими напрямками:

1. Уточнення понятійно-категорійного апарату, який стосується проблематики дослідження.
2. Виокремлення та системний аналіз викликів і загроз інформаційно-психологічній безпеці України в контексті

розвитку інформаційного суспільства, соціальних мереж, технологій штучного інтелекту, віртуальної та доповненої реальності, мобільного зв'язку.

3. Вивчення і аналіз існуючих підходів, моделей та методів забезпечення інформаційно-психологічної безпеки у світі та в Україні, включаючи дослідження історичного контексту та еволюції поняття "інформаційно-психологічна безпека".

4. Розробка теоретичних основ і принципів формування ефективної системи забезпечення інформаційно-психологічної безпеки як складової національної безпеки України, яка б враховувала вплив інформаційних технологій на психологічну безпеку індивіда та суспільства, значення ефективної комунікації, психологічного захисту та стійкого (сталого) суспільного розвитку.

5. Аналіз ролі державної політики та заходів у забезпеченні інформаційно-психологічної безпеки, включаючи взаємодію державних та недержавних структур, роль інститутів громадянського суспільства та окремих громадян.

6. Розробка принципів профілактики і протидії інформаційно-психологічним загрозам, включаючи розвиток правової бази та перспективи міжнародного співробітництва.

Отже, в остаточному підсумку, очікувані результати дослідження мають включати розробку концептуальної моделі системи забезпечення інформаційно-психологічної безпеки як складової національної безпеки України, виявлення основних факторів, що впливають на її формування та функціонування, а також оцінку ефективності сучасних заходів забезпечення інформаційної безпеки. У результаті цього буде можливість розробити практичні рекомендації щодо модернізації системи забезпечення інформаційно-психологічної безпеки та її інтеграції в систему національної безпеки.

Дискусія і висновки

Загалом, дослідження інформаційно-психологічної безпеки в сучасному суспільстві та її роль у забезпеченні національної безпеки є актуальною та складною проблемою. Багато вчених, як українських, так і зарубіжних, зверталися до цієї теми, але є ще багато недосліджених проблемних питань. Тому необхідно здійснити подальші дослідження для розробки теоретичних засад забезпечення інформаційно-психологічної безпеки, які б, зокрема, враховували сучасні інформаційно-комунікаційні технології та соціальні виклики формування сучасного інформаційного суспільства.

У рамках дослідження мають бути ґрунтовно проаналізовані праці як українських, так і зарубіжних дослідників, які торкаються проблемних питань забезпечення інформаційно-психологічної безпеки як визначального елемента національної безпеки.

Практична реалізація окреслених вище напрямів наукових досліджень комплексної проблеми забезпечення інформаційно-психологічної безпеки як складової національної безпеки України дасть змогу сформувати теоретичні засади формування ефективної системи її забезпечення, оскільки вони, зокрема, передбачають урахування різноманітних чинників, об'єктно-суб'єктні характеристики, джерельну основу, системний аналіз здобутків попередніх досліджень.

Очікувані результати дослідження мають включати розробку концептуальної моделі системи забезпечення інформаційно-психологічної безпеки, виявлення

основних факторів, що впливають на її формування та функціонування, а також оцінку ефективності сучасних заходів щодо її забезпечення. У результаті цього буде можливість розробити рекомендації щодо модернізації системи забезпечення інформаційно-психологічної безпеки в контексті більш тісної її інтеграції в систему національної безпеки.

Дискусія з порушеної теми буде пов'язана з можливими підходами до формування системи забезпечення інформаційно-психологічної безпеки, аналізом ефективності різних засобів та способів і їх взаємозв'язку з іншими елементами національної безпеки. Висновки цього дослідження можуть послужити основою для розробки рекомендацій щодо поліпшення системи забезпечення інформаційно-психологічної безпеки та її інтеграції в систему національної безпеки.

Список використаних джерел

- Антонюк, В. В. (2017). *Організаційно-правові засади формування та реалізації державної політики інформаційної безпеки України* [Дис. канд. наук з держ.упр.: 25.00.02].
- Бочарніков, В. П., Свешніков, С. В., Сиротенко, А. М., Коваль, М. В., Затинайко, О. І., Дергілова, О. В., & Ковальчук, П. А. (2022). *Безпекове середовище 2030*. НУОУ імені Івана Черняхівського.
- Братунь, К. О. (2021). *Безпековий вимір міждержавних українсько-російських відносин* [Дис. канд. політ. наук: 23.00.04].
- Хабермас, Ю. (2000). *Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство*. Літопис.
- Дзьобань, О. П. та ін. (2021). *Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади*. Право.
- Канарський, В. С. (2021). Політико-правовий механізм державного управління інформаційно-психологічною безпекою України: сутність, функції та повноваження. *Наукові перспективи*, 9(15), 99–110.
- Криштанович, М. Ф., Пушак, Я. Я., Флейчук, М. І., & Франчук, В. І. (2020). *Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення*. Сполом.
- Левченко, О. В. (2021). Система забезпечення інформаційної безпеки держави у війсьній сфері: основи побудови та функціонування. *Видавець ПП "Євро-Волинь"*.
- Литвиненко, О. В. (2022). *Інтереси Росії та майбутнє архітектури європейської безпеки*. <http://do.gendocs.ru/docs/index-28814.html?page=2>
- Марків, О. Т. (2018). Постправда та фактчекінг – тренди сучасної комунікації. *Наука та освіта: ключові питання сучасності*. Т. 11. 235.
- Муравська (Якубівська), Ю. Є. (2017). Інформаційна безпека суспільства: концептуальний аналіз. *Економіка і суспільство*, 9, 289–294.
- Олещук, П. М. (2019). *Новітні політичні технології інформаційного впливу* [Дис. д-ра. політ. наук.: 23.00.02].
- Орел, М., & Ситник, Г. (2023). *Суспільні реформи та інновації для досягнення цілей сталого розвитку: аспект публічного управління. Розвиток механізмів публічного управління в контексті реалізації євроінтеграційного вектора України (кейси розбудови освіти та економіки для забезпечення безпеки й досягнення цілей сталого розвитку)*.
- Панченко, О. А. (2020). *Державне управління інформаційною безпекою в епоху турбулентності* [Дис. д-ра наук держ. упр.: 25.00.05].
- Панченко, О. А., & Гнатенко, В. С. (2023). Інформаційна безпека у сучасному вимірі. *KBIL*. DOI: 10.5281/zenodo/7928084
- Резнікова, О. О. (2022). *Національна стійкість у умовах мінливого безпекового середовища*. НІСД.
- Сушко, Д. В. (2017). Основні напрями формування системи інформаційно-психологічної безпеки в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Серія "Психологія"*, 1(60), 61–66.
- Твердохліб, О. С. (2019). *Інформаційна політика України: концептуальні засади становлення та перспективи розвитку*. ІПК ДСЗУ.
- Arora, S. C. (2016). Psychological Aspects and Implications of Information Security in Organizations. *International Journal of Research in Computer Applications and Robotics*. 4, 5, 76–82.
- Datsyuk, Andriy, Marutyan, Rena, & Melnyk, Yuriy (2021). Ukraine's national security political and legal support under democratic transition conditions. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. 11, 187–192. DOI: www.doi.org/10.33543/1101
- Fischer, B. S. (2018). The Role of Psychological Factors in Cyber Security: Theory, Research, and Practice. *Journal of Information Security and Applications*, 38, 17–30.
- Habermas, J. (1994). Faktizität und Geltung: Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und Staatstheorie. Suhrkamp.
- Sytnyk, G. Orel, M. Ivanova, V. & Taran, Y. (2023). Conceptual understanding of the relationship between political and administrative processes in the context of social systems. *Cuestiones Políticas*, 40, 74. 631–647. <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/38936/43525>. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4074.34>

References

- Antonyuk, V. V. (2017). *Organizational and legal foundations of the formation and implementation of Ukraine's state policy on information security* [PhD Thesis in Public Administration.: 25.00.02.] [in Ukrainian].
- Arora, S. C. (2016). Psychological Aspects and Implications of Information Security in Organizations. *International Journal of Research in Computer Applications and Robotics*, 4, 5, 76–82.
- Bocharnikov, V. P., Sveshnikov, S. V., Syrotenko, A. M., Koval, M. V., Zatinaiko, O. I., Derghilova, O. V., & Kovalchuk, P. A. (2022). *Security environment 2030*. Ivan Chernyakhovsky National University Odesa Maritime Academy [in Ukrainian].
- Bratun, K. O. (2021). Security dimension of Ukrainian-Russian interstate relations [PhD Thesis in Political Science: 23.00.04.] [in Ukrainian].
- Datsyuk, Andriy, Marutyan, Rena, & Melnyk, Yuriy (2021). Ukraine's national security political and legal support under democratic transition conditions. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*, 11, 187–192. www.doi.org/10.33543/1101
- Dzioban, O. P. et al. (2021). *National security: Worldview and theoretical-methodological principles*. Pravo [in Ukrainian].
- Fischer, B. S. (2018). The Role of Psychological Factors in Cyber Security: Theory, Research, and Practice. *Journal of Information Security and Applications*, 38, 17–30.
- Habermas, J. (1994). Faktizität und Geltung: Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und Staatstheorie. Suhrkamp.
- Habermas, Jürgen (2000). *Structural transformations in the sphere of openness: The study of the category of civil society*. Litopys [in Ukrainian].
- Kanarskyi, V. S. (2021). Politico-legal mechanism of state governance of information-psychological security of Ukraine: Essence, functions, and powers. *Scientific Perspectives*, 9(15), 99–110 [in Ukrainian].
- Krishtanovych, M. F., Pushak, Ya. Ya., Fleichuk, M. I., & Franchuk, V. I. (2020). *State policy on ensuring national security of Ukraine: Main directions and implementation features*. Spolom [in Ukrainian].
- Levchenko, O. V. (2021). *System of ensuring information security of the state in the military sphere: Basics of construction and functioning*. Yevro-Volyn [in Ukrainian].
- Lytvynenko, O. V. (2022). *Russia's interests and the future of European security architecture*. <http://do.gendocs.ru/docs/index-28814.html?page=2>
- Markiv, O. T. (2018). Post-truth and fact-checking – trends in modern communication. *Science and Education: Key Issues of the Present*, 11, 11–119 [in Ukrainian].
- Muvska (Yakubivska), Yu. Ye. (2017). Information security of society: Conceptual analysis. *Economy and Society*, 9, 289–294 [in Ukrainian].
- Oleshchuk, P. M. (2019). *Modern political technologies of information influence* [PhD Thesis in Political Science: 23.00.02.] [in Ukrainian].
- Orel, M., & Sytnyk, H. (2023). *Social reforms and innovations for achieving sustainable development goals: Public management aspect. Development of mechanisms of public administration in the context of Ukraine's European integration vector (cases of education and economy development for ensuring security and achieving sustainable development goals)*. 699–794 [in Ukrainian].
- Panchenko, O. A. (2020). *State management of information security in the era of turbulence* [PhD Thesis in Public Administration.: 25.00.05.] [in Ukrainian].
- Panchenko, O. A., & Hnatenko, V. S. (2023). *Information security in a modern dimension*. KVITs. DOI: 10.5281/zenodo/7928084 [in Ukrainian].
- Reznikova, O. O. (2022). *National resilience in a changing security environment*. NISD [in Ukrainian].
- Sushko, D. V. (2017). Main directions of formation of the information-psychological security system in Ukraine. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv: Psychology Series*, 1(60), 61–66 [in Ukrainian].
- Sytnyk, G., Orel, M., Ivanova, V., & Taran, Y. (2023). Conceptual understanding of the relationship between political and administrative processes in the context of social systems. *Cuestiones Políticas*, 40 74. 631–647. <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/38936/43525>. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4074.34>
- Tverdokhlib, O. S. (2019). *Information policy of Ukraine: Conceptual foundations of formation and development prospects*. IPK DSZU [in Ukrainian].

Отримано редакцію журналу / Received: 06.12.23
Прорецензовано / Revised: 26.12.23
Схвалено до друку / Accepted: 11.01.24

Andrii SHAPOVALOV, PhD Student

ORCID ID: 0009-0004-2301-375X

e-mail: AndriiShapovalov@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

FORMATION OF THE SYSTEM FOR ENSURING INFORMATION-PSYCHOLOGICAL SECURITY AS AN ELEMENT OF NATIONAL SECURITY: THEORETICAL ASPECT

Background. Today, the dominant factor that determines the level of global and national security is the transformation of the international relations system and national and international security systems in all spheres of modern society. Simultaneously, there is a destruction of existing systems and the creation of more effective ones in responding to contemporary security challenges. One of them is the system of ensuring the information-psychological component of national security. In its formation, a number of interdependent factors should be taken into account, including the peculiarities of the dynamics of information-psychological security challenges through the prism of implementing the potential of destructive strategic communications at the national, regional, and global levels, as well as the trends in the formation of a multipolar world. The necessity of this a system is primarily due to the emergence and influence of new threats of an information-psychological nature on individual, group, and public consciousness. The goal of the article is to define the range of tasks for developing the theoretical foundations for the formation of a system to ensure the information-psychological component of Ukraine's national security.

Methods. Systemic, synergistic, dialectical logic, comparative, structural-functional methods, and generalization were used.

Results. The practical value of the expected scientific results lies in the fact that the obtained theoretical provisions, conclusions, and suggestions can be used to solve theoretical and practical problems related to ensuring the information-psychological security of individuals, society, public administration and administration subjects in various spheres of their activities, as a determining condition for ensuring sufficient effectiveness of Ukraine's national security system under modern statehood conditions.

Conclusions. The study of information-psychological security is a complex problem of modern society that requires further research. It is important to identify threats, develop a conceptual model, and a system of measures to ensure information-psychological security. The results of the research and the development of the concept of the system of ensuring information-psychological security can contribute to the creation of effective strategies and policies in the field of information security, which will help ensure national security and sustainable development of society.

Keywords: National security, information-psychological security, national security system, information security, public administration, sustainable development.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Наукове видання

ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

Випуск 1(1)

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та електронні носії не повертаються.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 10,46. Наклад 100. Зам. № 224-11160.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № ПУ14.
Підписано до друку 10.09.24

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"
Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна
☎ (044) 239 32 22; (044) 239 31 58; (044) 239 31 28
e-mail: vpc@knu.ua; vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
http: vpc.knu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02